

MONITORISH

VI/1 • 2004

Revija za humanistične in družbene vede

Journal for the Humanities and Social Sciences

IZDAJA:

Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

PUBLISHED BY:

Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana Graduate School of the Humanities

Monitor ISH

Revija za humanistične in družbene vede / *Journal for the Humanities and Social Sciences*

ISSN 1580-688X

Uredniški odbor / *Editorial Board*

MATEJ HRIBERŠEK, JANEZ JUSTIN, BORIS KAVUR, JURE MIKUŽ, SVETLANA SLAPŠAK, ALEKSANDRA SCHULLER, BOŠTJAN ŠAVER, JOŽE VOGRINC

Mednarodni uredniški svet / *International Advisory Board*

MARIA-CECILIA D'ERCOLE (Université de Paris I – Sorbonne, Pariz), MARIE-ÉLIZABETH DUCROUX (EHESS, Pariz), LISA PARKS (UC Santa Barbara)

Glavna urednica / *Editor-in-Chief*

MAJA SUNČIČ

Lektor za slovenščino / *Reader for Slovene*

MILAN ŽLOF

Lektorica za angleščino / *Reader for English*

NADA GROŠELJ

Oblikovanje in stavek / *Design and Typeset*

MARJAN BOŽIČ

Naslov uredništva / *Editorial Office Address*

MONITOR ISH, Breg 12, 1000 Ljubljana

Tel.: +386 1 421 06 50, Faks / Fax: +386 1 425 18 46

Založnik / *Publisher*

Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana /

Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana Graduate School of the Humanities

Direktorica / *Director*

DRAGICA DADA BAC

Korespondenco, rokopise in recenzentske izvode knjig pošiljajte na naslov uredništva. / *Editorial correspondence, enquiries and books for review should be addressed to Editorial Office.*

Revija izhaja dvakrat letno. / *The journal is published twice annually.*

Naročanje / *Ordering*

ISH, Breg 12, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Tel.: (01) 425 18 45, faks: (01) 425 18 46

E-naslov / *E-mail*: zalozba@ish.si

Cena posamezne številke / *Single issue price*: 1.500 SIT

Letna naročnina / *Annual Subscription*: 2.200 SIT

http://www.ish.si/d_zaloznistvo/monitor.htm

© Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

Tisk / *Printed by*

Marginalija

KAZALO / CONTENTS

TELEVIZIJSKA RESNIČNOST

KAJA JAKOPIČ	7–23
Veliki brat oddaj resničnostne televizije / <i>The Big Brother of Reality TV Shows</i>	
KAJA JAKOPIČ	25–45
Vojni spopadi po televiziji / <i>War Conflicts on Television</i>	
KAJA JAKOPIČ	47–62
Diskurz resnice v TV-novicah / <i>Truth Discourse in TV News</i>	

JEZIK IN POLITIKA V VZHODNI EVROPI

MLADEN UHLIK	65–75
Primeri jezikovne politike na postsovjetskem prostoru (Ukrajina, Belorusija, Moldavija in Estonija) / <i>Examples of the Language Policy in the Former Soviet Republics</i>	
MLADEN UHLIK	77–90
Razvoj postsovjetskega političnega diskurza od perestrojke do Putina / <i>The Development of Post-Soviet Political Discourse: From Perestroika to Putin</i>	

MANJŠINE IN MEDIJI

KARMEN MEDICA	93–122
Perspektive medijev etničnih skupin/manjšin z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji / <i>The Prospects for the Media Representation of the Ethnic Groups/Minorities from Former Yugoslavia Living in Slovenia</i>	
INES MARKOVČIČ	123–138
“Oni”. Analiza medijskega diskurza: <i>Mladina</i> in on-line forumi / “Them”. <i>An Analysis of Media Discourse: Mladina and On-Line Forums</i>	
KARMEN MEDICA	139–151
Identitetna pojmovanja – med lokalnim in globalnim / <i>Perception of Identity – Between Local and Global</i>	

TELEVIZIJSKA RESNICĚNOST

KAJA JAKOPIČ¹

Veliki brat oddaj resničnostne televizije

Izvleček: Novi žanr oddaj resničnostne TV, ki je svoj višek dosegel ob koncu 90. let prejšnjega stoletja, je nastal s hibridizacijo različnih drugih TV-žanrov, ki so TV-producentom zagotavljali takojšen uspeh oddaj. Kritiki oddaj so prepričani, da gre za nerealno "realno TV", ki pomeni triumf "tehnofašizma" nad maso TV-gledalcev oziroma potrošnikov. Zagovorniki oddaj pa poudarjajo, da je realnost oddaj izražena v možnosti analize fantazij in prepoznavanju pomanjkljivosti v družbi, kjer v namišljenem elektronskem prostoru posamezniki izražajo želje po povezanosti z drugimi osebami.

Ključne besede: resničnostna TV, oddaja *Big Brother*, direktni film, konstrukcija resničnosti, *docu-soap*

UDK 316.77:654.197

The Big Brother of Reality TV Shows

Abstract: The new genre of reality television shows reached its peak at the end of the 1990s, emerging as a hybrid of several TV genres which guaranteed instant success to their producers. While its critics claim that this "reality TV" lacks reality, its defenders believe that reality is reflected in the fantasies, which may be analysed for this purpose, and in the evident deficiency of a society whose members, in an imaginary electronic space, express their desire to connect with others.

Key words: reality television, the *Big Brother* show, direct cinema, constructed reality, *docu-soap*

¹ Mag. Kaja Jakopič je urednica Studia City na RTV Slovenija. E-naslov: kaja.jakopic@rtvslo.si.

V zadnjih letih so TV-ustvarjalci gledalcem pričeli ponujati resničnostne oddaje, ki so prinesle dramo za gledalce, izzive za tekmovalce v oddajah in seveda nagrade. Takšni resničnostni programi so primer novega načina pripovedovanja zgodb, ki skušajo posnemati resničnost. A prav oddaje resničnostne TV prinašajo pomembno epistemološko vprašanje o izvoru "realnega". Kaj "resničnost" sploh je in kako definirati resničnost v kontekstu televizije? Če je realizem "ustrezanje resničnosti", kako lahko vsebine TV-oddaj ustrezajo resničnosti? In zakaj gledalci, kljub temu da se zavedajo, da je njihova pozicija konstruirana, prikazane podobe resničnosti na televiziji sprejemajo, če potrjujejo njihov občutek, kakšna je resničnost.

Znana nizozemska produkcijska hiša *Endemol* je zagotovo glavni inovator resničnostnih oddaj, ki so preplavile prav vse TV-programe na svetu. Leta 2000 so njihove licenčne oddaje *Big Brother*, *Fear Factor*, *Star Academy* in *Blind Faith* kraljevale na programih evropskih in tudi drugih TV-postaj. Zadnjo epizodo v prvi sezoni ameriške oddaje *Survivor*, ki so jo predvajali avgusta 2000 in v kateri je nastopalo 16 ljudi, ki se med seboj niso poznali, bivali pa so na otoku v Vzhodnokitajskem morju, je v ZDA gledalo kar 51 milijonov ljudi. Januarja 2003 so imele resničnostne oddaje 85 % najdražjega oglaševalskega prostora v ZDA.² Uspeh oddaje *Big Brother* v Evropi in oddaje *Survivor* v ZDA, ki so jo sproducirali v ameriški TV-hiši CBS, je spodbudil druge televizije, da so "izumile" svoje resničnostne oddaje. ABC je na program uvrstil oddaji *The Mole* in *Making the Band*, medtem ko je Fox "patentiral" kontroveržno oddajo *Temptation Island*, pa tudi oddajo *Boot Camp*, ki pa je bila tako zelo podobna formatu oddaje *Survivor*, da so jih producenti CBS tožili. NBC je svojim gledalcem ponudil svojo resničnostno oddajo *Fear Factor*, v kateri so se tekmovalci za denarno nagrado soočali s svojimi fobijami. Slovenski TV-programi so prav tako predvajali nekatere resničnostne oddaje v ameriški izvedbi (*Survivor*, *The Osbournes*, *Extreme Makeover* in resničnostni šov Donalda Trumpa *The Apprentice*), pa tudi nekatere slovenske različice (*Pop Stars*, *Sanjski moški*, *Sanjska ženska* in *Bar*).

RESNIČNOSTNA TV

Termin resničnostna TV označuje različno programsko vsebino: lahko gre za snemanje resničnih dogodkov iz življenja posameznika ali skupin, lahko pa le za poskus posnemanja dogodkov iz resničnega življenja s formo dramatizirane re-

² Jaffe, 2005.

konstrukcije.³ Bill Nichols je v pojem resničnosti TV vključil vse tiste oddaje, ki predstavljajo nevarne dogodke, nenavadne situacije ali pa resnične policijske akcije.⁴

Žanr oddaj prve osebe izhaja iz prakse t. i. refleksivnega dokumentarnega filma, ki je v začetku 90. prejšnjega stoletja doživel svoj ponovni povratak in je na neki način izzval epistemologijo t. i. žanra *direct cinema*.⁵ Za tradicijo refleksivnega filma je bilo pomembno, da je bil film predstavljen kot konstrukt, iluzija in subjektivni pogled. Pomembneje je bilo prizadevati si za resnico filma kot za film o resnici.⁶ Glavna zapoved žanra direktnega filma⁷ je namreč bila, da avtor filma ne sme vplivati na dogodke. Forma in ideja direktnega filma sta tako postali odločilno ogrodje za realizem v programih resničnosti TV.

Najdoslednejše in obenem družbenokritično je ta žanr nadaljeval Frederick Wiseman s serijo *Titicut Follies*, ko je leta 1967 snemal paciente v bolnišnici za duševne bolezni.⁸ Format je kasneje razvijal tudi v serijah *High School* (1968), *Law and Order* (1969), *Hospital* (1970), *Basic Training* (1971) in *Juvenile Court* (1973).

Pri oddajah resničnosti TV gre za uporabo hibridnih oblik različnih žanrov, kot so drama, TV-serija, *soap opera*, t. i. dokumentarni film *fly on the wall*,⁹ observacijski film, *docu-soap* in kviz. Mešanje kodov različnih žanrov je prineslo obliko TV-žanra, ki ga ne moremo uvrstiti v noben prejšnji žanr. Če torej upoštevamo Nealove predpostavke, je tudi pri resničnostnih šovih prišlo do variacije in nove oblike žanra, ki so ga narekovali predvsem ekonomski pritiski, mešanje različnih žanrov pa je seveda povečalo število gledalcev.

Format oddaj resničnosti TV ima svoje predhodnike v letu 1973, ko je ameriška TV-postaja PBS premierno prikazala serijo *An American Family*, kjer so čla-

³ Dovey, 2000, 79.

⁴ Nichols, 1994, 45.

⁵ Dovey, 2000, 27.

⁶ Prav tam, 51.

⁷ Direktni film je bilo gibanje v dokumentarnem filmu ob koncu 50. let in v 60. letih, močno povezano z novo snemalno tehniko: lahko in prenosno 16-mm kamero, visokoobčutljivim filmom ter prenosnim magnetofonom. Takšna tehnika je omogočala gibljivo filmsko ekipo, ki se je na ulici pomešala med ljudi in snemala naključne dogodke.

⁸ Aaron, 2001.

⁹ Dokumentarni film tipa *fly on the wall*, ki izhaja iz 80. let prejšnjega stoletja, so določala tri pravila: dogodke posnameje popolnoma tako, kot so se zgodili, osebe, ki nastopajo, vnaprej privolijo v snemanje in udeležencem se vnaprej pokaže končna oblika filma.

ne družine Loud snemali sedem mesecev, po TV pa prikazali 12 ur njihovega življenja. Serija je bila zagotovo navdih za ameriško postajo MTV, ki je leta 1992 pričela predvajati oddajo *Real World*,¹⁰ kjer je sedem mladostnikov, ki se med seboj niso poznali, skupaj živelo v stanovanju tri mesece, njihovo življenje pa so seveda neprestano snemale kamere. Začetek resničnostne TV je torej bil *Real World*, ki je kasneje postal matrica za vse oddaje resničnostne TV. Nizkopračunska drama z resničnimi ljudmi v neobičajnih okoliščinah, ki jih kamere snemajo 24 ur na dan, je postala nova smernica, tako rekoč kulturni fenomen ameriške in evropske TV-produkcije, ki je svoj namen – visoko gledanost in dobičke – takoj upravičila. Resničnostna TV 90. je tako pričela portretirati zasebnost kot formo zabavne industrije. Najuspešnejša in glavni model resničnostnih TV-oddaj je postala oddaja *Big Brother*, serija, ki so jo prvi sproducirali Nizozemci, licenco pa kmalu prodali tudi na ameriško tržišče. Oddaji so sledile podobne serije resničnostne TV, najuspešnejše so postale *Survivor*, *Pop Stars*, *Taxi Orange* itd.¹¹

Eden izmed kodov, ki se pojavlja v žanru oddaj resničnostne TV, je zagotovo kod t. i. format *docu-soap*. Tako kot resničnostna TV ima tudi *docu-soap* veliko podobnosti z igranim programom in t. i. entertainmentom. *Docu-soap* uporablja zgodbe več karakterjev, ki so samo na enem kraju dogajanja: "Osnovna struktura je sestavljena iz kombinacije gospodarskih in kulturnih okoliščin, ki so glavna gonilna sila takšne dominantne pozicije."¹² Z mešanjem tehnik igranega programa in kodov t. i. žanra observacijskega dokumentarnega filma je nastal fiksijski *docu-soap*, ki je svoj glavni "bum" doživel leta 1996 s predvajanjem serij *Modern Times* in *Cutting Edge* na britanskih TV-programih.¹³ Takšen dokumentarni format je imel visoko gledanost, ki je bila nekoč za takšen tip programa nedosegljiva, zdaj pa je dosegala gledanost sitkomov in *soap oper*. "Docu-soap, tako kot pogovorne oddaje ali pa oddaje resničnostne TV, je portretiral običajne ljudi, ki so govorili o

¹⁰ Aaron, 2001.

¹¹ Oddaje, ki so bile na TV-sporedu različnih TV-postaj v februarju 2001: *American High*, *Jungle Janes*, *The Mole*, *Temptation Island*, *Making the Band*, *Public Property*, *Chained*, *Cast-away 2000*, *Fear*, *Survivor*, *I Do, I Do*, *Wed at First Sight*, *Chains of Love*, *The Runner*, *Wanted*, *Boot Camp*, *Big Diet*, *The Bus*, *The Flat*, *The Real World*, *The Road Rules*, *1900 House*, *Jailbreak*, *Love Cruise*, *Taxi Orange*, *Bar*, *Vila Medusa*, *All You Need is Love*, *Girlscamp*, *House of Love* itd.

¹² Dovey, 2000, 135.

¹³ Prav tam, 134.

sebi v prvi osebi ednine.”¹⁴ Igralci so tako postali slavni, ker so igrali same sebe. Nova forma je seveda takoj doživela kritike, da gre za obliko slabega dokumentarnega filma, ki pa je vendarle boljši od čistega entertainmenta.

Format *docu-soapa* je izhajal iz adaptacije formata TV-drame. Koncentracija več različnih zgodb, ki jih med seboj povezuje t. i. *off* glas, katerega funkcija je občutek, da se vse zgodbe v seriji razvijajo simultano. Druga značilnost novega formata je bila kombinacija komentarja, montaže in posebnega sloga snemanja serije, ki je bila idealna za gledalce. Naturalistična iluzija dokumentarnega okna v svet je bila seveda premišljeno konstruirana.

ODDAJA *BIG BROTHER*

Format oddaj resničnosti TV ob koncu 90. let prejšnjega stoletja je konstrukcijo realnosti iz *docu-soapov* prenesel v dodatne dimenzije. Navadne ljudi v neobičajnih okoliščinah so kamere snemale 24 ur na dan.

Glavni model takšnih oddaj je najuspešnejša serija resničnosti TV *Big Brother*. Naslov *Big Brother* je seveda posredno povezan s klasičnim romanom Georgea Orwella z naslovom 1984, a gre vendarle za dve povsem različni izhodišči. V romanu je “Veliki brat” skrita, nevidna oblast v vlogi nadzora, opazovani posameznik pa žrtev oziroma ujetnik.

Medtem ko je MTV-jev *Real World* začel eksperimentirati z novim žanrom resničnosti TV 90., so njegove naslednice takšno oddajo intenzivirale predvsem kot tekmovanje v boju za preživetje. Tako kot oddaja *Big Brother* tudi vse druge oddaje resničnosti TV v format uvrstijo tekmovanje, saj zmagovalec oddaje prejme visoko denarno nagrado.

V oddaji *Big Brother* pet moških in pet žensk pristane na trimesečno osamo, naselijo se v posebno zgrajeni hiši za snemanje takšne oddaje. V hiši je nameščenih 28 kamer in 32 mikrofонов, ki 24 ur dnevno snemajo vsak del hiše. Pet snemalcev snema kandidate skozi 55 oken, ki imajo zatemnjena stekla, tako da jih tekmovalci ne morejo videti. Sedem kamer je nameščenih na stalnem položaju, devet pa jih iz režije računalniško vodijo. V temi snemajo štiri infrardeče kamere. V primeru nemške verzije oddaje *Big Brother* je arhitektno podjetje v bližini Kölna postavilo poseben zabojnik – hišo, kjer imajo tekmovalci na voljo 153 kvadratnih metrov površine. V hiši sta dve skupinski spalnici, jedilnica s kuhinjo,

¹⁴ Prav tam, 138.

dnevna soba, prha in stranišče. Tekmovalci se lahko gibljejo tudi na vrtu zraven hiše. Upoštevati morajo pravila "igre", in sicer nimajo dostopa do televizije, telefona, računalnika, pošte in časopisov, prav tako imajo omejen dostop do vode in hrane. Kljub temu da te omejitve niso jasno prikazane s samo naracijo, pa gledalci vendarle vedo, da "igralci" živijo v omejenih, nerealnih okoliščinah.

Tekmovalci oddaje *Big Brother* morajo vsak teden opraviti skupno nalogo, in če so uspešni, dobijo nagrado v obliki povišanega proračuna za hrano. Sami morajo sekati drva za kurjavo, peči kruh in pridelovati zelenjavo na vrtu. Vsak tekmovalec mora vsaj enkrat na dan oditi v sobo, kjer gledalcem oddaje pripoveduje oziroma neposredno nagovarja kamero (razlaga svoje občutke, izkušnje in spore, povezane z bivanjem v zaprti hiši). Gre torej za pomemben del, saj jih že sama oblika neposrednega nagovora kamere "postavi" v poseben položaj. V drugem tednu tekmovanja pa morajo v to sobo vsak torek, kjer nominirajo tri sotekmovalce, za katere so prepričani, da morajo izpasti iz igre. Tri osebe z največ nominacijami postanejo predmet glasovanja gledalcev oddaje, vsak drugi teden je iz serije izločen igralec, ki prejme največ glasov gledalcev. Vsak kandidat lahko kadar koli zapusti hišo, vendar se ne sme več vrniti. Ko v hiši ostanejo samo še trije igralci, gledalci s telefonskim glasovanjem določijo zmagovalca, ki prejme visoko denarno nagrado, v prvi sezoni nemške verzije oddaje *Big Brother* je bilo 125 tisoč evrov.¹⁵

Čeprav kamere neprenehoma snemajo dogajanje v hiši, je vsak večer od ponedeljka do sobote na TV-sporu le posebna 50-minutna oddaja, v kateri predstavijo vrhunce dneva. Vsebine posameznih oddaj tako gledalcem "oblikuje teden", saj so ob ponedeljkih v oddaji tudi psihološke analize, ob torkih nominacije, ob sredah opravljanje naloge, ob četrtek je zabava, ob petkih pa dan za izločitev "odpadlega" tekmovalca. V nedeljo zvečer je na programu pregled tedna in še dodatna pogovorna oddaja, kjer v TV-studiu sodelujejo psihologi, sorodniki tekmovalcev in že izločeni tekmovalci.

Poleg TV-programa je vključen pri seriji tudi internet, kjer vsakdo lahko "v živo" spremlja dogajanje v hiši.

PRAVILA REALNOSTI

Glavni cilj vseh producentov je vsakakor oblikovanje oddaje, ki se razlikuje od drugih, in sicer tako, da s svojo prepoznavnostjo uspešno privablja občinstvo.

¹⁵ <http://www.bigbrother-haus.de>.

Zato zares inovativne forme TV-oddaj, ki slonijo na osnovnem TV-formatu, tudi zagotavljajo velik uspeh pri gledalcih. Več kot očitno je, da so ustvarjalci oddaj resničnostne TV upoštevali takšna pravila.

Način pripovedovanja, ki je eden izmed kriterijev razlikovanja med žanri, je pri oddajah resničnostne TV zagotovo najbolj podoben pripovedi TV-serij. Te so na sporedu TV-programov več kot samo enkrat na teden, način predstavljanja vsebine pa je takšen, da gledalcem "ustvari" prepoznavno, domačo osnovo za razumevanje različnih situacij, ki nastanejo v posameznih epizodah. Avtorji gledalcem zagotovijo občutek nejasne prihodnosti, puščajo odprto vprašanje, kaj se bo zgodilo v naslednji epizodi, predstavljajo nove dogodke, zaplete in karakteristike. Takšno ravnotežje in ponavljanje dosežejo s pomočjo organiziranosti pripovedi in karakterjev, zaporedje pripovedovanja pa je spojeno z govoricami znotraj in zunaj samega teksta.¹⁶ Christine Geraghty meni, da je za pripoved značilno troje: organizacija časa, občutek prihodnosti in prepletanje zgodb. Tako kot v nadaljevanjih je tudi v posameznih epizodah oddaj resničnostne TV organizacija časa podobna. Posamezen lik iz oddaje *Big Brother*, ki nastopa v neki epizodi kljub zaključku epizode "nadaljuje svoje življenje" do začetka naslednje predvajane epizode. Čas vmes torej ni suspendiran. Gledalci se zavedajo, "da se življenje lika nadaljuje brez naše prisotnosti, čeprav mora biti težava, ki se je pojavila na koncu prejšnje epizode, še vedno razrešena".¹⁷ Prav tako je podobno z občutkom za prihodnost v pripovedi resničnostne TV. Ker do samega konca "tekmovalca" ni jasno, kdo vse bo moral predčasno zapustiti hišo, kjer živijo "igralci" v oddaji *Big Brother*, in kdo bo na koncu zmagovalec, lahko gledalci verjamejo, da je to pripoved, katere prihodnost še ni napisana.¹⁸ Tretja značilnost pripovedi je t. i. prepletanje zgodb oziroma princip več pripovednih niti, ki je prav tako prepoznaven v pripovedi oddaj resničnostne TV. V vsaki epizodi je več zgodb, karakterji so med seboj "eliptično povezani v različne zaplete, ki se razvijajo simultano".¹⁹ Takšna simultanost je v načinu montaže izražena tako, da si prizori v predvajani oddaji med seboj sledijo brez vmesnih "označb". Ko se na primer v enem izmed prizorov v nemški seriji *Big Brother* dva tekmovalca učita boksati, se iz ozadja slišijo glasovi drugih tekmovalcev, ki nakazujejo, da se sočasno z njuno zgodbo razvija-

¹⁶ Geraghty, 1981, 26.

¹⁷ Prav tam, 10.

¹⁸ Prav tam, 11.

¹⁹ Thorburn, 1992, 543.

jo tudi zgodbe drugih prebivalcev v hiši *Velikega brata*. Chion takšen glas imenuje “akuzmatični glas”, gre pa za glas, ki ga slišimo, a ne vidimo njegovega vira, je torej glas, ki ni vizualiziran. Razlika med akuzmatičnim in vizualiziranim glasom pa je ugotovljiva zgolj in z razmerjem s sliko.²⁰ Prizoru sledi prizor, v katerem se v drugi sobi pogovarjata dva tekmovalca, katerih glas so gledalci slišali v prejšnjem prizoru. Chion takšno prehajanje zvoka imenuje nihajna vrata, ki lahko zanihajo tako rekoč ob vsakem prehodu iz kadra v kader.²¹

Z minimiziranjem potrebe po dolгих uvodnih kadrih princip več pripovednih niti dovoljuje, da se izpusti vprašanje, kako je nastal čustven zaplet, in da se osredotoči na trenutni prizor.²² Toda kadar si prizori ne sledijo po takšnem principu, je to v seriji poudarjeno tako, da je med prizori dodana vmesna “označba”, kratak *jingle* serije *Big Brother*. Ta *jingle* ali vmesnik je sestavljen iz zelo kratkih kadrov – posnetkov različnih kamer in prostorov režije, vse skupaj spremlja glasba, ki je sicer v oddaji sploh ni. Hitro sosledje kratkih kadrov sugerira, da se je “nekaj dogajalo”, vendar za gledalce ni pomembno. Na ta način pride do t. i. odloga v linearnem poteku časa, saj vmesnik trenutke, ki so sledili in jih gledalci ne bodo videli, tako skrči v en sam trenutek. Kot trdi Chion, ima glasba tako celo večji pripovedni učinek kot sinhroni zvok, ki bo neutrudljivo zastavljal vprašanja realizma.²³ Prav sinhroni, vizualizirani zvok je po Chionovem mnenju pomembna izpopolnitev t. i. vtisa realnosti, glasba pa čudovit stroj za zaustavljanje, raztegovanje ali krčenje časa.²⁴ V vseh epizodah oddaje *Big Brother* se glasba pojavlja oziroma uporablja samo pri vmesnikih in začetni ter zaključni špici, sicer pa glasbe v oddaji ni.

V eni izmed epizod prve sezone nemške različice oddaje *Big Brother* se dogajanje osredotoči na karakter, ki ga predstavlja Zlatko, najbolj priljubljen tekmovallec serije. Z eno izmed sotekmovalk se pričneta kregati in ona plane v jok. Ob koncu prizora mu pove, da se ne joka zaradi njega, ampak zato, ker pogreša svojega fanta, s katerim (zaradi pravil v seriji) ne more komunicirati. Toda producenti prizora ne prikažejo do konca, temveč ga v montaži zaključijo, še preden sledi razlaga dekleta, zakaj joka. Uporabijo namreč t. i. *cliff-hanger*, konec, ki “iz-

²⁰ Vrdlovec, 1986, 29.

²¹ Prav tam, 30.

²² Thorburn, 1992, 544.

²³ Vrdlovec 1986, 30.

²⁴ Prav tam, 30.

visi” in ki zahteva, da gledalci spremljajo naslednji del oddaje, če želijo izvedeti razlog. “Neidentificirani *off* glas ob koncu oddaje povzame dogajanje predvajanega dela in zaključi z vprašanjem, zakaj je tekmovalka zares jokala.”²⁵ T. i. *cliff-hanger* je del narativizacije in je prepoznavna lastnost v žanru nanizank in nadaljevank tako kot tudi uporaba progresivne pripovedi skozi oddajo. Gre za “pripovedni prijem, s katerim ustvarjalci ustvarijo napetost med dvema epizodama”.²⁶

Še en kriterij za razlikovanje žanra je tudi t. i. karakterizacija. Tako kot v nanizankah in nadaljevankah tudi v oddajah resničnostne TV nastopa več likov, tudi zato, da se liki ne izrabijo tako hitro.²⁷ Več likov namreč omogoča več različnih zgodb, zapletov, skratka več različnih variacij. Christine Geraghty razdeli osnovo za uporabo likov v pripovedi na tri dele: individualizirani karakter, serijski tip in nosilec statusa. Avtorji z individualiziranim karakterjem v pripovedi poudarijo, da gre v oddaji za bogat model življenja in ljudi.²⁸ Pri serijskem tipu karakterja gre za prikaz lika v skupinski komunikaciji, pri nosilcu statusa pa je poudarek na spolu, starosti ter včasih vodilnem položaju in delu. Vsi liki v seriji so lahko sočasno serijski, individualizirani in nosilci statusa, interakcija teh treh kategorij pa omogoča uporabo likov na različne načine, ki da pripovedi tako stabilnost kot tudi fleksibilnost.²⁹

Prav karakterizacija sodelujočih v oddaji *Big Brother* je zelo pomembna, vsaj zaradi tekmovanja. Gledalci namreč ravno na podlagi karakterizacije likov odločajo in glasujejo, kdo od tekmovalcev bo izpadel in kdo ostal v hiši. In kot poudarja Christine Geraghty, serijski tip in nosilec statusa karakterja kažeta, ali je posamezen lik ustrezen za zgodbo z značilnimi medsebojnimi odnosi.³⁰

Karakterizacija sodelujočih je v oddaji *Big Brother* še najočitneje prikazana z dialogi, ki tako kot v žanru *soap opere* ali pa pogovornih oddaj dominirajo nad akcijo, s čimer tukaj seveda mislimo na “fizično” akcijo.

Format oddaj resničnostne TV je prav tako kot žanr nadaljevank ali *soap oper* v svoji narativnosti neskončen, poudarek v pripovedi pa je bolj na medsebojnih odnosih in manj na posameznih likih; in tako kot v *docu-soapih* se tudi v seriji *Big*

²⁵ Boal, 2000, 67–71.

²⁶ Kavčič, Vrdlovec, 1999, 106.

²⁷ Geraghty, 1981, 18.

²⁸ Prav tam, 19.

²⁹ Prav tam, 20.

³⁰ Prav tam, 21.

Brother posamezni liki ne spreminjajo ali razvijajo. So le "igralci" v določeni postavitvi dvodimenzionalnih kakovosti, ki jih neprenehoma igrajo, kot karakterjih v slabih sitkomih.³¹ V nekaterih oddajah resničnostne TV lahko prepoznamo prav kode sitkomov. Primer je zagotovo oddaja resničnostne TV *The Osbournes*, ki jo je predvajala MTV. Gre za resnično družino nekdanjega rokerja Ozzyja Osbourne, ki jo kamere spremljajo in snemajo v vsakdanjem življenju. Oddaja je zasnovana na podlagi sitkomov iz 50. let, že sam naslov spominja na oddaje, imenovane po družinah, kot so bile *The Cramdens*, *The Cleavers* in *The Nelsons*.³² Prav tako se posamezna epizoda oddaje prične s pregledom, kaj se je dogajalo v prejšnji epizodi, pa tudi glasba in moški vokal spominjata na sitkome iz 50-ih let. Vendar pa oddaja *The Osbournes* nekoliko spominja še na en podžanr sitkomov, in sicer na "anti-fifties" sitkome, kot so bili *Roseanne* in *Married with Children*. Gre za cinični in disfunkcionalni pogled na moderno družinsko življenje, zavestno zanikanje optimizma in medsebojnega vrednotenja, ki so ga izražali sitkomi 50.³³ Seveda je treba poudariti, da je šlo pri nadaljevankah *Roseanne* in *Married with Children* za predstavljanje življenja delavskih družin, medtem ko so *The Osbournes* družina višjega, bogatega sloja.

Če že omenjamo podžanre, je tudi Annette Hill³⁴ v analizi oddaj resničnostne TV določila tri podžanre na podlagi komunikacijske forme in namena programa. Prvi podžanr naj bi bili t. i. opazovalni programi (na primer oddaja *Airport*), drugi informativni programi, kot so oddaje prve pomoči, tretji, kamor sodi tudi *Big Brother*, pa so oddaje, narejene za TV, torej tiste, ki običajne ljudi postavijo v izmišljeno okolje ter jih snemajo.

Tudi pri sami uporabi TV-tehnik, torej načina snemanja, osvetlitve in montaže, si oddaje resničnostne TV "izposojajo" načine iz drugih žanrov. Posamezna oddaja serije *Big Brother* se po uvodni, prepoznavni "špici" prične z grafičnim napisom, ki gledalca obvesti, kateri dan v izolirani hiši *Velikega brata* si bodo lahko ogledali v naslednjih 50 minutah. Takšen uvoden napis je tipičen za žanr *docu-soapa*, prav tako tudi sekvenca kadra, ki mu sledi in je glavni, prepoznavni kader serije. Statičen posnetek glavnega prostora v hiši, dnevne sobe, je zelo dolgotrajen, je t. i. predstavitveni posnetek (*establishing shot*), ki se praviloma pojavlja

³¹ Dovey, 2000, 153.

³² Pieto, Otter, 2003.

³³ Prav tam.

³⁴ Hill, 2003.

tudi v novinarskih prispevkih TV-poročil. Njegov namen je uvod v predstavitev dogajanja, brez igre sodelujočih in brez poseganja snemalne ekipe, da gledalec dobi občutek avtentičnosti posnetega dogajanja. Zgodba se nadaljuje v slogu naračijske "akcije", ko si pričnejo posamezni izbrani posnetki slediti v krajših časovnih intervalih, v katerih so predstavljeni posamezni akterji v seriji, vendar noben prizor ni predvajan od začetka do konca. Komentarjev med različnimi prizori običajno ni, gledalcem je torej prepuščeno, da sami presodijo posamezne karakterje.

Čeprav so oddaje resničnostne TV forma neigranega programa z resničnimi ljudmi in resničnimi zgodbami (koncept infomativnega programa), pa so dejansko bolj podobne igranemu programu. V informativnem programu imajo glavni pomen dogodki, v oddajah resničnostne TV pa so pomembni posamezniki in njihove izkušnje. Oddaje resničnostne TV tako kot *docu-soapi* in pogovorne oddaje portretirajo "običajne" ljudi, ki v prvi osebi ednine govorijo o sebi. Osrednja aktivnost v oddajah pa je pogovarjanje – pogovarjanje med "udeleženci" oddaje *Big Brother* in še zlasti pogovarjanje oziroma izpovedovanje posameznikov v posebni sobi, kjer gledalce oddaje nagovarjajo neposredno v kamero. S tem so oddaje resničnostne TV vpeljale t. i. tehnike terapije, kot so spoved, intervju in intimno razkritje, ter na ta način razširile nadzor sodelujočih. Ni šlo več samo za nadzor vedenja, ampak tudi za nadzor čustev, želja in misli. Nadzor je tako moral vdreti v zunanje vedenje subjektov in je razkril vsebino njihove zavesti in vesti.³⁵ Kar je bilo nekoč strogo določena domena terapevtov in psihoterapevtov, je postalo odprto za javnost. Včasih je bilo dovolj, da je posameznik svoje osebne travme diskretno razkril poklicnemu terapevtu, zdaj pa so posamezniki to pričeli razlagati kameri in TV-občinstvu. Terapija tako v družbi popolnega nadzora ni več sredstvo za pomoč ljudem, temveč tehnika razkrivanja vseh področij življenja.³⁶ Zasebna sfera je v oddajah resničnostne TV postala javna. Dovey takšen zasuk imenuje "teater intimnosti", ki po njegovem mnenju ni odsev samo politične ekonomije množičnih medijev, pač pa tudi pomemben razvoj v odnosu med identiteto in družbo.³⁷ Ko gledalec gleda oddaje resničnostne TV, gre pravzaprav tudi za proces nadzora v smislu *superpanoptikona*, saj je pozicioniran kot nadzornik pred monitorji, prav tako pa je gledalec "zaposlen" z užitki voajerizma. Gre seveda za opazovanje tistega, kar naj ne smelo biti videno. Voajerizem se je pogosto pojav-

³⁵ Pieto, Otter, 2003, 7.

³⁶ Prav tam, 7.

³⁷ Dovey, 2000, 26.

ljal v igranih filmih, v primerih, ko so v vlogi voajerjev najpogosteje nastopali otroci, hišniki in služinčad, ki so kukali v sobane svojih gospodarjev. Takšni voajerji so želeli videti spolne fantazme, bolj ali manj transfigurirane metamorfične premestitve starševskega spolnega razmerja ali materinega telesa kot objekta želje.³⁸ Vendar je tako kot v realnosti takšna opazovalska pozicija, ta želja videnja, gledanja skozi kukalo, na koncu praviloma kaznovana ali prekinjena. "Kazen je vpisana že v samo voajersko ugodje, ki se sprevrže v gnus, ko to gledanje nedovoljenega nenadoma zadene ob fobične objekte."³⁹ Voajer lahko dobi klofuto, ženska, ki se slači, v najbolj napetem trenutku upihne svečo ali spusti žaluzije, občudovana ženska se razkrije kot moški travestit. Kot trdi Vrdlovec, je ta "preobrazba ugodja vsekakor neka transformacija, ki je po naratoloških kriterijih nujna za minimalno narativno sekvenco".⁴⁰

V oddaji *Big Brother* "igralci" oziroma sodelujoči kršijo pravilo filmske reprezentacije, t. i. pogled v kamero, ki jo je institucionalni režim filmske reprezentacije prepovedal. Neposreden pogled v kamero "evocira sam kinematografski dispozitiv in razblini koherentnost in iluzijo diegetskega sveta".⁴¹ Takšen pogled je namreč nujen ali običajen v dokumentarnih filmih, kjer ne gre za fikcijo, ali pa v komedijah, kjer je gledalec pozvan kot priča, h kateri se oseba obrača. Prav to se zgodi tudi v enem izmed prizorov v oddaji *Big Brother*, kjer sodelujoči v spalnici uprizorijo nekakšno igrico, ko jo končajo, pa se vsi obrnejo proti kameri, ki jih snema, in začnejo mahati proti gledalcem. Gre torej za moment, ki skuša poudariti, da v oddaji ne gre za fikcijo in da se sodelujoči zavedajo, da jih gledalci spremljajo oziroma "nadzorujejo". Kot realnost bi potemtakem gledalci doživeli "necenzurirani" voajerizem, kjer akterji ne bi vedeli, da jih gledajo. To, da akterji vedo, da jih gledalci gledajo, in jim to sporočajo, bi bolj kazalo na to, da je med obojimi "tihi dogovor" glede tega, da skupaj konstruirajo realnost, ki je deloma igrana.

Kot del načina pripovedovanja in naslavljanja gledalcev se v oddaji *Big Brother* pojavlja tudi *off* oziroma glas gledalcem neznanega pripovedovalca, ki občasno povezuje posamezne sekvence oddaje. Gre za t. i. temeljnega naratorja, ki ne more reči "jaz", se torej ne more subjektivizirati. Ta brezimna instanca, ki se ne more predstaviti, ker ni avtor, ampak lahko le predstavlja druge, se v naratologi-

³⁸ Vrdlovec 1989, 29.

³⁹ Prav tam, 29.

⁴⁰ Prav tam, 29.

⁴¹ Prav tam, 29.

ji imenuje temeljni narator ali *le grand imagier*, veliki podobar. "Zgodovinski vir tega temeljnega filmskega naratorja, tega 'grand imagierja', je t. i. komentator ali 'lecturer' iz časov najzgodnejših filmskih predstav. Kino si ga je sposodil pri laterni magiki. To je bil najprej kričoč, ki je vabil ljudi k filmski predstavi, med predstavo pa je postal nekakšen konferansje, ki je ne le posojal glas nemim osebam na platnu, ampak je tudi komentiral prizore."⁴² Kasneje se je ta komentator iz zgodnjega obdobja nemega filma pojavil v zvočnem filmu, in sicer prav kot komentatorski ali pripovedovalčev glas, pojavlja se tudi v različnih dokumentarnih filmih. V oddaji *Big Brother* pripovedovalec v *off* glasu na kratko povzema bistvene dogodke, ki jih gledalci v posamezni epizodi ne bodo videli, ter na ta način tudi uvaža prizore, ki jih bodo gledalci videli. Dogajanje v hiši *Big Brother* se namreč snema neprenehoma 24 ur, gledalci pa vidijo le montirani izbor, ki je dolg 50 minut. Takšen način pripovedovanja v posamezni epizodi oddaje *Big Brother* implicira iluzijo prisotnosti, kontinuirano "spremljanje" dogodkov pa se tako kot tudi pri informativnih oddajah očitno navezuje na televizijsko obsesijo z "neposredovanostjo" in "živostjo". Tako kot se novinarji javljajo v 24-urne informativne oddaje s krajev, kjer so se dogodki že dogodili oziroma kjer se ne dogaja prav nič več, gre tudi v tem primeru za karakteristike TV-diskurzivnega režima.

Vizualni del oddaje *Big Brother* prav tako prinaša novo formo, kolaž podob slabe tehnične kakovosti. Posnetki dogajanja so večinoma statični ("opazovalni"), zelo malo je t. i. *zumiranja* ali premikov kamere (švenki). Ker snemanje oddaje *Big Brother* poteka brez poklicnih snemalcev, kamere so namreč nameščene v različnih delih notranjosti hiše, je kompozicija kadrov včasih zelo nenavadna, pravzaprav redko sledi pravilom TV-kadriranja. V enem izmed prizorov v oddaji *Big Brother*, ko eden izmed fantov v hodniku hiše poučuje dekle boks, je to še zlasti očitno. Oba se namreč po prostoru nekoliko premikata, zato je na primer ona v enem izmed kadrov pozicionirana zelo nenavadno, v levem spodnjem kotu, fanta pa v kadru sploh ni. V naslednjem kadru sta sicer prisotna oba, vendar dekle s svojo glavo, medtem ko on govori, prekriva njegova usta, kar je še en primer kršenja pravil TV-kadriranja. Namen je seveda prikaz spontanega in neodigranega naturalizma "domačega videa". Minimalizirana prisotnost bližnjih posnetkov, *zumiranja* in "švenkov" pa še krepi vtis naturalizma. Montaža posnetkov je prav zaradi takšnih "nepravilnih" kadrov precej dinamična, saj je dolžina kadrov rela-

⁴² Vrdlovec, 1989, 32.

tivno kratka. Kadar gre za prizor, ki v montaži ni skrajšan, je kadriranje takšnega prizora identično prikazovanju neposrednih prenosov po TV. Gre za izmenično prikazovanje kadrov prizora, ki jih sočasno snema več kamer. Vsak prvi kader prizora vendarle sledi TV-pravidom, saj je vedno širši (*total*), da lahko gledalcem predstavi kraj dogajanja (predstavitveni posnetek, *establishing shot*), nato pa mu sledi izmenjavanje kadrov različnih velikosti. Kljub temu da se proces produkcije oddaje ne vidi, lahko včasih v kadru vidimo nameščeno kamero, prav tako pa so vseskozi vidni mikrofoni, ki jih imajo sodelujoči pripete na zgornji del oblačila.

Poleg slike in t. i. vizualnega dizajna so vizualni TV-registri, ki se pojavljajo v epizodah *Big Brother*, tudi grafični napisi, podobni tistim, ki jih uporabljajo v oddajah informativnih programov po TV. Na primer napis, ki se pojavi na začetku vsake epizode in gledalcem oznani, kateri dan bivanja v hiši *Big Brother* bodo lahko gledali (na primer "3. dan"), ali pa napis na ekranu, ki označuje čas dogajanja (točna ura).

Govor sodelujočih v oddaji in glas pripovedovalca sta glavna slušna registra v oddajah resničnostne TV. Poleg njiju se pojavljajo še zvoki okolja, ki imajo očitno avtentifikacijsko vlogo. Glasba je v oddajah prisotna zelo redko, kot samostojen register je uporabljena le kot podlaga najavne in odjavne glave (špice) in kot podlaga kratkih jinglov oz. vmesnikov, ki se pojavljajo med posameznimi prizori v oddaji. Glasba se občasno pojavi tudi kot del mednarodnega zvoka,⁴³ ko sodelujoči pojejo in igrajo na kitaro. Sicer pa je znotraj prizorov, kot je to običajno v nizanakah ali nadaljevankeh, ni.

TELEVIZIJSKO USTREZANJE REALNOSTI

Čeprav oddaje resničnostne TV nimajo napisanega scenarija in v njih ne igrajo poklicni igralci, se postavlja vprašanje, ali resničnost posnetkov takšnih oddaj jamči tudi neposredno zaznavo resnice. Kaj je torej resnica in kaj skonstruirana resnica?

Laura Grindstaff trdi, da oddaje resničnostne TV prinašajo pomembno epistemološko vprašanje o izvoru "realnega". Predvsem zaradi velike nejasnosti med razlikovanjem informacij in zabave, spektakla in politike, ker takšno dvojno sestavljanje preprečuje ločevanje, kaj je realnost in kaj fikcija. Po njenem prepričanju imajo tisti, ki kritizirajo popačeno formo *trash TV*, koncepte drugih TV-for-

⁴³ V TV-žargonu t. i. IT.

matov za nevtralne. Toda vse TV-podobe so konstruirane ne glede na to, kako “žive” so, trdi Grindstaffova.⁴⁴

Sam način snemanja oddaj resničnostne TV sledi načinom dokumentarnega stila, nekoliko pa tudi načinu snemanja amaterskih videosnemalec, kar še doda občutek avtentičnosti posnetkov. Prav amaterski videoposnetki nepredvidenih dogodkov ali pa posnetki nadzornih kamer, na primer pri ropih trgovin, ki se včasih pojavijo tudi v oddajah informativnega programa, namreč pomenijo jamstvo za resničnost.

V oddajah resničnostne TV gre predvsem za združitev nadzora in terapije znotraj TV-teksta, za dva močna družbena momenta. Znotraj tega žanra lahko zagotovo prepoznamo verzijo Foucaultovega panoptikona.⁴⁵ Popoln nadzor življenja posameznikov v hiši *Big Brother* pomeni poskus ujeti in razgaliti zasebne trenutke življenja na podoben način, kot skuša nadzorni stolp panoptikona neprestano nadzorovati zapornike. Stalen nadzor v oddajah resničnostne TV se seveda razlikuje od Benthamove in Foucaultove formulacije v temeljnem dejstvu: Benthamov panoptikon disciplinira zapornike z oviranjem vedenja, panoptikon resničnostne TV pa sankcionira in disciplinira sodelujoče tako, da morajo razkazovati vse oblike vedenja. Benthamov panoptikon predstavlja “bolščanje” v zapornike, gre torej za produkcijo samodiscipline. Resničnostna TV pa deluje drugače, saj sodelujočim vsiljuje vizualni režim, ki zahteva “razstavo” različnih oblik vedenja, sicer tudi sama oddaja ne more biti uspešna. Neprestani nadzor v oddajah resničnostne TV se ne konča samo pri predstavljanju dejanj sodelujočih, ampak mora vdreti tudi v njihovo notranjost, razkriti mora njihove misli in čustva.

Pri žanru resničnostne TV so pričakovanja gledalcev zelo specifična. Pomemben je na primer voajerizem, realna situacija je zrežirana, nastopajoči pa vedo, da jih snemajo, in da jih gledalci opazujejo. Obrat, ko nastopajoči na koncu pogledajo v kamero, gledalca vendarle razreši krivde, da jih je opazoval. Žanrsko pričakovanje gledalcev je tudi to, da se ljudem fikcija res dogaja in da lahko gledalci na to tudi vplivajo. Odločajo namreč, kdo bo ostal in kdo bo zapustil “tekmovanje”. Zato je še zlasti pomembna fascinacija nad nadzorom življenj tekmovalcev, saj z glasovanjem na neki način diktirajo “realno” življenje nastopajočih. Ob tem je seveda jasno, da resničnostna TV ne taji, temveč poudarja, da posega v realnost.

⁴⁴ Grindstaff, 2001, 5.

⁴⁵ Foucault, 1984, 195–225.

Konstrukt pa v tem primeru nastaja interaktivno, čeprav konstrukcija ne uniči realnosti, ampak jo le določa. Sleherni diskurz, ki reprezentira realnost je vedno to, na kar se nanaša. Sklenemo lahko, da je realistično pričakovanje element tudi v žanrih resničnostne TV. Resničnostna TV vzpostavlja kontinuiteto, gre namreč za sinhroniziranost gledalca s programom, pri tem pa ima pomembno vlogo instantno poročanje, ki ga resničnostna TV "jemlje" iz TV-novic, kot glavni element realizma.

SKLEP

Ko se je ob koncu 90. let prejšnjega stoletja starodavna radovednost srečala z novodobnimi tehnologijami, je torej nastal fenomen 21. stoletja, oddaje resničnostne TV.

Subjektivne, avtobiografske in izpovedne oblike izražanja, ki so se razvijale v oddajah resničnostne TV, so medijski industriji pričele prinašati dobiček. Kritiki takšnih oddaj so prepričani, da gre za nerealno "realno TV", ki pomeni triumf "tehnofašizma" nad maso TV-gledalcev oziroma potrošnikov. Zagovorniki oddaj pa poudarjajo, da je realnost oddaj izražena v možnosti analize fantazij in prepoznavanju pomanjkljivosti v družbi, kjer v namišljenem elektronskem prostoru posamezniki izražajo želje po povezanosti z drugimi osebami in nobena podrobnost ni tako nepomembna in nobena zgodba preveč osebna, da je ne bi razkrili.

Nenaden uspeh oddaj resničnostne TV je povzročil tudi neskončno število raznovrstnih oddaj v svetovnih TV-programih, ki pa v svoji vsebini in formi postajajo vedno bizarnejše in drznejše. Samozavestni in pohlepni producenti oddaj pa so že postali prepričani, da ne obstaja meja, ki je posamezniki ne bi prekoračili pri svoji odločitvi glede sodelovanja v oddajah resničnostne TV.

BIBLIOGRAFIJA

- Aaron B. (2001): "A History of Watch me TV", *The Kansas City Star Online*, www.kcstar.com.
- Boal, M. (2000): "Summer of Surveillance", *Brill's Content*, št. 5, 66–71.
- Dovey, J. (2000): *Freakshow*, London, Pluto Press.
- Foucault, M. (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*, Ljubljana, Delavska enotnost.

- Geraghty, C. (1981): "The Continuous Serial – A Definition", v: Dyer, R., Geraghty, C., Jordan, M., Lovell, T., Paterson, R., Stewart, J., ur., *Coronation Street*, British Film Institute, London.
- Grindstaff, L. (2001): "Reality TV and the Politics of Social Control", www.proxy.arts.uc1.edu.
- Hill, A. (2003): "Audience Responses to Factual Entertainment", www.visibleev-idence.net/articles/hill.pdf.
- Jaffe, E. (2005): "Reality Check", *Observer*, let. 18, št. 3.
- Kavčič, B., Vrdlovec, Z. (1999): *Filmski leksikon*, Ljubljana, Modrijan.
- Nichols, B. (1994): *Blurred Boundaries*, Bloomington, Indianapolis, Indiana University Press.
- Pesce, M. (2000): "Meet Big Brother", www.salon.com.
- Pieto, R., Otter, K. (2003): "The Osbournes: Genre, Reality TV and Domestication of Rock 'n Roll", *Counterblast*, www.nyu.edu/pubs/counterblast/osbournes.htm.
- Thorburn, D. (1992): "Television Melodrama", v: Newcomb, H., ur., *Television: The Critical View*, Oxford, Oxford University Press.
- Vrdlovec, Z. (1989): "Filmska naratologija", *Ekran* 25, 5/6, 28–33.
- Vrdlovec, Z. (1986): "Zvok in glasba v filmu", *Ekran* 23, 1/2, 29–31.
- www.bigbrother-haus.de.

KAJA JAKOPIČ¹

Vojni spopadi po televiziji

Izvleček: Realnost vojnih konfliktov se televizijskim gledalcem predstavlja na zelo segmentiran, omejen in koncentriran način. Interesi vlad, mednarodnih korporacij in ideoloških struktur pogosto določajo, katere vojne konflikte bodo gledalci spremljali na svojih TV-ekranih. Način televizijskega prikazovanja različnih TV-postaj temelji na poudarjanju simplifikacije s pomočjo lahkotnih videoposnetkov, na stereotipih in ponavljanju ter tudi vizualni manipulaciji.

Ključne besede: vizualizacija vojne, CNN, zalivska vojna, cenzura in propaganda, realnost po TV

UDK 316.77:355.01

War Conflicts on Television

Abstract: The reality of war conflicts is presented to TV viewers in a highly segmented and concentrated manner. The choice of conflicts to be shown often rests with governments, international corporations, and ideology. The portrayal of televised wars is based on simplification, stereotypes, replaying, and visual manipulation.

Key words: visualisation of war, CNN, the Gulf War, censorship and propaganda, TV reality

¹ Mag. Kaja Jakopič je urednica Studia City na RTV Slovenija. E-naslov: kaja.jakopic@rtvslo.si.

Vojni konflikti so bili v času televizijske dobe prvič prikazani v televizijskih programih v obdobju korejske vojne, v letih 1950–1953. Vendar korejska vojna ni bila prva TV-vojna, saj se v vseh zapisih in knjigah kot prva prava TV-vojna omenja vietnamska vojna (1962–1975). Kljub mnogim dokazom, da bi to vojno Američani lahko dobili na bojiščih, so mnogi prepričani, da so jo izgubili v dnevni sobi, kjer so jo gledalci spremljali na TV-zaslonih. Mediji naj bi bili torej “krivi” za slabo oziroma napačno prezentacijo vojnih konfliktov v vietnamski vojni, zato je bila prva odločitev ameriške vlade ob začetku t. i. zalivske vojne, da Perzijski zaliv ne bo postal Vietnam: tako je bil nakazan drugačen odnos do medijev. Uvedli so posebno strategijo: zadrževali so medije čim dlje stran od vojnih aktivnosti in uvedli stroge omejitve in otežkočili razmere za delo.

Prav vietnamska vojna je zaradi nizke stopnje vladne in vojaške cenzure opozorila na dva pomembna vidika televizijskega poročanja o vojnih konfliktih; prvič: televizija kot vizualni medij lahko prikazuje brutalnost in grozote vojne na način, kakršen v primeru tiskanih časnikov in revij ni mogoč, ljudem predstavi vojno na jasnejši in neposrednejši način.² Drugi vidik se navezuje na naravo TV-medija, ki je odvisen od senzacij, spektaklov in drame, če želi ohraniti svoje občinstvo. “Takšne okoliščine pa so bistveni del zgodb, ki slonijo na konfliktih in škandalih, kar je sindrom slabih novic.”³

Kljub temu da je ameriška vlada ob pričetku zalivske vojne uvedla posebno strategijo do medijev in novinarjev, se je zavedala, da potrebuje televizijo za javno podporo vojni. Tudi vojaškim strukturam je bilo jasno, da so TV-posnetki močno orožje. Medijsko poročanje o vojnih konfliktih, ki sta ga usmerjala Busheva administracija in Pentagon, je očitno pripomoglo k pozitivni promociji ameriškega vojaškega napada na Irak. “Mediji so vzpostavili množično javno podporo, tako v ZDA kot drugje po svetu. V času konfliktov so mediji, še posebej televizija, portretirali to ameriško akcijo v zelo pozitivni luči in dali prednost tistim, ki so napad opisovali kot uspeh.”⁴

VIETNAM VS. ZALIVSKA VOJNA

Zdi se, da med televizijskimi novinarji, ki poročajo z vojnih območij, obstaja nekakšen konsenz, da mora biti njihovo poročilo sestavljeno iz razburljivega jezika,

² Eldridge, 1993, 307.

³ Prav tam, 308.

⁴ Weimann, 2000, 285.

divje montaže posnetkov in senzacionalnega komentarja, posnetega na vojnem območju, pri čemer v ozadju lahko slišimo eksplozije bomb in strele iz avtomatskega orožja. Poročanje z vojnih območij seveda lahko poteka samo iz omejenih predelov in seveda s posebnimi omejitvami. Glavni del zgodbe vojnega poročevalca so zato lahko popolnoma netipične minute dneva, ko granata eksplodira v bližini televizijske ekipe, ki jo lahko posname in naredi poročilo. Kaj se je dogajalo preostalih 23 ur in 50 minut tistega dne, pa gledalec ne more izvedeti.⁵

Toda različni pogoji pri poročanju novinarjev in medijev o vojnih spopadih prinašajo tudi različne specifike vizualne prezentacije posameznih vojnih spopadov. Vojna v Bosni in Hercegovini je bila primer tako velike vrzeli med realnostjo vojne in realnostjo poročil, ki so jih pripravljali TV-novinarji, saj dogodki na severu države, kjer je potekalo etnično čiščenje, nikoli niso bili predstavljeni in posneti s kamerami.⁶ Medtem ko so televizijski gledalci v poročilih o vojnah na Balkanu vsak dan spremljali posnetke trupel množičnih pobojev, večina posnetkov bojev v vietnamski vojni ni prikazovala krvi ali vreč s trupli, saj so ameriške TV-mreže posnetke vojne prikazovale v času, ko so gledalci konec dneva zaključevali z večerjo. V času od avgusta 1965 do avgusta 1970 je samo 3 odstotke poročil o vojnih spopadih prikazovalo težke boje z mrtvimi ali ranjenimi vojaki na posnetkih.⁷ Običajno so televizijski gledalci vojne v Vietnamu videli nočne posnetke zelo oddaljenih bojev, ki so v večini prikazovali pristajanje helikopterjev, ameriške vojake, ki so tekli po travnikih, vse skupaj pa je bilo občasno "začinjeno" z oddaljenim pokom puške ali pa s posnetkom oddaljenega temnega dima, ki naj bi prikazoval uničeno vojaško skladišče vietkongovcev.⁸ Perspektiva snemanja bojišč v Vietnamu se je velikokrat preselila tudi v zrak, saj so vojaške enote televizijskim novinarjem omogočale dostop do teh predelov ter jim velikokrat odstopile sedež v helikopterjih, od koder so lahko iz zraka snemali največkrat le vojna območja, ne pa tudi bojev. Ameriške enote so celo najbolj obteženim TV-ekipam omogočale lahek dostop do teh območij. Čeprav je bilo v času bojev kar nekaj članov TV-ekip ubitih, je bilo med glavnimi bitkami na terenu vedno okoli 40 poročevalcev in članov ekip.⁹

⁵ Hipfl, Klaus, 1996, 34.

⁶ Prav tam, 35.

⁷ Braesturp, 2002.

⁸ Prav tam.

⁹ Prav tam.

T. i. snemanje iz zraka pa ni bila iznajdba iz časa vietnamske vojne, saj so tako snemali že v prvi svetovni vojni in je bilo to eno izmed najmočnejših novosti vojne tehnologije prejšnjega stoletja.¹⁰ Zračni fotografski posnetki vojne fronte so omogočali novo percepcijo, saj je oko gledalca spremenilo svojo pozicijo, prizori uničenja pa so postali mogočni prikazi, ki niso več vzbujali občutkov empatije, sočutja in žalosti.¹¹ V primerjavi s tradicionalnimi podobami vojnih spopadov je bila glavna razlika "novega" prikazovanja realnosti vojne očitna, saj zračni posnetki ne predstavljajo senzualne ali moralne izkušnje prostora niti možnosti analize vojaških premikov kot dela vsebine podob.¹² Takšni posnetki so namreč tudi nemi in pomenijo novo obliko posredovane percepcije. Naravna pokrajina izgine, nadomesti pa jo umetna in znotraj posebnih parametrov funkcionalna prostorska razporeditev. Zračni posnetki so ob tem razvili tudi posebno estetiko prikazovanja vojnih spopadov, saj lahko oblak plina ali eksplozije povzroči estetsko zelo privlačno podobo, kljub temu da je vpliv tega na bojnem polju za vojake lahko smrtonosen, je vendarle popolnoma zunaj sestave posnetka.

Estetika posnetkov moderne tehnologije je prav tako zaznamovala zalivsko vojno v začetku 90. let v prejšnjem stoletju, saj je bila prvi primer zares in povsem tehnološkega načina modernega vojskovanja. "Hladne podobe vojaške strojne opreme in precizne operacije, ki so jih preko satelitov vodili iz oddaljenih središč, so kar pozivale k občudovanju tehnološkega procesa in preciznosti, kakršne do takrat še ni bilo videti."¹³ Napredna tehnologija je na ta način tudi demonstrirala superiornost ZDA v tej vojni.

T. i. medijske vojne po televiziji pa mnogi avtorji vidijo tudi v povsem drugače, kot filmsko senzacijo,¹⁴ kot šov in spektakel¹⁵ in celo kot telenovelo.¹⁶ Omar Souki Oliviera v svojem besedilu o zalivski vojni in brazilskih medijih trdi, da je bila katastrofa vojne spreobrnjena v šov in da je CNN brazilskim TV-postajam nenehoma pošiljal posnetke vojne, vendar brez interpretacije, kaj se je sploh dog-

¹⁰ Huppauf, 1995, 104.

¹¹ Prav tam, 105.

¹² Prav tam, 106.

¹³ Prav tam, 119.

¹⁴ Gerbner, 1992, 246.

¹⁵ Pedelty, 1995, 194.

¹⁶ Oliviera, 1992, 163.

jalo. "Zalivska vojna, prikazana po brazilski televiziji, ni imela veliko skupnega z dejanskimi dogodki na Bližnjem vzhodu."¹⁷

VOJNA CENZURA IN PROPAGANDA

Novinarji, fotografi in snemalci so imeli v času vietnamske vojne povsem prost dostop do vseh bojiščih, ameriška vojska jih je tja vozila s helikopterji ali džipi, potem pa njihovega dela in poročanja ni več nadzorovala. Skoraj v vseh kasnejših vojnah so vojskujoče se strani za novinarje, snemalce in fotografe uvedle t. i. *pool sisteme*, ki so dopuščali precej več manevrskega prostora za cenzuro medijev. Ob sovjetski invaziji na Afganistan leta 1979 vlada v Kabulu novinarjem ni dodeljevala viz za vstop v državo, ter na ta način omejevala poročanje o vojnih spopadih.¹⁸ Že ob invaziji na Panamo leta 1989 pa so se pojavili *pool sistemi*, kamor so oblasti uvrstile samo izbrane novinarje, ki so morali upoštevati stroga pravila, sicer so bili iz njih izključeni, posledično pa seveda tudi niso mogli več poročati z vojnih območij, saj v Panamo niso spustili nobenega "neodvisnega" novinarja.

Pool sistem so Američani uvedli zaradi dogodkov iz vietnamske vojne, kjer naj bi bili prav mediji krivi za preveč kritično poročanje. Po britanski cenzuri med vojno za Falklandske otoke, ki se je odvijala na dveh ravneh (cenzura medijev od britanskega ministrstva za obrambo in samokontrola britanskih TV-postaj v imenu dobrega okusa in obzirnosti do javnega mnenja),¹⁹ so ZDA pričele ostreje nadzorovati medije v času invazije na Grenado, *pool sisteme* pa uvedle ob invaziji na Panamo. "Novinarji, izbrani v *pool*, so morali med seboj sodelovati, kar pomeni, da so si izmenjavali izredno majhno količino informacij o vojnih aktivnostih. Edine TV-posnetke bojev, ki so bili objavljeni, so predvajali brez opozorila, da je šlo za uradno ameriško verzijo."²⁰ Cenzura je oblikovala tudi podobo ameriškega sovražnika – generala Noriege. "Po vsem svetu so prikazovali TV-posnetek Noriegove kuhinje, na katerem sta bila vedro belega prahu, ki naj bi bilo 50 kg kokaina, in vedro krvi, ki naj bi izhajalo iz 'vudujskega rituala'. Kasneje se je seveda izkazalo, da je šlo za vedro koruznega škroba in živalske krvi, ki sta sestavni del tradicionalne panamske kuhinje. Takšni posnetki so bili namenjeni odvrčanju pozornosti gledalcev od ameriških vojaš-

¹⁷ Prav tam, 165.

¹⁸ Lederer, 2001, 17.

¹⁹ Philo, 1995, 81.

²⁰ Ottosen, 1992, 138.

kih akcij, ki so bile po mnenju strokovnjakov v nasprotju z mednarodnim pravom.”²¹

T. i. *pool* sistemi so svojo moč cenzure dokazali v zalivski vojni. Ameriška vlada in vojska sta določili informativne skupine z omejenim številom novinarjev, ki so lahko odšli na vojna območja, na ta način pa vzpostavili učinkovit sistem cenzure.²² Okoli 192 novinarjev (večinoma ameriških in britanskih) različnih medijskih hiš je bilo razdeljenih v posebne skupine, ki so spremljale različne vojaške enote. “Teoretično naj bi takšna razdelitev omogočila, da so bile vse informacije dostopne vsem medijskim hišam, hkrati pa naj bi bila s tem tudi vzpostavljena varnost novinarjev. V praksi pa je *pool* sistem omogočal učinkovitejši nadzor nad novinarji.”²³ Posledica takšnega sistema je bila zelo pozitivno in sterilno prikazovanje vojaške intervencije v Iraku. Tisti novinarji, ki niso upoštevali pravil ali so bili preveč kritični, so bili nemudoma izključeni iz takšnega sistema poročanja. Novinar TV-mreže ABC John Laurence se je znašel na črni listi, potem ko je sodeloval pri televizijskem prispevku, ki je podrobno opisoval težave pri opremljenosti v strelivu, ki sta jih Američanom v puščavi povzročala vročina in pesek.²⁴ Dve novinarki pa niso sprejeli v *pool*, ker so vojaške oblasti ugotovile, da so bila njuna vprašanja na tiskovni konferenci nevljudna.²⁵

Pomanjkanje kritičnih glasov in medijev pri poročanju o zalivski vojni je povzročilo množično unifikacijo javnega mnenja. “T. i. mainstreamovski mediji so podprli Busha starejšega, ker so sprejeli uvedbo *pool* sistemov, ki so vojski omogočali nadzor nad podobami in informacijami o spopadih. Za demoniziranje Sadama Huseina in Iračanov so uporabljali oblike popularne kulture, istočasno pa glorificirali ameriško vojsko in tehnologijo. Ker je bil Husein predstavljen zelo negativno, ameriška vojska pa v zelo pozitivno, je bila edina logična rešitev krize vojaška akcija in nesporna podpora ameriškim vojakom.”²⁶

Stroga pravila, ki so jih morali upoštevati novinarji v *pool*ih so določala, da je snemanje intervjujev ali fotografiranje ranjenih ameriških vojakov dovoljeno le ob prisotnosti vojaškega spremstva ter ob privoljenju pacienta, doktorja ali po-

²¹ Prav tam, 139.

²² Prav tam, 139.

²³ Prav tam, 139.

²⁴ Weimann, 2000, 287.

²⁵ Ottosen, 1992, 140.

²⁶ Weimann, 2000, 287.

veljnika.²⁷ Druge omejitve, ki so jih novinarji morali upoštevati, so določale, da je prepovedano snemanje posameznikov v hudih mukah ali šoku, prav tako snemanje podob pacientov s popačenimi obrazi ali tistih, ki jih psihiatrično zdravijo.²⁸ Očitno je bilo, da so takšna pravila preventivno onemogočala zmanjšanje militantnega razpoloženja ameriške javnosti. Ameriški general Norman Schwarzkopf je prepovedal objavljane števila žrtev, prav tako tudi posnetke žrtev na iraški strani. Nekaj neavtoriziranih posnetkov bomb, ki so zadele civilne tarče, pa je označil kot stransko škodo.²⁹

Pentagon je novinarje in TV-mreže neprenehoma oskrboval z vizualnim materialom: fotografijami, posnetki, intervjuji in zemljevidi. "Videoposnetki so bili zelo prepričljivi, vsebovali so različne vire informacij, avtentičnost pa jim je dodajal še dokumentarni način snemanja. Odlomki so vsebovali tudi izpovedi posameznikov, ki so bili udeleženi v spopadih."³⁰ Pentagon je novinarjem ponujal tudi posnetke natančno vodenih "pametnih" bomb, na katerih ni bilo zgrešenih ciljev, čeprav se je kasneje izkazalo, da je bilo takšnih primerov precej več glede na celotno število odvrženih bomb v 43 dnevih zračnih napadov.³¹

Za posebno vrsto prikrite propagande v zalivski vojni so skrbele tudi agencije za stike z javnostmi. "Agencija *Hill and Knowlton* je medijem zastoj distribuiral kar 30 posebnih videoposnetkov. Film, ki je prikazoval uničenje Kuvajta, si je ogledalo 61,4 milijona gledalcev, posnetek o kršitvah človekovih pravic v okupiranem Kuvajtu pa 35,3 milijona gledalcev."³² Gledalci seveda niso mogli vedeti, da gre za film, ki ga je izdelala agencija za stike z javnostmi, še posebej pogosto so takšne filme predvajali na TV-mreži CNN.³³ Da je šlo pri posnetkih agencije za resnično manipulacijo, dokazuje izjava "zdravnika", ki je v enem izmed filmov nastopil kot priča, ki je pokopala 14 novorojenčkov, ki so jih vojaki odnesli iz inkubatorjev. "Doktor", v resničnem življenju zobozdravnik, je kasneje v oddaji TV-mreže ABC 20/20 januarja 1992 priznal, da je lagal in da je agencija zgodbo ponaredila.³⁴

²⁷ Ottosen, 1992, 139.

²⁸ Prav tam, 139.

²⁹ Gerbner, 1992, 247.

³⁰ Vincent, 1992, 187.

³¹ Weimann, 2000, 288.

³² Prav tam, 290.

³³ Prav tam, 290.

³⁴ Prav tam, 291.

Tudi britanske TV-postaje so bile v času zalivske vojne izpostavljene cenzuri, zaradi falklandske vojne pa še bolj samocenzuri. Na javni televiziji BBC so prepovedali predvajanje 76 popevk, filmskih komedij in serij, ki so vsebovale militantne teme, ter serijo vietnamskih filmov, kar je dokazovalo stopnjo splošne družbene kontrole, ki je presegla celo politično in vojaško cenzuro v vseh državah, ki so bile vpletene v ta konflikt.³⁵ Zelo podobna družbena kontrola se je pripetila po terorističnih napadih na WTC in Pentagon 11. septembra 2001 v ZDA, ko se je na radijskih postajah pojavil seznam prepovedanih pesmi, hollywoodske filme, ki so vsebovali teroristične napade ali podobno nasilje, pa so umaknili iz sporeda.

Čeprav novinar Nik Gowing³⁶ v svojem tekstu opisuje, da v vojni v Bosni in Somaliji vlade niso mogle cenzurirati dela medijev, pa so nekateri drugi novinarji in poročevalci vojne v Bosni cenzuro oziroma "proces čiščenja novinarjev" zlahka opazili. "Pozimi leta 1993, ko so mnogi novinarji skušali prečkati območja v Sarajevu, ki so jih nadzirali Srbi, so morali oditi v hotel Bistrica na Jahorino, ki leži na 1700 m nadmorske višine, da so dobili akreditacijo, veljavno le 7 dni."³⁷

Zelo hudi očitki o manipulaciji pri poročanju o vojnih konfliktih v Bosni so se pojavili tudi med samimi novinarji. Potem ko je britanska televizija ITN leta 1992 objavila posnetke "koncentracijskega taborišča" blizu vasi Trnopolje, je nemški novinar Thomas Deichmann v reviji *Living Marxism* (LM) objavil članek,³⁸ v katerem je ekipo ITN obtožil manipulacije. V podrobni analizi posnetkov je namreč skušal dokazati, da so britanski novinarji zmanipulirali posnetke in da "zapornik" na posnetkih ni bil v taborišču, temveč je bila kamera, ki ga je snemala, znotraj zapuščene ograde in so torej novinarji takšen kader načrtno posneli, da bi lahko prikazali obstoj koncentracijskih taborišč v Bosni. Proti reviji LM so zaradi članka novinarji ITN vložili tožbo, ki jo je britanska porota leta 2000 spoznala za upravičeno, ter določila, da mora revija LM plačati ITN 500 tisoč ameriških dolarjev.³⁹

Tudi v primeru vojnih konfliktov na Hrvaškem v 90. letih prejšnjega stoletja so morali novinarji upoštevati določena pravila pri svojem poročanju o vojnih dogodkih. Hrvaška državna televizija (HTV) je imela celo napisan seznam navodil

³⁵ Shaw, Hill, 1992, 144.

³⁶ Gowing, 1996, 82.

³⁷ Hipfl, Jagodzinski, 1996, 35.

³⁸ Deichmann, 1997.

³⁹ Hartley-Brewer, 2000.

oziroma inštrukcij za poročanje z vojnih območij, ki ga je določil in sprejel Svet direktorjev HTV leta 1991. Navodila so določala, da posnetki hudo ranjenih ali ustreljenih hrvaških vojakov ne smejo biti objavljeni, prav tako ne tudi pogrebi in žalovanje za žrtvami. Izraz "učinkovito smo nevtralizirali sovražnikove vojaške sile" v novinarskem poročilu pa so morali spremljati ustrezni posnetki, predvsem goreče hiše in izropane pokrajine, ki so dokazovali resnični pomen nevtralizacije sovražnikovih sil.⁴⁰

Ob bombardiranju Beograda, ki ga je Nato izvedel leta 1999, so predstavniki te vojaške zveze za novinarje prirejali vsakodnevne tiskovne konference, kjer so predvajali tudi t. i. *kokpit* videoposnetke, ki so prikazovali zračne posnetke bombardiranja Beograda. Tiskovni predstavnik Nata Jamie Shea, ki je te konference vodil, je po koncu napadov priznal, da so na ta način namenoma ustvarjali okoliščine, kjer običajnemu TV-gledalcu sporočilo Nata ni moglo uiti: "Bilo je nujno, da smo medije neprenehoma okupirali in jih oskrbovali s svežimi informacijami. Na ta način novinarji niso imeli časa iskati svojih, kritičnejših zgodb."⁴¹

Kakšne vrste cenzura je bila prisotna pri medijskem spremljanju ameriških napadov na Afganistan jeseni leta 2001, se je izvedelo kmalu po pričetku napadov. Dejstvo, da je šlo tudi v tem primeru za načrtovano vojno brez posnetkov, naj bi potrdila informacija, da je Pentagon vložil milijone dolarjev, da je lahko preprečil "zahodnim" medijem dostop do satelitskih posnetkov, na katerih bi se lahko videla škoda, ki so jo povzročili napadi. Pentagon je namreč od podjetja, ki upravlja satelit Ikonos, odkupil ekskluzivne pravice za vse satelitske posnetke iz Afganistana.⁴²

FENOMEN CNN IN 24-URNI INFORMATIVNI PROGRAMI

Za začetek zalivske vojne so prvi izvedeli gledalci ameriške TV-mreže CNN, ki je prav ta vojna prinesla status mednarodne prominentne, prepoznavne, gledane in dobičkonosne televizije.⁴³ Že v času prvega tedna napadov na Irak je televizija CNN s svojim 24-urnim oddajanjem programa podrla vse rekorde gledanosti TV-programov, ne samo lastnih, pač pa tudi programov drugih ameriških televizij

⁴⁰ Hipfl, Jagodzinski, 1996, 68.

⁴¹ Kitfield, 2001, 34.

⁴² Campbell, 2001.

⁴³ Weimann, 2000, 283.

ABC, CBS in NBC.⁴⁴ CNN je bila tudi edina TV-postaja, ki ji je iraška vlada dovolila poročanje "v živo" iz Bagdada, kar ji je prineslo veliko prednost v primerjavi z ostalimi TV-mrežami. Prav zato so mnogi še vedno prepričani, da je CNN lahko uživala takšno ugodnost zato, ker je imela poseben dogovor s sovražnikom.⁴⁵ Seveda so se podobne kritike navezovala tudi na CNN-ovega poročevalca Petra Arnetta, ki je kot edini novinar ostal med napadi v Bagdadu, v amerškem kongresu so ga imenovali celo za izdajalca, ker mu je tam uspelo ostati do konca napadov.⁴⁶ V zvezi s kontroverznim Petrom Arnettom so se zato porajala zanimiva vprašanja glede novinarske prakse. "Na eni strani je bil edini 'zahodni' vir iz Bagdada, njegovo delo so očitno nadzirali Irčani, po drugi strani pa se je le nekaj posameznikov v ZDA pritoževalo, kadar je CNN uspelo pridobiti koristne podatke za zavezniško obveščevalno službo."⁴⁷

28. januarja 1991, v sredini napadov na Irak, je CNN postal prva zares globalna televizija. Z novo tehnologijo, ki je omogočala, da so iz centrale v Atlanti simultano pošiljali tri informativne programe, je lahko dosegel vse dele sveta. "Ves svet je zato gledal CNN."⁴⁸ CNN-ova uvedba 24-urnih novic je pomenila veliko revolucijo za vojno novinarstvo, čeprav je bilo jasno, da so bile informacije lahko zavajajoče. "Eksplozija 24-urnega informativnega programa je pomenila večji pritisk pri poročanju 'v živo', saj ni bilo veliko časa za preverjanje informacij. Takšne – pogosto nepravilne – informacije pa so takoj tudi analizirali in komentirali v živo."⁴⁹ Zaradi obilice časa, ki ga je bilo treba zapolniti, je bilo logično, da so se novinarji in poročevalci v program javljali neposredno, če je le bilo mogoče. Navsezadnje je bilo nepretrgano poročanje o vojnih dogodkih tisto, česar konkurenčne televizije niso mogle ponuditi. Zaradi kontinuiranega poročanja v živo o vojnih konfliktih in prodora CNN, so mnogi zalivsko vojno poimenovali kar "CNN-ova vojna",⁵⁰ CNN pa je postal glavni vir informacij s tega področja. "CNN je vsak dan neprenehoma prikazoval podobe vojakov, avionov, ladij, tankov in vojaške opreme ter objavljal neskončno število intervjujev z vojaki, ki so 'počlove-

⁴⁴ Prav tam, 282.

⁴⁵ Rutenberg, Carter, 2001.

⁴⁶ Ottosen, 1992, 141.

⁴⁷ Vincent, 1992, 197.

⁴⁸ Weimann, 2000, 281.

⁴⁹ Kitfield, 2001, 37.

⁵⁰ Weimann, 2000, 283.

čili' poročanje in predstavili 'ameriške fante' kot nedolžne heroje, ki se bojujejo proti arabski agresiji."⁵¹

Richard C. Vincent trdi, da je bil CNN odvisen od elit, ki so ga preskrbovale z informacijami, elite pa so se zanašale na njegovo poročanje.⁵² S tem ko je CNN imel tako pomembno vlogo, je bilo seveda zelo zanimivo analizirati, kako je portretiral vojno in kakšen simbiotski odnos je nastal med gledalci elit in CNN-ovo prezentacijo elitnih virov informacij. Vincent je v svoji analizi CNN-ove prezentacije zalivske vojne našel osem kategorij: tiskovne konference političnih in vojaških voditeljev, posnetke in intervjuje posredovane od vojske ali vlade, zgodbe novinarjev iz t. i. *poolov*, poročila, ki so povzemala dogodke tiskovnih konferenc in govorov t. i. elite, analize konzultantov in drugih poznavalcev, intervjuje z ne-elitnimi viri informacij, originalne zgodbe raziskovalcev in dogodke, kjer je novinarjeva osebnost postala zgodba. Vincent je v tej svoji analizi ugotovil, da je CNN v danih okoliščinah moral postati žrtev, da je dosegel takšno popularnost. Poročanje o zalivski vojni je postalo neposredna izkušnja, saj je gledalec lahko dobil občutek sodelovanja pri dogajanjih, ki jim je bil priča. Takšen način poročanja je pripomogel definirati format poročil na CNN. Neposredna narava poročanja pa je tudi pomenila, da so bila poročila "predvajana z minimalno montažo."⁵³ Selekcija procesa je bila torej prepuščena gledalcem, ki pa niso bili usposobljeni za selekcijo bistvenih podatkov in seveda nepripravljeni za takšno priložnost. Kot so v svoji analizi CNN-ovega poročanja o zalivski vojni ugotovili tudi Walker, Wicks in Pyle, je ta TV-mreža predvajala veliko število dogodkov, ki so se pripetili, vendar brez dodatne simultane analize.⁵⁴

Uspeh CNN v zalivski vojni so podjetni lastniki takoj po vojni še dodatno unovčili in izdali poseben CD-ROM z vsemi podobami vojne, ki jih je predvajal CNN z naslovom *CNN: Vojna v zalivu*, oglaševali pa so ga kot "ugledno kroniko prve svetovne TV-vojne v realnem času".⁵⁵

TV-mreža CNN je seveda tudi po tem uspehu ostala globalna televizija s 24-urnim informativnim programom, ki je poročala tudi o vseh drugih vojnih konfliktih in žariščih, predvsem tistih, kjer so bile udeležene ameriške vojaške sile,

⁵¹ Kellner, 1992, 87.

⁵² Vincent, 1992, 181.

⁵³ Prav tam, 199.

⁵⁴ Weimann, 2000, 284.

⁵⁵ Gerbner, 1992, 260.

in seveda tudi o terorističnih napadih na WTC in Pentagon, ko je v prvih dneh po napadu v svojem 24-urnem programu neprenehoma prikazovala ene in iste posnetke trkov letal v stolpnici.

ETIKA PRIKAZOVANJA VOJNE PO TV

Vietnamsko vojno kot prvo t. i. televizijsko vojno mnogi avtorji omenjajo kot očiten primer uporabe moči množičnih medijev za mobilizacijo javnega mnenja. Mnogi Američani so namreč še vedno prepričani, da so bili prav mediji "krivi" za poraz ZDA v tej vojni. Prihod televizije in pomanjkanje formalne cenzure sta televizijskim novinarjem omogočila, da so vojne podobe pokolov in uničenja lahko predstavili jasneje in necenzurirano. Podpredsednik ameriške TV-hiše ABC je že takrat priznal, da je prikazovanje spopadov v smrdeči realnosti vojni odvzelo njeno veličastnost in pokazalo, da so pogajanja edini način za reševanje mednarodnih težav.⁵⁶ Kljub temu tipični posnetki vojnih spopadov v Vietnamu niso prikazovali krvi in gorja. Televizijske mreže so upoštevale občutljivost občinstva in večinoma prikazovale posnetke zbiranja ameriških vojakov na bojnih položajih, velikokrat tudi samo zemljevide bitk.

Začetki televizijske tehnike snemanja seveda še niso omogočali prikazovanja vojne v živo, velikokrat so televizijske hiše prikazovale filmske posnetke, stare tudi 5 dni.⁵⁷ Kot v večini TV-poročil je bil tudi v tem primeru poudarek na osebnem; zgodba je bila o ameriških fantih v akciji, poročilo pa je poudarjalo njihov pogum in usposobljenost za upravljanje vojne tehnologije.⁵⁸

Vpliv medijev na spreobrnitev javnega mnenja proti podpori vojne v Vietnamu je bila zelo pomembna lekcija za vlado ameriškega predsednika Georgea Busha starejšega, ki je svojo televizijsko vojno doživela z zalivsko vojno. "Zalivska vojna je bila premišljen poskus izbrisati madež Vietnam",⁵⁹ zato so bila pravila za poročanje medijev o tej vojni popolnoma spremenjena in omejujoča. Glavna vizualna značilnost prikazovanja zalivske vojne je bil vtis, da gre za vojno brez žrtev. Oddaljenost medijev in novinarjev z vojnih območij v Zalivu, izjema je bila televizijska mreža CNN, je pomenila prvo oviro pri televizijski in tudi sicer medijski vizualizaciji te vojne. Posnetki z oddaljenimi podobami vojne, ki so jih mediji večinoma dobivali

⁵⁶ Eldridge, 1993, 305.

⁵⁷ Hallin, 2002.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Eldridge, 1993, 306.

od Pentagona ali pa CNN, so bili brez krvi, mrtvih in ranjenih. "Podobe čistega bombardiranja so izjavam vojaških struktur, ki so trdile, da napadi ne povzročajo civilnih žrtev, dodajale kredibilnost. Glavni podatki o žrtvah in škodi pa so bili predvino izključeni iz izjav."⁶⁰ Pomanjkanje posnetkov z žrtvami je na ta način pripomoglo vzpostaviti vtis, da je šlo za vojno brez žrtev, celotna kampanja pa je bila sistematično prikazana kot napad na stvari – orožje, transporterje, mostove in stavbe, ne pa kot napad na ljudi.⁶¹ Zaradi pomanjkanja posnetkov iz zalivske vojne so televizije morale pri svoji vizualizaciji spopadov uporabljati tudi zemljevide, grafične diagrame, največkrat pa so v studio povabile kar vojaške analitike, ki so lahko "komentirali" dogajanje brez TV-posnetkov. "Voditelj televizijske mreže ABC Peter Jennings je v studiu v New Yorku uporabil ogromni zemljevid regije v Zalivu, po katerem se je sprehajal, in gledalcem pomagal predstaviti to območje."⁶² Tudi novinarji CNN, ki so bili v Bagdadu, so gledalcem največkrat samo opisovali dogajanje brez kakršnih koli posnetkov. Bernard Shaw in Peter Arnett, ki sta bila tam že v prvih dneh zračnih napadov, sta lahko samo opisovala dogodke: "Ležim na tleh v hotelu, nebo nad Bagdadom je črno, zdi se mi, da nocoj ne bom večerjal." Naslednji dan so iraške oblasti prepovedale oziroma zahtevale ukinitve takšnega javljanja.⁶³

Tudi v primeru vojne v BiH je bila TV-vizualizacija bojov zelo omejena. Mednarodne agencije (WTN, Reuters TV) so ponujale posnetke vojne vsem TV-postajam. Za poročevalce, ki so bili na vojnih območjih, je to pomenilo, da so imeli manj vizualnih podatkov kot gledalci in da so njihove matične redakcije te posnetke dobivale hitreje kot posnetke, ki so jim jih pošiljali njihovi poročevalci. To je pomenilo, da je bil edini način razlikovanja med posameznimi poročili, da so novinarji iskali bolj osebne, ekskluzivne, t. i. človeške zgodbe.⁶⁴

Vojna brez posnetkov je bila tudi vojna v Afganistanu, potem ko so ZDA po terorističnih napadih 11. septembra 2001 na New York in Washington napadle Afganistan. "Televizijsko poročanje te vojne je bilo odličen zgled za več je manj."⁶⁵ Večina poročil iz Afganistana je bila sestavljena tako, da je novinar med svojim poročanjem stal na strehi, kar je bil primarni vizualni element javljanja. "Oble-

⁶⁰ Weimann, 2000, 307.

⁶¹ Shaw, Carr-Hill, 1992, 146.

⁶² Moore, 2001.

⁶³ Prav tam

⁶⁴ Hipfl, Jagodzinski, 1996, 36.

⁶⁵ Lambert, 2001.

ganje zapora v t. i. trdnjavi blizu Mazar el Šarifa novembra 2001 pa je bil odličen primer nezmožnosti vizualizacije bojev.⁶⁶ TV-postaje namreč nikoli niso pokazale posnetkov te trdnjave.

Zaradi hude cenzure mediji tudi spomladi leta 2000, v času vojne v Čečeniji, niso mogli prikazovati posnetkov bojev, zato so uporabljali zemljevide, računalniško simulirane risanke spopadov, ki seveda niso prikazovale streljanja in uničevanja objektov ali "banditov" Čečenov. V vseh poročilih so se mediji sklicevali na uradne vire informacij, ki pa so poudarjali, da so bili vsi separatisti tuji plačani vojaki.⁶⁷

Skupna značilnost vseh TV-podob vojnih spopadov je torej očitno pomanjkanje posnetkov, ki ga televizijske hiše "rešujejo" podobno: z večkratnim, včasih neskončnim ponavljanjem istih posnetkov ter uporabo dodatnih vizualnih sredstev, kot so grafični prikazi in zemljevidi vojnih območij.

Glede poročanja HTV je posebna analiza poročil o vojnih spopadih na Hrvaškem pokazala,⁶⁸ da niti v enem TV-poročilu slika ni dominirala nad besedilom, nasprotno, kar v 44 % primerov vojna poročila niso bila opremljena s posnetki, v 32 % pa je besedilo povsem dominiralo nad posnetki.⁶⁹

Tudi pri državni televiziji Srbije (RTS) je bil prevladujoči način poročanja o vojnih spopadih neposredno javljanje novinarjev s terena ter branje studijskega voditelja, ustreznih posnetkov pa skoraj ni bilo. Kar 54 % poročil v dnevnikih RTS so bile novice, ki jih je bral voditelj dnevnika, brez slike.⁷⁰ Slika torej v večini primerov TV-poročil ni spremljala narativnega dela poročila, vizualni prikaz je zato imel največkrat vlogo zapolnjevanja praznega prostora, poročila o vojaških spopadih pa so bila večinoma opremljena z arhivskimi posnetki. "Na teh posnetkih so dominirale 'idilične' podobe vojske Republike srbske: zavzemanje položajev, opazovanje, kadri s topniškim orožjem v velikem planu, počivanje vojakov na bojnih položajih, hranjenje, čiščenje orožja in podobno, včasih so bile te podobe prekinjene s posnetki, ki so prikazali streljanje topniških projektilov in oddaljena naselja v dimu ali pa kakšne posamezne goreče hiše. Posnetki so bili seveda brez zvoka, opremljeni z *off* glasom novinarja ali napovedovalca, tako da gledalci niso mogli spremljati originalnih zvokov na posnetkih."⁷¹ Takšna kombinacija vi-

⁶⁶ Prav tam

⁶⁷ Koltsova, 2000, 52.

⁶⁸ Brunner, Hodžić, Kristofić, 1999.

⁶⁹ Prav tam, 437.

⁷⁰ Prav tam, 342.

zualnega prikaza in evfemistične retorike je prinesla nekaj bistvenih posledic. "Gledalci niso dobili informacij o izbranih dogodkih, ker odgovora, kdo je ključni akter, ni bilo. Vojna je bila povsem depersonalizirana, saj so bile to informacije samo o vojaških operacijah brez eksplicitnega navezovanja na njihove akterje ali na žrtve. Na ta način so se izognili nevarnosti, da bi koga na 'svoji' strani označili za odgovornega. Takšno matrico poročanja o vojnih spopadih pa RTS ni uporabljala v poročilih o spopadih v Bosni in Hercegovini."⁷² Na televiziji RTS so večino novic gledalcem brali voditelji, le četrtno so jih opremili s posnetki. Največkrat se je videla samo glava poročevalca z nevtralnim ozadjem. "O vojni se je poročalo le z besedami, ne s sliko, vojna je bila torej inscenirana, in ne prikazana."⁷³ Vojna je bila očitno zelo previdno dozirana in predstavljena selektivno, prikazovali so samo "naše žrtve", vendar z zelo neprijetnimi posnetki, saj so propagandisti pričakovali, da bo pogled na iznakažena trupla povečal sovraštvo do nasprotnika.⁷⁴ Toda televizija je bila tudi v primeru srbske mobilizacije javnega mnenja zelo učinkovita, jezik televizije je bil jezik avtoritete in televizija je pri tem igrala pomembno vlogo.⁷⁵ Slika sovražnika, vzpostavljena s pomočjo jezikovnih kod in drugih manipulacij, ima vedno dvojno funkcijo; pomaga interpretirati svet, ker jasno prikaže, kdo je prijatelj in kdo sovražnik, poleg tega pa obstoj slike sovražnika utrdi lastno zamišljeno skupnost, odvrta pozornost z lastnega strahu in upravičuje nečloveške postopke proti sovražniku.⁷⁶

Mnogi medijski analitiki se še vedno pritožujejo, da je ameriško TV-novinarstvo nasilje spremenilo in ga prikazuje kot TV-šov. "V TV-poročilih je govorjeno besedilo le v vlogi mašila, kot uporaben način za povezovanje medsebojnih sekvenc akcije. Kot hollywoodski akcijski filmi tudi televizijski informacijski spektakel prikazuje kri in smrt na zelo estetski način. Varno za puškami in kamero pa gledalec zavzame pozicijo voajerja in ubijalca z varno distanco do bolečin žrtev. S tem ko so vizualni mediji svet zreducirali na spektakel, so staro obljubo, da bodo gledalcem približali svet, obrnili ravno v nasprotno smer."⁷⁷

⁷¹ Prav tam, 364.

⁷² Prav tam, 364.

⁷³ Reljić, 1998, 59.

⁷⁴ Prav tam, 59.

⁷⁵ Hammond, 2000, 82.

⁷⁶ Reljić, 1998, 60.

⁷⁷ Pedelty, 1995, 194.

Tudi TV-posnetki terorističnih napadov na WTC 11. septembra 2001 so predstavljali spektakel, saj so jih TV-mreže v prvih dneh po napadih neprestano ponavljale, potem pa iz njih celo izdelale posebne "špice", v katerih so bili posnetki predvajani z upočasnjeno hitrostjo (*slow motion*).

PRAVILA TV-VOJNE

TV-režim prikazovanja vojnih posnetkov ne pomeni nikakršne enigme, saj gre za prepoznavni način, neprekinjeno predstavljanje novosti na podlagi ponavljanj, ki nikoli ne dosežejo zaključka, torej za t. i. odprto naracijo. Gledalcu je ponujen zelo obširen pogled, način naracije pa predstavlja več informacij, kot jih lahko ima ena sama oseba. Televizijski programi ponujajo različne segmente, ki ustrezajo režimu bežnega pogleda, karakterističnost oblike pa predstavlja tudi montažni način posnetkov različnih kamer, ki segmentom dajejo jasno povezavo z realnim časom.⁷⁸ Segmenti so intervjuji z vojaki, grafični napisi in naslovi, t. i. špice, voditelji v studiu, novinarji na področjih vojnih spopadov, posnetki bojev ter priprav na boje. Segmenti so med seboj povezani s pomočjo montaže, skupaj pa prinašajo željeno sporočilo.

Označevalni registri pri vizualizaciji vojne so vidni in slušni, ki vsebujejo še dodatno podrobno razdelitev. Najpogostejši vidni označevalni registri pri vizualizaciji vojnih spopadov so bili posnetki vojakov ter njihovega orožja, zaradi velikega pomanjkanja posnetkov pa tudi različni zemljevidi in grafične animacije bojev. Še zlasti v primeru zalivske vojne so bili prepoznavni vidni označevalni registri satelitski posnetki uničenih tarč v Iraku, ki so jih medijem vsakodnevno prikazovali na tiskovnih konferencah Pentagona. Vizualno je bila zato zalivska vojna po televiziji videti kot računalniška igra, sestavljena iz estetskih abstraktnih podob vojne, ki so prikazovale čistost in učinkovitost moderne vojne tehnologije.⁷⁹ Takšno "sterilizacijo" vojne je še dodatno poudarjala odsotnost žrtev na posnetkih ter iluzija, da so bili v to visokotehnološko vojno vpleteni samo stroji.⁸⁰ Podobe bombardiranja Bagdada, posnete z nočnimi kamerami, so predstavljale nadrealni, estetski pogled, podobe uničenih stavb, mostov in vojaških tarč pa so posneli s kamerami v letalih (zračni posnetki) ali celo s kamerami na samih bombah, ki so jih posneli s sateliti in potem po videokasetah prikazovali občinstvu.

⁷⁸ Ellis, 1992, 143.

⁷⁹ Huppaufl, 1995, 119.

⁸⁰ Weimann, 2000, 305.

Učinek estetske tehnološke vojne je opisal tudi Douglas Kellner: "Podobe so gledalce dobesedno ponesle v novi visokotehnološki kibernetični prostor, v območje izkušenj, ki jih je večina gledalcev že poznala zaradi video in računalniških iger. Navdušenje nad videom in računalniškimi podobami je povzročilo močno in magično avro vojske, ki je ustvarjala takšen spektakel in stopnjevala svojo kredibilnost tudi zaradi pohlepa množic, ki so verjele vsem njihovim trditvam. S takšnimi podobami so bili hipnotizirani tudi mediji, ki so jih neprenehoma predvajali in ponavljali."⁸¹

Tudi ponavljanje posnetkov (*replay*) in njihovo upočasnjeno predvajanje (*slow-motion*) sta bila zelo pogosta načina uporabe označevalnih registrov pri vizualizaciji terorističnih napadov na WTC. Tako kot pri športnih dogodkih se tudi pri vojnih dogodkih na ta način dogajanje dramatizira.

Vizualni označevalni registri pri vizualizaciji vojnih spopadov so bili tudi grafični napisi, ki so jih še zlasti očitno TV-hiše uporabljale pri poročanju ob napadih na WTC in Pentagon. Šlo je za uporabo naslovov, ki so se pojavljali v glavnih TV-špicah, na primer "Napad na ZDA", "Ameriška nova vojna", "Amerika vrača udarec"⁸² in podobni banalni naslovi, ki so imeli zelo malo informativne vrednosti,⁸³ so pa seveda imeli pomembno vlogo privabljanja gledalcev. Najočitnejša vidna sprememba pri prikazovanju vojnih spopadov ob napadih na WTC pa so bili grafični napisi, ki so se pomikali z leve proti desni na spodnjem delu ekrana.⁸³ Bili so grafična oblika novic, ki so se poleg terorističnih napadov še dogajale, a jih TV-mreže zaradi neprekinjenega poročanja o napadih niso predvajale v TV-obliki. To grafično prikazovanje novic so televizije obdržale tudi kasneje, na primer ob napadu na Irak spomladi leta 2003.

VOJNI SPOPADI – VIZUALIZACIJA REALNOSTI

Pri vseh televizijskih predstavah vojnih spopadov se pojavi znana dilema: "moralna obveza" medijev in novinarjev ob poročanju o vojnih spopadih trči ob estetske zahteve "vizualizacije realnosti". Realizem namreč pomeni pričakovanje, da bo reprezentacija po televiziji prinesla realističen portret osebe ali dogodka na posnetku. Toda kriterij, kaj je resnično, lahko definiramo tudi kot antirealističen.

⁸¹ Kellner, 1992, 157.

⁸² Epstein, 2001, 1.

⁸³ T. i. kravl v TV-žargonu.

“Zahteva, da mora biti reprezentacija pravilno predstavljena gledalcem, ubere bližnjico s pomočjo želje pokazati stvari, kakršne so. V praksi zato vedno nastane kompromis med dvema težnjama: naklonjenostjo občinstvu in razlago občinstvu.”⁸⁴ Zahteva po razlagi naj bi bila po Ellisovem mnenju zahteva po primerni utemeljitvi dogodkov, tako da imajo dogodki vedno pojasnljive vzroke in da so v tej reprezentaciji med seboj povezani. Realizem torej ne more biti samo rezultat zmožnosti kamere, da posname podobe, ampak je kompleksna mreža zbirke različnih prikazov po televiziji in zbirke podobnih predstav občinstva.⁸⁵ Resničnost po televiziji je torej predmet in cilj reprezentacije, ki jo ovirajo poskusi produciranja različnih kombinacij zvokov in podob ter različno obnašanje gledalcev. Tudi Paul Virilio opozarja, da postmoderna vojna zahteva podvojitev opazovanja na neposredno zaznavanje (*de visu*) in na mediatizirano zaznavanje (video ali radar) ter da je optika spopada, ta svojevrstna potovalna pijanost, ta težava zaznavanja, v prvi vrsti elektrooptika v realnem času. To si moramo priklicati v spomin vselej, ko se povsem upravičeno sprašujemo, kako so obravnavali informacije o vojni v Zalivu nekateri televizijski mediji (CNN je seveda prvi med njimi).⁸⁶ Po njegovem prepričanju vojna podob ni več nobena metafora in nima nikakršne zveze s podobami vojne, ki jih z zamudo posreduje tisk. “V trenutku, ko te vojaške spote predvajajo različnim prisotnim populacijam, v svojem realnem času, ikonična vojna že razteza svoje krake v miselnost slehernega, z vsemi nenapovedljivimi političnimi tveganji, ki jih predpostavlja.”⁸⁷ Po drugi strani pa Richard Vincent opozarja še na dodaten vidik vpliva kamere na realnost prikazovanih posnetkov, saj prisotnost kamere vpliva na obnašanje snemanih. Neposredna manipulacija tako prinaša še večjo zaskrbljenost, ker je dogodek zaradi tega povsem popačen, saj ga prisotnost kamere spremeni.⁸⁸

Tako kot se Noam Chomsky v svojem besedilu *The Media and the War: What War?* sprašuje, ali se je zalivska vojna sploh zgodila, pri čemer vojno razume kot spopad, v katerem sovražnik vrača udarce,⁸⁹ tudi Jean Baudrillard v svojih dveh besedilih ni spremenil prepričanja, da se vojna v Zalivu ni zgodila. Baudrillard

⁸⁴ Ellis, 1992, 7.

⁸⁵ Prav tam, 9.

⁸⁶ Virilio, 1991, 32.

⁸⁷ Prav tam, 32.

⁸⁸ Vincent, 1992, 198.

⁸⁹ Chomsky, 1992, 51.

namreč od vseh najbolj verjame v realnost, vzdignil jo je na raven etičnega ideala, nečesa zgubljenega. Ves čas sugerira, da bi morali biti postopki novinarskega poročanja taki, da bi omogočali dojetje tega, kaj se je v resnici zgodilo. A ker ve, da je naše prepričanje o tem, kaj se je zgodilo, odvisno od teh postopkov, to aplicira na lastno pisanje. Že nekaj dni pred izbruhom vojne je Baudrillard v časniku *Guardian* objavil besedilo,⁹⁰ v katerem je sporočil, da se vojna v Zalivu lahko zgodi samo kot izmišljotina medijske simulacije, retorike vojnih iger ali namišljenih scenarijev, ki bodo prestopili vse meje stvarnega sveta. Takšna vojna bi bila po njegovem mnenju še eden izmed fiktivnih simulakrov, primer v njegovem "katalogu" postmodernih hiperrealnosti. Dvoboj bi se odvijal na nivoju strateške simulacije, s posrednim vplivanjem na gledalce, ki bi jim s fiktivnimi vojnimi igrami in TV-poročili o dogodkih v realnem svetu onemogočil dojeti razliko med realnim in nerealnim. Po koncu spopada v Zalivu je Baudrillard objavil še eno besedilo, tokrat v francoskem časniku *Liberation*,⁹¹ kjer svojih prejšnjih tez sploh ni spremenil. Priznal je sicer, da ta simulirana vojna ni bila samo izdelek medijskih iluzionističnih tehnik ter da je zaradi zračnih napadov zares umrlo veliko število iraških vojakov in civilistov. Toda Baudrillard je pri tem spet poudarjal, v svojem izjemno skeptičnem odnosu do resnice in laži, da je šlo v zalivski vojni za masovno halucinacijo, virtualno angažiranje brez kakršnih koli dejstev, ki bi predstavljala resnično vojno, kot jo je do tedaj poznal. S tem ko je napisal, da se vojna ni zgodila, je uporabil nekakšno "šok terapijo", saj je gledalce prepričeval, da so bile podobe, ki so jih videli po televiziji, le konstrukcije. Gre seveda za Baudrillardov kritični in analitični diskurz, filozofsko stališče, in ko omenja realnost, ne misli na isto realnost kot analitiki medijskih študijev.

SKLEP

Globalna realnost vojnih konfliktov se televizijskim gledalcem predstavlja na zelo segmentiran, omejen in koncentriran način, t. i. določanje agende se pojavi in izgine, novinarji in mediji pa mu morajo slediti. Interesi vlad, mednarodnih korporacij in ideoloških struktur v največji meri oblikujejo to agendo, ki določa, katere vojne konflikte bodo gledalci spremljali na svojih TV-ekranih. Menjavanje agende pa povzroči tudi t. i. sindrom spreminjanja agende, ki ne vpliva samo na

⁹⁰ Baudrillard, 1991.

⁹¹ Baudrillard, 1995.

gledalčeve sposobnosti dojemanja resničnega sveta, ampak tudi vpliva na delo novinarjev in vojnih poročevalcev, ki potujejo po svetu od enega vojnega žarišča do drugega ter v tej naglici ne pridobivajo dovolj podrobnih informacij o območjih in kulturah, kjer se vojni konflikti dogajajo.

BIBLIOGRAFIJA

- Baudrillard, J. (1995): "Rat u zalivu se nije dogodio", v: Savič, O., ur., *Evropski diskurs rata*, Časopis beogradski krug, Beograd.
- Baudrillard, J. (1991): "The Reality Gulf", *Guardian*, 11. januar, 25.
- Braesturp, P. (2002): "The News Media and the War in Vietnam", dostopno na: www.vwam.com/vets/media.htm.
- Brunner, N., Hodžić, A., Kristofić, B. (1999:) *Mediji i rat*, Beograd, Argument.
- Campbell, D. (2001): "US Buys All Satellite War Images", *The Guardian*, 17. oktober, dostopno na www.guardian.co.uk/Archive/Article/0,4273,4278871,00.html.
- Chomsky, N. (1992): "The media and the War: What War?", v: Mowlana, H., Gerbner, G., Schiller, H., ur., *Triumph of the Image*, Westview Press, Oxford.
- Deichmann, T. (1997): "The Picture that Fooled the World", *Living Marxism*, februar, dostopno na www.srpska-mreza.com/lm-f97/LM97_Bosnia-press.html.
- Eldridge, J. (1993): *Getting the Message: News, Truth and Power*, London, Glasgow University Media Group.
- Ellis, J. (1992): *Visible Fictions*, London, Routhledge.
- Epstein, M. (2001): "TV Journalism Under Attack", *Christian Science Monitor*, 20. september, dostopno na www.csmonitor.com/2001/0920/p8s3-coop.html.
- Gerbner, G. (1992): "Persian Gulf War, the Movie", v: Mowlana, H., Gerbner, G., Schiller, H., ur., *Triumph of the Image*, Oxford, Westview Press.
- Gowing, N. (1996): "Real-time Coverage from war", v: Gow, J., Paterson, R., Preston, A., ur., *Bosnia by Television*, London, British Film Institute.
- Hammond, P. (2000): "Good versus Evil-After the Cold War", *Javnost* 7/3.
- Hallin, D. (2002) "Vietnam on Television", dostopno na www.mbcnet.org/archives/etv/V/htmlV/vietnamonte/vietnamont.htm.
- Hartley-Brewer, J. (2000): "ITN Denies Bosnia Report Fabrication", *Guardian Unlimited*, 29. februar, dostopno na www.guardian.co.uk/itn/article/0,2763,191242,00.html.

- Hipfl, B., Jagodzinski, J. (1996): "Documentary Films and the Bosnia-Herzegovina Conflict", v: Gow, J., Paterson, R., Preston, A., ur., *Bosnia by Television*, London, British Film Institute.
- Huppauf, B. (1995): "Modernism and the Photographic Representation of War and Destruction", v: Devereaux, L., Hillman, R., ur., *Fields of Vision*, University of California Press, London.
- Kellner, D. (1992): *The Persian Gulf TV War*, Boulder, CO, Westview.
- Kitfield, J. (2001): "Lessons from Kosovo", *Media Studies Journal* 15/1.
- Koltsova, E. (2000): "Change in the Coverage of the Chechen War", *Javnost* 7/3, 39–54.
- Lambert, B. (2001): "Wanted: Visual context to war coverage", dostopno na www.pioneerplanet.com/columnists/docs/lambert/docs/204266.htm.
- Lederer, E. (2001): "From Telex to Satellite", *Media Studies Journal* 15/1, 16–19.
- Moore, F. (2001): "New Tools Showed Gulf War on TV", *Washington Post*, 14. januar.
- Oliviera, O. S. (1992): "The War as Telenovela", v: Mowlana, H., Gerbner, G., Schiller, H., ur., *Triumph of the Image*, Oxford, Westview Press.
- Ottosen, R. (1992): "Truth: The First Victim of War?", v: Mowlana, H., Gerbner, G., Schiller, H., ur., *Triumph of the Image*, Oxford, Westview Press.
- Pedelty, M. (1995): *War Stories*, New York, Routledge.
- Philo, G. (1995): *Industry, Economy, War and Politics*, Glasgow Media Group Reader, London, Routledge.
- Reljić, D. (1998): *Pisanje smrti – Mediji u vremenima sukoba*, Beograd, Radio B92.
- Rutenberg, J., Carter, B. (2001): "Rivals Criticize CNN Methods of War Reporting", *New York Times*, 22. oktober.
- Shaw, M. in Carr-Hill, R. (1992): "Public Opinion and Media War Coverage in Britain", v: Mowlana, H., Gerbner, G., Schiller, H., ur., *Triumph of the Image*, Oxford, Westview Press.
- Vincent, R. (1992): "CNN: Elites Talking to Elites", v: Mowlana, H., Gerbner, G., Schiller, H., ur., *Triumph of the Image*, Oxford, Westview Press.
- Virilio, P. (1991): "Vojna podob", *Ekran* 28, 32–33.
- Weimann, G. (2000): *Communicating Unreality*, London, Sage Publications.

KAJA JAKOPIČ¹

Diskurz resnice v TV-novicah

Izvleček: Kar gledalec v TV-poročilih zares vidi, je novinarsko poročilo, ki se z vizualnimi dokazi "zgovarja" na realnost. Novinarji so vpleteni v produkcijo "realistične logike", gledalci pa vidijo le njihovo poročilo, verzijo in ne "resničnost". Novice namreč izhajajo iz obstoja dogodka, verjetnost pa se nanaša na interpretacijo pomena dogodka.

Ključne besede: TV-novice, novinarsko poročilo, neposredni nagovor, TV-kadri, produkcija TV-poročila

UDK 316.77:070

Truth Discourse in TV News

Abstract: What is presented to the viewer in TV news is a journalistic report which lays claim to "reality" with the support of visual evidence. Journalists are involved in the production of a "realistic logic", and what the audience sees is merely their report, their own version, rather than "reality". While a news item is based on the existence of an event, its probability depends on how the meaning of that event is interpreted.

Key words: TV news, journalistic report, direct address, TV shots, production of TV news

¹ Mag. Kaja Jakopič je urednica Studia City na RTV Slovenija. E-naslov: kaja.jakopic@rtvslo.si.

TV-novice in tudi sicer oddaje informativnih programov so TV-žanri, ki naj bi najneposredneje prikazovali realnost v svojih programih. Funkcija programov, ki niso fiksijski, ampak informativni, naj ne bi bila podajanje novega znanja o "svetu", ampak predvsem podajanje novih stvari v konvencionalni formi, torej v formi, ki je že vnaprej določena.

PRIPOVEDOVANJE ZGODB

Novice s ključnimi elementi pripovedujejo zgodbo, ki se je zgodila v zadnjih 24 urah. Kljub njihovi nepričakovanosti so forme in programska struktura, v katero so vključene, določene že precej prej, preden se dejansko zgodijo. Priljubljenost in zato tudi visoka gledanost novic pa sta posledici njihove temeljne karakteristike, ki določa strategije vsebine, katere skušajo nadzirati realnost.² Vendar tradicionalna pričakovanja gledalcev ne veljajo več, saj "dogovor" med gledalci in mediji, da je smisel informativnih žanrov samo informiranje o svetu, v katerem živijo, ne velja več. Ljudje tako zdaj gledajo novice ne samo zaradi zabave ali informiranja, ampak, kot se zdi, predvsem zaradi fascinacije prepoznavanja, da se prikazani dogodki res dogajajo v njihovem okolju. TV-poročila odnos gledalcev do realnosti izkoriščajo in jih navajajo le k kakršnem koli odnosu do realnosti, pri tem pa uporabljajo način, ki se ga gledalci ne zavedajo. Ne gre torej za zavestno manipuliranje ali zavajanje, ampak za uveljavljene mehanizme.

Fiske trdi, da teorije novic, ki imajo v ospredju vprašanja natančnosti, pristranskosti ali objektivnosti, temeljijo na "empiričnem pojmu realnosti".³ Vendar pa so, kot poudarja, zelo pomembne, ker omogočajo vpogled v poklicno ideologijo snovalcev novic. Vsake novice so tako "narejene" na podlagi selekcije, ki je zato vedno vprašljiva, saj je narejena na podlagi zgoščevanja, dokazovanja, generalizacije in shematizacije, ki se sicer v "zunanjem svetu" ne uporablja na enak način.⁴ V okviru t. i. poklicne novinarske ideologije se kot ključni kriterij za izbiro oziroma selekcijo novic, ki se bodo uvrstile v TV-poročila, pojavljajo naslednji kriteriji:⁵ nepričakovanost, konfliktnost, privlačnost televizijskega posnetka, krajevna pomembnost, nedavnost, negativnost (nesreče, kriminal), kršitev pravil, kršitev pravil v povezavi

² Fiske, 1987, 283.

³ Prav tam, 282.

⁴ Luhmann, 2000, 37.

⁵ Avtorji, ki omenjajo različne kriterije: Boyd, 1994, Weimann, 2000, Fiske, 1987, Perovič, 1998.

z moralnimi obsodbami, zgodbe, ki se tičejo elite, povezanost zgodb z velikimi narodi ipd. Poleg teh kriterijev, ki določajo, ali je novica vredna objave, nekateri avtorji naštevajo še nekatere druge: napredek, dramatičnost, ljubezen ter spolnost in čustva. "Ni pravila, ki bi govorilo o tem, da je za poročilo o nekem dogodku treba, da dogodek zadovolji prve tri kriterije ali pa da mora zadovoljiti dva od zgoraj naštetih kriterijev. Od novinarske in uredniške odločitve in od notranjih pravil ter narave medija je odvisno, kateri dogodki bodo postali novice in kateri ne."⁶

Bennett opozarja na štiri elemente v novicah, ki gledalcem preprečujejo resnično razumevanje dogodkov.⁷ To so personalizacija, dramatizacija, fragmentacija in normalizacija. Personalizacija po njegovem mnenju pomeni tendenco, da se v novicah osredotočijo na posameznike, ki so vpleteni v politične boje, in ne na strukture moči in procese v ozadju zadev. Dramatizacija pomeni možnost, da novinar dogodek predstavi na najpreprostejši način v kratkem času, fragmentacija pa osami zgodbe in dejstva tako, da dogodki postanejo sami po sebi dogodek, ki nima ne zgodovine ali prihodnosti. Normalizacija je po Bennettu takrat, ko novinarji pri poročanju o krizah in težavah uporabljajo uradne vire informacij in ne razkrivajo njihovih ozadij. Vse skupaj tako gledalce novic "usmerja k pasivni držji, h grajanju posameznikov namesto sistema in k pomanjkanju pravega razumevanja situacij in dejstev (ki bi ga sicer lahko razvili).⁸ Glavna domneva je torej vera v objektivno poročanje kot "pravilno dozo".

Andrew Goodwin ima v svojem besedilu že bolj niansirano stališče. Poudarja, da je glavno vprašanje pri novicah, ali je niz pristranskih zgodb predstavljena pošteno oziroma ali so primerno predstavljena različna stališča, ki jih ima občinstvo.⁹ Prepričan je, da lahko verjamemo, da so vse medijske podobe konstruirane, vendar so nekatere resničnejše, druge manj.

Hartley¹⁰ deli metode, s katerimi TV-novice konstruirajo realnost, v dve skupini. Prva skupina je paradigmatična in se nanaša na selekcijo in vključevanje, druga je sintagmična in se nanaša na način, s katerim je selekcija predstavljena.

TV-dnevnik je, kot trdi Vogrinc, krononim vsakega posameznega dne, saj enost, istost, stalnost postopkov in protagonistov ustrezajo cikličnosti tedenske-

⁶ Perovič, 1998, 54.

⁷ Weimann, 2000, 379.

⁸ Prav tam, 380.

⁹ Goodwin, 1990, 54.

¹⁰ Hartley, 1982, 20.

ga programskega in koledarskega kolobarja, vsakič na novo nabrana vsebina pa tako navzlic temu, da so novice v bistvu napisane vnaprej, zagotavlja distinktivnost vsakega dne.¹¹ TV-dnevnik je zato na neki način hibrid neskončne nadaljevanke in magazina. O novicah, "napisanih vnaprej", najbolj eksplicitno govori Fiske, ko v svoji knjigi opisuje dogodek iz časa belgijskega umika iz države Kongo. Neki ameriški novinar naj bi pristal na letališču v Lusaki, tam pa opazil skupino belopolnih žensk, ki so bile pripravljene za evakuacijo. Pohitel je k njim in jim postavil klasično vprašanje: "Ali je bila katera izmed vas poslana in govori angleško?" Njegova zgodba je bila očitno "napisana" že pred pristankom, potreboval je le nekaj lokalnih podrobnosti.¹² Prezentacija, poimenovanje udeležencev in način snemanja bistveno oblikujejo tisto, kar bo dano v gledanju po TV in bo za večino gledalcev ali vsaj za mnoge edina informacija o dogodku. Kot poudarja Vogrinc, zagate ni mogoče odpraviti: "Dogodek je retroaktivna tvorba diskurzov o njem. Zato specifično TV-prispevek ostentativne razsežnosti k produkciji koprezenze TV in gledalca pri dogodku nikoli ne more delovati drugače kot retorično pomagalo: 'Glejte, to je tisto, o čemer vam govorimo.' Košček realnosti deluje kot realna sinekdoha dogodka: ker celote, kot katere del nastopa, ni mogoče prenesti gledalcu (ne le zato, ker je mogoče prenesti le videz in zvoke, ampak načelno, ker je izločitev koščka edino, po čemer je mogoče na tisto, česar košček je, referirati kot na 'celoto'), objet od televizijskega govora ponuja le dve možnosti: ali kot njegovo 'celoto' sprejmemo tisto, ki jo ponuja beseda zastopnika TV pri dogodku, ali pa o tem dvomimo."¹³ Obstaja še tretja možnost, ki jo omenja Vogrinc, in sicer možnost, ko ontološki status dogodkov gledalci reducirajo na status bitnosti, na katere je po zaslugi TV sicer mogoče referirati, a se je presoje o njihovi eksistenci in pravi naravi previdneje vzdržati.¹⁴ Gre seveda za primere formulacij, ki jih gledalci uporabljajo: "Po televiziji so rekli, da ..."

HIERARHIJA TV-NOVIC

Če je pri oddajah resničnostne TV pomembna sama pripoved (pripovedovalec je iz samega pripovedovanja odsoten – gre za pozicijo objektivnega pripovedovalca), je v primeru televizijskih novic prisoten prav pripovedovalec.

¹¹ Vogrinc, 1995, 154.

¹² Fiske, 1987, 283.

¹³ Vogrinc, 1995, 155.

¹⁴ Prav tam, 157.

V tekstu televizijskih novic je zelo jasna in izrazita hierarhija diskurzov, ki jih Fiske¹⁵ razdeli v tri stopnje: voditelj poročil v studiu, novinar in neinstitucionalna realnost. Središčna vloga pripada voditelju poročil v studiu, za katerega je očitno, da ni avtor svojega diskurza, ampak predstavnik objektivnega, nenapisanega diskurza resnice.¹⁶ Fiske tukaj vidi paradoks, saj voditelj pomeni jamčenje za objektivnost tega diskurza, njegovo umeščanje v domač, institucionalni studio pa označuje ideološko ustreznost. Voditelj TV-dnevnikarja opravlja več vlog. Je virtualni gostitelj gledalcev, povezovalac prispevkov in tudi gostitelj gostov v studiu oziroma na "linku".¹⁷

TV-dnevnikar je, kot poudarja Vogrinc, v primerjavi s klasičnim radijskim dnevnikom subjektiviziran in intimiziran. Intimiziran zato, ker "vpelje ideološki subjekt dnevnika – voditelja – in mu iznajde prej neobstoječo zvrst dnevnikaškega govora, voditeljski govor (ta ne zajema le vpeljave in povezovanja tem, o katerih v dnevniku poročajo, temveč zlasti začetni nagovor, končno odslovitev in morebitne vmesne direktne nagovore gledalca, njegovih čustev, prepričanj, zdrave pameti in drugih za TV pomembnih dušnih organov, pa pogovarjanje z gosti dnevnika itn.)".¹⁸ Dnevnikar pa po Vogrincu postane intimiziran predvsem zato, ker "figura voditelja virtualno vpelje na kraj informiranja slehernika med gledalci tako, da je voditelj – gostitelj – gost. Slehernik je virtualno nagovorjen neposredno, še več, je vsak večer znova pogoščen z dnevnikom."¹⁹ Vendar voditelj s takšnim osebnim nastopom prikriva ali vsaj blaži dejstvo, da je televizijska podoba sveta za gledalca produkt televizijskega informativnega aparata.

Naslednja pozicija oziroma stopnja v hierarhiji diskurzov po Fisku, ki je voditeljevemu položaju nekoliko podrejena, je novinar, ki ima tako individualni kot institucionalni glas.²⁰ Njegova vloga je biti v stiku s "surovo realnostjo" in hkrati biti posrednik med njo in dokončnim znanjem resnice, ki izvira iz studia.²¹ Tretja stopnja v hierarhiji je t. i. institucionalna realnost, priča, vpleten govorec, ki

¹⁵ Fiske, 1987, 153.

¹⁶ Prav tam, 153.

¹⁷ V TV-žargonu je to povezava po satelitskih ali kabelskih sistemih med voditeljem in intervjuvancem, ki ni v studiu.

¹⁸ Vogrinc, 1993a, 203.

¹⁹ Prav tam, 203.

²⁰ Fiske, 1987, 154.

²¹ Prav tam, 154.

govori resnico, vendar mora zato biti pod diskurzivno kontrolo. Prav tu vidi Fiske nevarno protislovje, saj znanje o resnici obstaja samo v studiu. Pri tem ni nujno, da dejanski posnetek kaže dogodek, o katerem govori novinarsko poročilo, lahko je le arhivski posnetek (primer: v novici novinar pripoveduje, kako so aretirali osebo, ki naj bi podtaknila bombo v nekem hotelu, TV-slika pa prikazuje hotel po eksploziji) ali pa posnetek, ki je bil narejen po dogodku (primer: novica v TV-dnevniku je o ropu banke, slika pa kaže zunanost banke, ki so jo oropali).

Fiske in Hartley takšen model poimenujeta *clawback*.²² Gre za strukturo v poročanju, kjer se potencialno deviantni ali razdiralni dogodki posredujejo v dominantni vrednostni sistem tako, da ne izgubijo svoje avtentičnosti. Ta jamči resnico interpretacije, ki je bila posredovana, paradokсно, tisto, ki je bila interpretirana kot objektivna.²³

TV-VODITELJ

Voditelj TV-novic je "nepristranski opazovalec", ki bere in napoveduje novice. Prav nepristranskost voditelja poročil so v povojnem obdobju na britanski televiziji BBC vzeli tako resno, da nekaj časa niso dopustili, da bi gledalci voditelja lahko videli, saj so menili, da bi lahko samo dvig njegovih obrvi ali neprimeren nasmech načela vprašanje pristranskosti in osebnega mnenja.²⁴

Voditelj je vedno že v studiu, ko se program prične, nikoli ne vidimo njegovega prihoda "na sceno", njegovo obnašanje je vedno prijazno, vredno zaupanja. Kamera, ki ga snema, je vedno statična, izjema so le različni tipi kadrov. Posamezen kader (posnetek) voditelja ni nikoli nižji od pasu in nikoli ožji od glave in ramen. Če bi bil kader voditelja še bližji, bi to nakazovalo bližino, ki pa je v naši družbi mogoča samo med zaupnimi prijatelji. Zato, kot poudarja tudi Eldridge, ni nič nenavadnega, da so voditeljeva ramena v kadru vedno vidna oziroma prisotna. "Posnetki ramen reflektirajo družbeno normo, so meja bližnjega družbenega prostora."²⁵ Zato je takšen kader za voditelja TV-novic primernejši, saj označuje njegovo nevtralnost, ni niti zaupen niti popolnoma tuj.

Celoten sistem je prirejen tako, da voditelj s svojimi očmi ohrani maksimalni kontakt z objektivom kamere, torej z gledalci samimi. Besedila, ki jih bere, so

²² Prav tam, 288.

²³ Prav tam, 289.

²⁴ Holland, 1997, 171.

²⁵ Eldridge 1993, 249.

predvajana na t. i. teleprompterju,²⁶ zato je videti, kot da govori na pamet. Da bi bila ta iluzija še verjetnejša, vselej ko omenja številke ali kakšne druge podatke, voditelj pogleda na list z besedilom ter z njega prebere številke.

Voditelj neposredno nagovarja gledalce, kar je zlasti močna pozicija. Voditelj nenehno nagovarja gledalce, ideološko učinkovanje pa izhaja prav iz ponavljanja. Zagotovo je prav neposredni pogled v kamero (neposredno nagovarjanje gledalcev) najpomembnejša metoda pri ustvarjanju iluzije, da TV-novice portretirajo realnost. Direktno oz. neposredno nagovarjanje je namreč eno najmočnejših orodij po televiziji, katerega uporaba je tudi natančno določena. Lahko ga uporabljajo tisti, ki po TV predstavljajo nepristranska stališča (primer: voditelj TV-dnevnika), ali pa tisti, ki pridejo poosebljat stališče oblasti (primer: nagovor predsednika vlade ob pomembni državni obletnici ali prazniku ali pa nagovor predsednika države ob terorističnem napadu). Voditeljeva pozicija je zato "simbolična reprezentacija institucionalnega reda kot enotne celote".²⁷ Prav neposredni nagovor je tudi za Ellis a eden najmočnejših učinkov, kot da bi šlo za intimno prisotnost, ko televizijski posameznik v bližnjem posnetku nagovarja posameznike pred sprejemnikom. Ellis trdi, da je neposredni nagovor ena izmed form konstrukcije TV-učinka neposrednosti.²⁸ Neposrednost pa razširi na pojem neprekinjene prisotnosti televizije, ko ta svojo vsebino predstavlja v sedanjiku in zanika, da bi bila posneta, kot to denimo poudarjajo za vsebine pri filmu. Vogrinc neposredni nagovor vidi kot najbistvenejši modus nagovarjanja v celi vrsti televizijskih form: v poročilih, dokumentarnih oddajah, kot komentar pri športnih prenosih, kot gostiteljeva beseda pri zabavnih oddajah ali pri razgovorih v studiu itn.²⁹ Nagovor je zato, kot meni Vogrinc, privilegiran način, kako iz programa katere koli zvrsti narediti program za virtualnega aktualnega gledalca. Ni nujno, da oddaja poteka "v živo", torej je lahko zmontirana, vnaprej posneta, pa vendar bo predvajana kot program, ki ga s TV-nagovorom neposredno daje gledalcu.³⁰ Gledalec tako nagovor razume kot sebi namenjen, saj "konstituir a njegov prezent gledanja".³¹

²⁶ Elektronska naprava, ki voditeljem omogoča, da berejo besedilo z nje, nameščena neposredno pred objektivom kamere.

²⁷ Morse, 1998, 43.

²⁸ Ellis, 1992, 134.

²⁹ Vogrinc, 1993b, 24.

³⁰ Vogrinc, 1995, 123.

³¹ Prav tam, 124.

POKLICNA IDEOLOGIJA

T. i. učinek realizma v TV-novicah prinašajo tudi pravila in norme, ki izhajajo iz poklicne ideologije televizijskih ustvarjalcev. Gre za pravila, ki jih je treba upoštevati pri snemanju, montaži in pri vizualizaciji TV-novic.

Prva kategorija je kadriranje, ki pravzaprav izhaja iz pravil v filmski teoriji. Kader je osnovna enota, s katero kamera pripoveduje, in traja od trenutka, ko je kamera prižgana in snema, do trenutka, ko je snemanje prekinjeno.³² Gre za tri temeljne forme kadrov: total, bližnji in srednji plan, ki se razdelijo še v šest različnih planov:³³

1. total: v kadru vidimo celotnega človeka;
2. daljni plan: osebo pokažemo od kolen do glave (t. i. kader ameriken);
3. srednji plan: posnetek človeka od glave do bokov;
4. bližnji plan: posnetek glave in ramen;
5. veliki plan: pokažemo človekovo glavo;
6. bližnji veliki plan: posnetek človeškega obraza.

Veliki plani so pogostejše uporabljeni pri TV kot pri filmu, imajo celo svoj naziv *talking heads*³⁴ ("govoreče glave"). Učinek uporabe velikega plana je pri TV popolnoma drugačen kot pri filmu. Pri filmu poudarja razliko med glavno osebo in drugo, ki se pojavi na platnu, tako da drastično poveča njeno velikost.³⁵ Eisenstein je na primer v svojem delu, kjer analizira Griffithov model za filmsko pripovedovanje, predstavil svojo koncepcijo s primerjavo ameriške in ruske rabe velikega plana. "Pri Američanih je ta izraz povezan z gledanjem /.../, v naši kinematografiji pa je glavna funkcija velikega plana ne toliko v kazanju in predstavljanju kot v opredeljevanju, določanju in poudarjanju."³⁶ Veliki plan je torej vzet bolj dobesedno: predmet ni pokazan "od blizu" (ameriški *close up*), temveč "na veliko" (povečan). Zato veliki plan pomeni "kakovostni skok zunaj okvirov scenskih možnosti in čez meje dramske situacije na področje montažne figure, montažne ideje".³⁷ Za Eisensteina torej veliki plan konstituira absolutno kakovostno razliko,

³² Perovič, 1998, 25.

³³ Boyd, 1994, 305.

³⁴ Ellis, 1992, 131.

³⁵ Prav tam, 131.

³⁶ Eisenstein, 1964, 273.

³⁷ Prav tam, 273.

ki se prevaja z "absolutnimi spremembami dimenzij teles in predmetov na ekranu",³⁸ s pravimi figurativnimi ekscesi, ki vržejo veliki plan iz narativne funkcije.

Uporaba velikega plana pri televizijskih posnetkih je drugačna. Po TV je oseba posneta v velikem planu običajne velikosti, zato namesto učinka distance in nedosegljivosti televizijski veliki plan proizvaja prepoznavnost – figuro znanca.

Posnetki oziroma plani se delijo tudi glede na položaj kamere, ki jih snema. Posnetek z vrha prinaša pogled s t. i. ptičje perspektive, posnetek z višine prinaša frontalni pogled, vodoravni posnetek je v liniji s subjektivimi očmi, nizki posnetek prinaša pogled od spodaj, zelo nizki pa t. i. pogled z žabje perspektive.³⁹ Pri snemanju kamera lahko uporablja tudi efekt zumiranja, lahko pa se med snemanjem tudi giblje.

Način snemanja poročila za TV-novice je zelo ključen, saj na ta način televizija interpretira dogodke. Hartley trdi, da čeprav obstajajo tehnične razlike med t. i. subjektivnimi posnetki (kader, ki je posnet z vizualnega gledišča glavnega akterja dogodka) in nevtralnimi posnetki, imajo vsi svoj pomen. "Novice konstruirajo tudi namišljenega gledalca, ki naj bi bil pozicioniran za kamero. Vse osebe, ki so na posnetku, vse tekstualne značilnosti zvoka, slike in sekvenc so podrejene namišljenemu gledalcu, ki tako prevzame prostor vsevednega avtorja/pripovedovalca realističnih romanov."⁴⁰ Čeprav bi morale biti novice nepristranske, je to nemogoče, trdi Hartley, saj obstaja protislovje med zahtevano nepristranskostjo in neizogibno subjektivnostjo.

Montaža je osnovni proces pri sestavljanju televizijskega programa, je stopnja, ko so dvodimenzionalni posnetki združeni v iluzijo tridimenzionalnega prostora, ko se sestavijo različne perspektive istega prizora, tako vizualne kot verbalne in zvočne.⁴¹ Konvencije pri procesu montaže pa se razlikujejo med različnimi žanri.

Podoba oziroma kader v TV-poročilih je spolšnejša kot detajlna, raznolikost in pomen pa prinaša način montaže podob, ki ima v primerjavi s filmsko montažo hitrejši ritem. Še zlasti za Eisensteina je značilno, da posnetka nikoli ne opisuje v vlogi reprezentacije realnosti, marveč vedno v vlogi montaže, ki mu pomeni razkosanje, fragmentiranje stvari ali pojava ter njegovo rekonstrukcijo, "obnovo",

³⁸ Prav tam, 273.

³⁹ Boyd, 1994, 307.

⁴⁰ Hartley, 1982, 78.

⁴¹ Holland, 1997, 91.

ki pa že vsebuje naše lastno stališče, naš zorni kot. "Kader zagotovo ni element montaže. Kader je montažna celica."⁴²

Televizijski standard pri montaži je pravilo, da je podoba na ekranu predvaja na toliko časa, dokler ni njena informacijska vrednost izčrpana. "Ker pa je informacijska vrednost TV-podobe namenoma minimalizirana, je hitro izčrpana."⁴³ Televizija zato preprostost posameznih podob kompenzira s tehnikami hitre montaže posameznih kadrov. Televizijska podoba ima tako dva bistvena učinka pri režimu reprezentacije: "producira poudarek na zvoku kot nosilcu kontinuitete pozornosti ter pomenov in hkrati producira pomanjkanje detajlov pri posamezni podobi, ki jo reducira na informacijsko vrednost, producira pa tudi estetiško, ki poudarja veliki plan in hitro montažo z natančno časovno kontinuiteto".⁴⁴

Vtis kontinuitete je deloma odvisen tudi od domišljije in pričakovanj gledalca. Če montaža nakazuje kontinuirano akcijo, bo to tako gledalec tudi zaznal, kljub temu da so originalni posnetki dejansko popolnoma nekontinuirani.

Pri montaži prispevka za TV-novice na primer novinar in montažer skušata sestaviti "iluzijo realizma" in kontinuitete brez vidnih rezov. Pričakovanje gledalca, ki bo gledal takšen prispevek, je namreč predstavitev realnega dogodka kot zgodbe, ki se sama odvija "pred očmi", taji pa se sama konstruiranost zgodbe. Očiten primer sestavljanja takšne iluzije realizma je t. i. *noddy*, ki v novinarskem žargonu pomeni posnetek novinarja, ki prikimava, se smeje ali samo posluša intervjuvanca. Gre namreč za običajen posnetek, ki ga naredi ekipa na terenu, ko snema intervju. Običajno novinar intervju snema samo z eno kamero, ki je usmerjena v sogovornika. Po koncu intervjuja snemalec usmeri kamero v novinarja, ki pa še enkrat postavi nekaj vprašanj sogovorniku, kaže, da ga posluša, in mu prikimava. Pri montiranju intervjuja se ti posnetki dodajo med sogovornikove izjave, ki so skrajšane, brez njih bi se na posnetkih videli montažni rezi ("slika bi skočila"), ki bi razkrili krajšanje in montažo.⁴⁵ Pri tem ni tako zanimivo dejstvo, da so rezi prikriti, ampak dejstvo, da se pogovor sploh krajša. To seveda implicira informacijo, da gledalci ne slišijo vsega, kar je sogovornik izrekel. Stališče sogovornika zato ni posredovano samo s pomočjo kamermana, ampak tudi s po-

⁴² Eisenstein, 1964, 65.

⁴³ Ellis, 1992, 132.

⁴⁴ Prav tam, 132.

⁴⁵ Fiske, 1987, 29.

močjo montažerja. Fiske imenuje to "motivirana montaža",⁴⁶ ki so jo razvili v obdobju klasičnega hollywoodskega realističnega stila, njen namen pa je, da delo montažerja in režiserja naredi čimbolj nevidno.⁴⁷ Gre torej za vtis, da reze vedno motivirajo dogodki iz "realnosti", ki jih kamera snema, in da niso nikoli rezultat želje po pripovedovanju zgodbe na poseben način. Za Fiska je to "učinek realizma".

Iluzijo kontinuitete določajo še nekatera druga pravila t. i. poklicne ideologije TV-ustvarjalcev, ki so zapisana tudi v novinarskih priročnikih. Tako kot v filmski teoriji tudi TV-kadri pri montaži ne smejo prečkati linije (osi), ki poteka med osebami, sceno in položajem kamere, saj v tem primeru gledalci dobijo občutek diskontinuitete.⁴⁸ Prav tako v priročnikih opozarjajo, da je preveč kadrov istega objekta iz enake oddaljenosti lahko utrujajoče za gledalce ter da je pri vizualizaciji zgodbe v TV-dnevniku zelo primerno, da je prvi kader širši (t. i. total, tudi *establishing shot*, predstavitveni posnetek), saj bo gledalcem predstavil kraj dogajanja. Po Fisku in Hartleyju je to znak z arbitrarno funkcijo, saj gledalce opozarja, da se bo zgodba dogajala na predstavljenem kraju. Totalu naj bi praviloma sledili bližnji posnetki, ki bodo poudarjali izraze na obrazu, da bo lahko gledalec sledil njihovim mislim in dejanjem.⁴⁹ Kadar je zgodba "nevizualna", kar pomeni, da ima novinar na voljo le nekaj posnetkov, (ki jih lahko uporabi,) ali pa celo nobenega, se morajo upoštevati posebna pravila. Uporabijo se lahko novinarski report,⁵⁰ arhivski posnetki, grafikoni, napisi, videodigitalni učinki ipd.⁵¹ Velikokrat novinar pri vizualizaciji svojega poročila uporabi tudi posnetek, ki ima po Fisku in Hartleyju metaforično funkcijo. Kadar novinar na primer poroča o zvišanju pokojnin, velikokrat uporabi posnetke posameznih starejših ljudi, ki hodijo po ulici. Posnetek teh ljudi tako postane metafora za vse upokoјence, ki bodo prejeli višje pokojnine.

Tudi uporaba glasbe in zvoka v TV-novicah je zelo specifična. Medtem ko se glasba po TV običajno uporablja za poudarjanje akcije v serijah, najavljanje razburljivih prizorov ali pomembnih podrobnosti, je uporaba glasbe v TV-novicah drugačna. "Glasba v novicah je unikatna po TV, saj mora biti brez mitske vsebi-

⁴⁶ Prav tam, 26.

⁴⁷ Prav tam, 26.

⁴⁸ Holland, 1997, 66.

⁴⁹ Prav tam, 69.

⁵⁰ V TV-žargonu je to vizualni posnetek novinarja, ki podaja informacije v poročilu.

⁵¹ Shook, 1989, 198.

ne. Lahko bi parafrazirali Barthesa in sugerirali, da je mit oblika glasbe, ki jo definira njen namen.”⁵² Najočitnejša uporaba glasbe “kot mita” je glasba v t. i. komercialnih jinglih. Ti se predvajajo pred TV-novicami, gre predvsem za kratke, nekajsekundne začetne in tudi zaključne špice, pa tudi za kratke napovednike znotraj TV-dnevnik, ki najavljajo vsebino sledečih novic. Najbolj specifičen zvok v TV-novicah je t. i. mednarodni ton oziroma zvok okolja, ki ima povsem avtentifikacijsko funkcijo. Chion ta zvok poimenuje “ambientalni zvok”, ki naj bi “razvil prizor in nastanil prostor, ne da bi izpostavil vprašanja identifikacije ali vizualnega utelešenja svojega vira: ptice pojejo, cerkveni zvonovi zvonijo”.⁵³ Takšen zvok torej sodi k dogodku, ki ga prikazujejo, in je torej na ravni diegeze.⁵⁴ Lahko jih poimenujemo tudi teritorialni zvoki, kot predlaga Chion, saj s svojo prisotnostjo služijo “identifikaciji določenega prizora”.⁵⁵ V TV-dnevniku pa se kot nasprotje zvoku včasih pojavi tudi tišina. Gre seveda za namerno uporabo tišine, in ne za tišino, ki nastane zaradi tehničnih motenj ali napak. Tišina se v TV-dnevniku pojavi tik pred objavo in po objavi nekrologa oziroma novice o smrti neke javne ali poznane osebe. V tem primeru ne gre za nevtralno tišino, ampak za negacijo zvoka, ki ga je gledalec slišal pred tem, gre za produkcijo kontrasta.⁵⁶ Tudi zvočni tok v TV-dnevniku je znotraj posameznih prispevkov skrbno montiran in mora gledalcu dajati vtis kontinuitete.

PRODUKCIJA VS. GLEDANJE

Iz vsega tega lahko sklepamo, da se proces produkcije televizijskih novic ne sme videti oziroma da mora gledalcem ostati neznan, vendar prav pri večini televizijskih poročil gledalci v ozadju za voditeljem lahko vidijo novinarsko redakcijo in novinarje, ki sedijo za računalniki in domnevno pišejo in zbirajo informacije za poročila. Ob tem si lahko postavimo vprašanje, ali gre v tem primeru za poveče-

⁵² Eldridge, 1993, 222.

⁵³ Chion, 1994, 75.

⁵⁴ Diegeza je splošno sprejeti filmološki pojem, ki ga je definiral Etienne Souriau. Diegetsko je vse, kar pripada razumljivosti zgodbe, ki se pripoveduje, oz. svetu, ki ga film prikazuje. S pojmom diegeza je zajet tako filmski psevdosvet kot vse, kar je v tem svetu predstavljeno, prav tako pa tudi vse, kar je v filmu oz. posameznem kadru predstavljeno zunaj njega, se pravi tisto, kar je kako osebo prestrašilo, presenetilo, gledalec pa tega še ni videl. Kavčič, Vrdlovec, 1999, 136.

⁵⁵ Prav tam, 75.

⁵⁶ Prav tam, 57.

vanje ali zmanjševanje mistifikacije procesa nastajanja TV-poročil. V TV-dnevnikih so zelo priljubljene tudi t. i. humoristične rubrike – vložki, ki jih nekatere televizije⁵⁷ običajno objavijo v zadnjih dneh iztekajočega se leta. V njih predstavijo zbirko nikoli objavljenih posnetkov, na katerih so v večini primerov novinarji, ki se med snemanjem napovedi v kamero motijo, ali posnetki voditeljev v studiu, ki se prav tako motijo v svojih nagovorih gledalcev ali pa med intervjuji z gosti v studiu. Čeprav gledalce ti posnetki lahko zelo zabavajo, gre vendarle za prikaz dela procesa produkcije novic in za zavestno demistifikacijo, ki hkrati gledalcem tudi prikaže, da nekateri pogovori v studiu ali celo napovedi voditeljev ne potekajo “v živo”. Še očitnejši primer “rušenja” televizijskih konvencij pomeni nam poznana oddaja iz nedavne TV-zgodovine MTV. Na evropski MTV so v začetku 90. let prejšnjega stoletja predvajali glasbeno oddajo *MTV's Most Wanted*, oddajo, ki jo je vodil VJ Ray Cokes, z zelo posebnim in za TV povsem novim načinom komuniciranja. V oddaji je vpeljal nove sogovornike v komunikacijsko igro, ki je spremenila ustaljena pravila komunikacije med televizijskim voditeljem in gledalcem. Njegova sogovornika so sta bila kamermana Rob in Andy ter občasno še kakšna druga oseba iz studijske ekipe, s katero se je voditelj pogovarjal, ki pa je gledalcem ostala nevidna. Osebe v studiu *MTV's Most Wanted* so bile tako navzoče s svojimi glasovi. “Klicanje teh oseb po imenu je postopek, ki te osebe dobesedno prikliče v bivanje in nas napelje, da glasovom pripišemo imena in fizično mesto, kjer se virtualno nahajajo v fizičnem prostoru studia, v fizični kontinuiteti torej s krajem, od koder nas VJ nagovarja.”⁵⁸ Ko je voditelj namreč pogledal naravnost v kamero, je bil njegov naslovljenec kamerman Andy in ne gledalec, voditeljevim nagovorom pa je vedno odgovoril glas, ki ga je gledalec identificiral z Andyjem, čeprav ga nikoli ni mogel videti. Gledalčevo doživljanje prostora oddaje se je tako radikalno spremenilo, saj stare konvencije voditeljevega nagovora gledalcev neposredno v kamero, imaginarnega načina “iz oči v oči” med voditeljem in gledalcem ni bilo več. Na ta način pa se je tudi zmanjšala ideološka učinkovitost neposrednega nagovarjanja gledalcev. Nastalo je t. i. zunanje polje, ki je gledalčevemu videnju nedostopno, vendar zanj nedvomno obstaja. Gre za Chionov akuzmatični glas, ki ga slišimo, a ne vidimo njegovega vira, je torej glas, ki ni vizualiziran.⁵⁹ Na ta način se je po mnenju Vogrinca izoblikovala nevidna opna, ki ločuje kraj

⁵⁷ V oddaji *Studio City* (TVS) je bila v obdobju 1994–1998 to redna rubrika *Studio Shitty*.

⁵⁸ Vogrinč, 1996, 244.

⁵⁹ Vrdlovec, 1986, 29.

produkcije oddaje od kraja gledalčevega gledanja. "Komunikacijska funkcija ne-vidne opne je osvoboditev kanalov komuniciranja od njihovih rigidnih mest v hierarhiji, kjer gospoduje režim imaginarnega skupnega prostora med TV in gledalcem. Priznanje diskontinuitete med gledalčevim in voditeljevim prostorom sporošča komunikacijsko igro med njima, hkrati pa s tem, ko potegne vanjo virtualno še 'ekipo oddaje', prestavi v televizijski diskurz etično zahtevo, ki sodi v tradicijo javnega nastopanja rokarskih godcev: da mora delo 'tehnične ekipe' ostati vidno publiki, pa čeprav le kot davek egalitarističnemu izročilu."⁶⁰

Glavna funkcija TV-novic naj ne bi bila razširjanje novic, ki jih imamo za družbeno nujne, ampak ustvarjanje novic, ki lahko postanejo "popularne" in torej tudi pomembne. Pri tem je zelo pomembna sama dramatizacija TV-novic, saj so akterji največkrat očitno tipizirani kot junaki/antijunaki, subjekti/objekti.

Razlika med TV-novicami in fikcijskimi programi, kot poudarja Fiske, je le v modalnosti. Oboji so "diskurzivna sredstva za izdelavo pomenov družbenih odnosov, zato je pomembno, da gledalci obravnavajo TV-novice z enako svobodo in distanco kot oddaje fikcijskih programov".⁶¹ Prav ta omejenost resnice v TV-novicah prinaša razlago, zakaj se novinarji tako zelo naslanjajo na dejstva (*facts*), saj tako poklicna ideologija, etični kodeks in uredniška pravila poudarjajo in izbirajo "resnico". Hartley je prepričan, da gre pri televizijskih novicah za umetnost televizualizacije, sestavljena iz dveh procesov, ki sta sicer lahko vzporedna, a vsekakor potekata v nasprotnih smereh. Prvi proces je pomembna vloga novinarjev pri vzpostavljanju pogleda na red, stabilnost in spremembe ter pri vplivu na prakse nadzora, ki se ujemajo s temi pogledi.⁶² Novinarji naj bi torej bili osrednji posredniki reprodukcije reda, svoj smisel pa naj bi imeli v izumljanju realnega s podobo pogleda. Drugi proces, kot poudarja Hartley, pa je dejstvo, da je resnica, ki obstaja v dejstvih, že padla s svojega piedestala.

SKLEP

Novinarji s pomočjo svojih virov gledalcem ponujajo poročila o realnosti, svoje verzije realnosti, za katere so prepričani, da so najprimerneje vizualizirane. Drugače rečeno, "realnost", ki jo lahko predstavljajo oseba, dogodek ali dokument, ne pomeni tisto, kar "govorijo", vsaj ne za gledalce novic. Pomeni: lahko me vi-

⁶⁰ Vogrinc, 1996, 244.

⁶¹ Fiske, 1987, 308.

⁶² Hartley, 1992, 141.

diš z lastnimi očmi, kako predstavljam realnost. Videti pomeni verjeti.⁶³ Toda kar gledalec zares vidi, je novinarsko poročilo, ki se z vizualnimi dokazi "zgovarja" na realnost. Novinarji so vpleteni v produkcijo "realistične logike", gledalci pa vidi-jo le njihovo poročilo, verzijo, in ne "resničnost". Novice namreč izhajajo iz obstoja dogodka, verjetnost pa se nanaša na interpretacijo pomena dogodka.

BIBLIOGRAFIJA

- Boyd, A. (1994): *Broadcast Journalism: Techniques of Radio and TV News*, Oxford, Focal Press.
- Chion, M. (1994): *Audio-vision*, New York, Columbia University Press.
- Eisenstein, S. M. (1964): *Montaža atrakcija*, Beograd, Nolit.
- Eldridge, J. (1993): "Whose Illusion? Whose Reality?", v: Eldridge, J., ur., *Getting The Message: News, Truth and Power*, Glasgow University Media Group, London, Routledge.
- Ellis, J. (1992): *Visible Fictions*, London, Routledge.
- Fiske, J. (1987): *Television Culture*, London, Routledge.
- Goodwin, A. (1990): "TV News-Striking the Right Balance?", v: Goodwin, A., Whannel G., ur., *Understanding Television*, London, Routledge.
- Hartley, J. (1982): *Understanding News*, London, Routledge.
- Hartley, J. (1992): *The Politics of Pictures*, London, Routledge.
- Holland, P. (1997): *The TV Handbook*, London, Routledge.
- Kavčič, B., Vrdlovec, Z. (1999): *Filmski leksikon*, Ljubljana, Modrijan.
- Luhmann, N. (2000): *The Reality of the Mass Media*, Stanford, Stanford University Press.
- Morse, M. (1998): *Virtualities*, Bloomington, Indiana University Press.
- Perovič, T. (1998): *TV-novice*, Ljubljana, ŠOU.
- Shook, F. (1989): *Television Field Production and Reporting*, Colorado State University, Ally & Bacon.
- Vogrinc, J. (1993a): "Rokovnjači, radio London in 'Ostanite še naprej z nami'", v: Zajc, M., ur., *Gledanje na daljavo*, Ljubljana, Slovenski in gledališki muzej, 199–204.
- Vogrinc, J. (1993b): "Komaj znosna lahkost televizije", *Časopis za kritiko znanosti* 21/154–155, 13–28.

⁶³ Prav izraz "seeing is believing" uporablja TV-postaja Reality TV za svoj slogan.

- Vogrinc, J. (1995): *Televizijski gledalec*, Ljubljana, ISH, Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- Vogrinc, J. (1996): "Ray in Jonas VJ show ali usoda popularne godbe na TV", *Časopis za kritiko znanosti* 23/178, 237–249.
- Vrdlovec, Z. (1986): "Zvok in glasba v filmu", *Ekran* 23/1–2, 29–31.
- Weimann, G. (2000): *Communicating Unreality*, London, Sage Publications.

**JEZIK IN
POLITIKA
V VZHODNI
EVROPI**

MLADEN UHLIK¹

Primeri jezikovne politike na postsovjetskem območju

(Ukrajina, Belorusija, Moldavija in Estonija)

Izveček: Študija obravnava sociolingvistično situacijo v državah, ki so nastale po razpadu Sovjetske zveze. Glede na to, da so mnoge izmed njih prvič v sodobni zgodovini postale suverene, so morale določiti jezikovno politiko: uveljaviti nacionalni jezik in definirati politiko v odnosu do manjšinskih jezikov. Med temi ima posebno vlogo ruščina, ki je leta igrala vlogo jezika medetnične komunikacije. Pri obravnavi štirih primerov jezikovne politike vidimo, da problem presega samo jezikoslovje. Jezik je namreč pomembno orodje pri konstruiranju nacionalne identitete in ima zato simbolno vlogo. Pomemben je tudi pri vzpostavljanju odnosa do drugega.

Ključne besede: jezikovna politika, manjšine, nacionalna identiteta

UDK 82'27:323.1(4-015)

Examples of the Language Policy in the Former Soviet Republics

Abstract: The study portrays some aspects of the sociolinguistic situation in the states of the former Soviet Union. Since this is their first period of sovereignty in modern history, one of their first tasks has been to organise their language policy, that is, to promote their own national languages and define the policy on minority languages. A special problem is posed by Russian, which had been the lingua franca for years. Four examples of different language policies treated in the paper reveal that the issue goes beyond purely linguistic debates. As a key instrument of constructing the national identity, language has a symbolic function. It is also important in establishing the attitude to the other.

Key words: language policy, minorities, national identity

¹ Mladen Uhlík je podiplomski študent na Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani, smer lingvistika govora in teorija družbene komunikacije. E-naslov: uhlik@volja.net.

V članku obravnavamo nekatere aspekte jezikovne politike na postsovjetskem območju. Mnoge bivše sovjetske republike so prvič v sodobni zgodovini postale samostojne in eden prvih načinov uveljavljanja državnosti je bila rešitev jezikovnega vprašanja. Pri tem se države na postsovjetskem prostoru od samostojnosti do danes srečujejo z naslednjimi težavami.

Prvi problem po razglasitvi samostojnosti je uveljavitev nacionalnega jezika na področjih javne rabe, kjer je v času Sovjetske zveze (v nadaljnjem v besedilu uporabljamo krajšavo SZ) prevladovala ruščina – jezik komunikacije med sovjetskimi narodi. Naslednji problem, ki se povezuje s prejšnjim, je, kakšen odnos vzpostaviti do tega privilegiranega jezika. Ruščine ni mogoče preprosto vreči s piedestala prestižnega jezika, še posebej zaradi prisotnosti in številne ruske manjšine v bivših republikah, ki je bila v prejšnji državi vajena uporabljati zgolj ruski jezik. Tretji problem je reševanje vprašanja narodnih manjšin in odnosa do njihovih jezikov, saj nobena bivša sovjetska republika ni bila homogeno poseljena z narodom, ki je po razpadu SZ postal državotvoren. V času obstoja SZ so bile republike formalno dvojezične, ruščina pa je bila v javni rabi funkcionalnejša kakor lokalni jezik.

Na vseh treh ravneh se kaže, da jezikovno vprašanje na postsovjetskem območju ni samo jezikoslovni problem, temveč ima tudi politično razsežnost. Jezik ima tako pri novih nacionalnih državah simbolno vlogo: je orodje konstruiranja državne in nacionalne identitete, ki se vzpostavlja tudi z odnosom do drugega. Tako se z jezikovno pripadnostjo vzpostavljata različnost in podobnost v odnosu do kulture in jezika drugega.

Oglejmo si, kako se je ta problematika razvijala v štirih novih državah, nastalih v evropskem delu bivše Sovjetske zveze. Obravnavali bomo primere jezikovne politike v Ukrajini in Belorusiji, ki zaradi kulturne in jezikovne bližine Rusiji omenjeno problematiko odsevata na poseben način. Primerjali ju bomo z liberalno jezikovno politiko v Moldaviji, edino romansko govorečo državo na postsovjetskem območju. Kot drug primer jezikovne politike v neslovanski postsovjetski državi smo si izbrali direktivno estonsko politiko.

Jezikovne politike omenjenih držav bomo primerjali glede na valorizacijo nacionalnega jezika v javni rabi (npr. administracija, izobraževanje, mediji) in glede na odnos do jezikov manjšinskih skupnosti (pri čemer bomo posebej pozorni na vprašanje ruske skupnosti).

UKRAJINA IN BELORUSIJA

Tako ukrajinski kot beloruski jezik in kultura kažeta številne sorodnosti in vzporednosti z Rusijo in ruščino. Zato bi se zgodovino konstruiranja dveh obravnavanih etničnih skupnosti dalo predstaviti v dveh osnovnih tokovih: ugotavljanje skupnosti in pripadnosti vzhodnoslovanskemu svetu (bližina z Rusijo) ter odkrivanje specifičnosti (neistost z Rusijo). Glede na to, da noben narod nima močne nacionalno-etnične identitete (izjema je nacionalno ozaveščena zahodna Ukrajina), se zavedni pripadniki obeh skupnosti zatekajo k jeziku pri dokazovanju svoje etničnosti.

Če se ozremo na možnosti za razvoj in promocijo obeh jezikov v sovjetskem obdobju, vidimo, da je bila najugodnejša situacija za njihovo uveljavljanje v drugem desetletju 20. stoletja, ko je Leninova politika zagovarjala pravico vseh narodov do uveljavitve maternih jezikov. V tem obdobju so se tiskali številni slovarji, slovnice in pravopisi beloruskega in ukrajinskega jezika, v Belorusiji so se prvič odprle izobraževalne ustanove s poukom v beloruščini. Do preobrata in drugačne politike je prišlo v 30. letih s Stalinom, ki je predstavil idejo o tem, da narodnosti obstajajo zgolj kot prehodno obdobje, preden se vsi narodi stopijo v veliki sovjetski narod. Po Stalinu je bilo najekonomičnejše in najracionalnejše, če bi sovjetski narod uporabljal en jezik, kar implicira ruščino.² V obeh republikah se je tudi po Stalinovi smrti nadaljevala asimilacijska politika: raba ruščine in izpodrivanje drugih dveh jezikov s področja javne rabe. V času industrializacije se je tako v Ukrajino in Belorusijo priseljevalo prebivalstvo iz drugih delov SZ, ki je uporabljalo izključno ruski jezik. Pred nacionalnim prebujanjem v 80. letih je obveljala podoba, ki spominja na politiko ruskega imperija iz 19. stoletja: beloruščina in ukrajinjščina naj bi bila folklorna jezika podeželja, medtem ko je jezik mesta in javnega življenja ruščina (izjema je vnovič nacionalno ozaveščena zahodna Ukrajina).

Nacionalno prebujanje je v obeh državah doseglo višek konec 80. let z razpadom SZ: obe sta razglasili samostojnost leta 1991. Ukrajinci so še pred tem leta 1989 z Zakonom o jezikih nacionalnemu jeziku dodelili status edinega republiškega jezika, Belorusi pa so z istoimenskim zakonom leta 1990 razglasili beloruščino za uradni jezik. V prvih letih samostojnosti je bila jezikovna politika obeh držav enaka: glavni cilj je bil zagotoviti delovanje in funkcioniranje nacionalne-

² Simonato-Kokochinka, 2004, 266; Leclerc, 2005b, 2005c.

ga jezika na vseh področjih javne rabe. Ruski jezik bi moral biti nadomeščen tudi na tistih mestih, kjer se je obdržal zaradi privilegiranega statusa v Sovjetski zvezi (strokovna področja: administracija, tehnologije, visoko šolstvo). Medtem ko se je ukrajinizacija uspešno nadaljevala v sredini 90. let (o čemer priča direktivna ukrajinska zakonodaja iz leta 1996), se je jezikovna politika v Belorusiji spremenila leta 1994 s prihodom Aleksandra Lukašenka na oblast. Po prvem Zakonu o jeziku (1991) je v Belorusiji uradni jezik le eden – beloruščina, medtem ko ima ruščina status jezika za komunikacijo med različnimi narodnostmi. Lukašenko si je s populistično potezo pridobil popularnost, ko je leta 1995 kljub kljubovanju parlamenta sklical referendum, pri čemer se je opiral na nostalgijo po sovjetskih časih. Poleg zahteve po vrnitvi zastave iz sovjetskih časov in novem gospodarskem zavezništvu z Rusijo je dobil največjo podporo na referendumu predlog, da se ruščini dodeli status drugega uradnega jezika.³

S to potezo uveljavljanje beloruščine zamenja politika “*laissez-faire*” uradnega bilingvizma, kjer je bilo državljanom prepuščeno, da se odločijo za uporabo enega od dveh uradnih jezikov. Ta se je največkrat odločil za jezik, ki ga družba višje vrednoti – torej za ruščino. Ne glede na to, koliko so verodostojni izidi referenduma iz leta 1995, po katerih se je 87 % prebivalcev Belorusije izreklo za to, da ima ruščina status uradnega jezika,⁴ nas ti rezultati napeljujejo na kompleksen problem. Po popisu iz leta 1995 se je 81 % prebivalcev te države opredelilo za Beloruse, medtem ko šteje najštevilnejša ruska manjšina 11,4 %. Dejstvo, da se je večina etničnih Belorusov odločila za uradni status ruskega jezika (kar škoduje vlogi nacionalnega jezika v javnem prostoru), potrjuje, da ni ujemanja med etničnimi in jezikovnimi skupnostmi. Tako po popisu iz leta 1999 samo 38 % prebivalcev vsak dan uporablja beloruščino.

Na enak problem naletimo v Ukrajini, ki ima tri vplivne skupnosti: ukrajinsko govoreče Ukrajince, rusofonske Ukrajince in Ruse. Tako se srečujemo s precejšnjim paradoksom, da se skoraj tri četrtine prebivalstva (71 %) opredeljujejo kot državotvorni narod,⁵ medtem ko po popisu iz leta 2000 polovica prebivalstva ne govori ukrajinsko⁶ (kar pomeni, da v javni rabi uporablja ruščino). Navkljub temu in kljub dejstvu, da ukrajinska uradna politika od volitev do volitev spremi-

³ Goujon, 2004, 46–50.

⁴ Leclerc, 2005c, tako kot vsi statistični podatki o Belorusiji v nadaljnjem.

⁵ Leclerc, 2005b, tako kot vsi statistični podatki o Ukrajini v nadaljnjem.

⁶ Zhurzhenko, 2002.

nja svoj odnos do Rusije, ruščine v Ukrajini niso nikoli priznali za drugi uradni jezik. V tem je mogoče prepoznati strah, da bi se z javnim priznanjem drugega uradnega jezika simbolno potrdila regionalna delitev med ukrajinsko govorečo in prozahodno orientirano zahodno Ukrajino ter postindustrijskim rusofonskim vzhodom, ki je bolj naklonjen Rusiji. Tako v ukrajinskem kot v beloruskem primeru se kaže, da ima raba jezika simbolno politični pomen. Sprejemanje ruščine kot drugega uradnega jezika pomeni za zagovornike kontinuiteto vzhodnoslovanske kulture, za nacionalno ozaveščene kritike pa nadaljevanje sovjetskega sveta in približevanje Rusiji. Zagovorniki ekskluzivnosti nacionalnega jezika v tem vidijo dokazovanje državitvornosti, politične neodvisnosti v odnosu do Rusije in obračanje k zahodnoevropski kulturi (kar za Lukašenka pomeni izdajo skupne slovanske tradicije).

Zaradi omenjenih političnih okoliščin v Belorusiji imata državi drugačen odnos do jezikov v javni rabi. Kljub temu da obe državi priznavata jezikovne pravice manjšinam na področjih, kjer so te strnjeno naseljene, se precej razlikujeta glede odnosa do nacionalnega jezika. V Ukrajini si uradna politika prizadeva, da bi potrdila funkcionalnost državitvornega jezika; tako je v parlamentu in na najvišjih sodiščih edini dovoljeni jezik ukrajinščina. Glavni boj poteka na področju nižjega izobraževanja (v vrtcih in osnovnih šolah), kjer so očitne tendence ministrstva za izobraževanje, da bi v prihodnosti vsi državljani Ukrajine ne glede na to, v katerem delu države živijo in kateremu narodu pripadajo, znali in v javni rabi uporabljali ukrajinščino.⁷

Situacija je v Belorusiji popolnoma drugačna: lahko bi rekli, da se uradno razglašeni bilingvizem spreminja v diglosijo. Tako se na primer parlament sklicuje na zakone, ki so napisani v ruščini in potem prevedeni v beloruščino. Čeprav sta na sodiščih formalno v rabi oba jezika, je bolj priporočljiva uporaba ruščine na sodnih procesih. Ruščina je tudi jezik višjega izobraževanja, ima sloves jezika šolstva in znanosti, kar zmanjšuje možnosti beloruščine na tem pomembnem področju javne rabe.

Iz primerjave jezikovne situacije v dveh državah je mogoče priti do naslednjega zaključka. Kljub temu da Beloruse in Ukrajince združuje veliko kulturnih in zgodovinskih skupnih točk, je v Belorusiji zaradi interesov političnih skupin, ki imajo politično moč, bolj kot nacionalna zavest pomembna povezanost z Rusijo,

⁷ Dilger, 2001, 322.

s čimer se simbolno izraža njena vpisanost v slovanski civilizacijski prostor, ki je bil prej sovjetski. Iz ukrajinske jezikovne politike je mogoče prebrati njeno politično težnjo, da bi se oddaljila od sovjetskega prostora. To ji preprečujejo njena regionalna razdeljenost, številna rusofonska skupnost ter neujemanje med etničnimi in jezikovnimi skupinami.

Zanimivo je, da se poleg uradnega in drugega formalno (ne)priznanega jezika v obeh državah pojavlja fenomen mešanice jezikov. V Belorusiji mešanico med državotvornim jezikom in ruščino imenujejo "trjasanka", v Ukrajini pa analogen pojav označujejo s pojmom "suržik".

MOLDAVIJA IN ESTONIJA

V drugem delu članka primerjamo dva tipa jezikovnega načrtovanja in njegovega uresničevanja. Prvi primer je Moldavija, ki ima precej liberalno politiko do jezikov manjšin. Njeno nasprotje je Estonija, ki od samostojnosti (1992) dalje uveljavlja ekskluzivnosti nacionalnega jezika.

Pri Moldaviji je vredno omeniti, da je simbolno in politično razpeta med slovanskim svetom na eni strani (v Moldaviji živijo ukrajinska, ruska in bolgarska manjšina) in Romunijo na drugi strani. S to romansko sosedo je povezana do te stopnje, da je težko odgovoriti na vprašanje, ali je moldavščina narečje romunščine ali je poseben jezik. Možni odgovori imajo vedno politične konotacije. Sovjetska jezikovna politika si je namreč od 20. let prejšnjega stoletja prizadevala, da bi s slovniciami in slovarji standardizirala moldavski jezik. Dodatno ga je ločila od romunščine z zapisom v cirilici. V nasprotju z večino drugih bivših sovjetskih republik (npr. Estonije in Ukrajine) moldavščina ni imela v času SZ nikoli statusa uradnega jezika. Ruščina se je uporabljala na vseh družbenih področjih (kot so cerkev, administracija in višje šolstvo). Izobraževanje v moldavščini je bilo zgolj fakultativna opcija v osnovnem in srednjem šolstvu (tudi v teh primerih je bila ruščina drugi obvezni jezik). Na vseprisotnost dominantnega jezika v javni rabi je tako kot v Estoniji in drugih obravnavanih državah vplivalo množično priseljevanje rusko govorečega prebivalstva iz drugih sovjetskih republik v času industrializacije v drugi polovici 20. stoletja.

Moldavsko nacionalno prebujanje je doseglo višek, ko je leta 1989 moldavski parlament sprejel odlok, da bo moldavščina edini uradni jezik. Parlament se je odločil tudi, da se po 63 letih uporabe cirilice moldavščina ponovno začne pisati v latinici. Ko je leta 1991 parlament razglasil samostojnost, sta se takoj odcepili

dve avtonomni pokrajini: Pridnestrška republika z rusko-ukrajinsko večino in Gagavška avtonomna republika z gagavškim večinskim prebivalstvom. Ko se je Moldavija leta 1992 odločila, da bo branila svojo suverenost v Pridnestrski republiki, je Rusija tja poslala vojsko pod pretvezo, da bo zaščitila pravice ruske manjšine. Od sredine 90. let Moldavija nima več nobene oblasti nad uporniško republiko. Ta ima svojo vlado, svoje zakone in jezikovno politiko. Kot primer navedimo, da ima Pridnestrška republika tri uradne jezike (ruščino, ukrajinščino in moldavščino), uporaba latinice v javni komunikaciji pa je kazniva.

Da bi Moldavija ohranila politično oblast nad Gagavško avtonomno republiko, ji je moldavski parlament leta 1995 zagotovil najvišjo stopnjo avtonomnosti (lastne simbole, zakonodajno skupščino in lokalno izvršno oblast) pod pogojem, da ne ogroža integritete moldavske države. Omenimo, da ima status, podoben Gagavški avtonomni republiki, Krimška avtonomna republika v Ukrajini, kjer sta uradna jezika poleg ukrajinščine tatarski in ruski jezik.

Drugače kot Moldavija in Ukrajina, ki sta regionalno razdeljeni in v boju za ohranitev celovitosti dovoljujeta avtonomni status republike glavnim manjšinam, je Estonija premajhna, da bi si lahko dovolila tako politiko. Gre namreč za državo, ki je po številu prebivalcev (1,6 milijona) ena najmanjših bivših sovjetskih republik.⁸ Razmerje med estonsko večino (61 %) in slovanskimi manjšinami (Rusov 29 %, Ukrajincev 3,1 %, Belorusov 1,8 %) je primerljivo z Moldavijo (60 % Moldavcev, 13,7 % Rusov, 12,8 % Ukrajincev, 2 % Bolgarov).⁹ Pri tej primerjavi sta pomembna dva demografska podatka. Prvič, estonska etnična skupnost je manj številna v Estoniji, kakor je moldavska v Moldaviji (984.000 Estoncev : 2.500.000 Moldavcev), drugič, v obravnavani baltski državi manjšine niso teritorialno kompaktno naseljene in je ruska skupnost najprisotnejša v velikih mestih – bivših industrijskih centrih (kot sta Talin in Tartu).

V nasprotju z Moldavijo Estonija izvaja izrazito direktivno jezikovno politiko uveljavljanja nacionalnega jezika. Razloge za to je mogoče prepoznati v maloštevilnosti državotvornega naroda in v geopolitičnem dejavniku – Estonija ima največjo kopensko mejo z Rusijo. V Moldaviji, Belorusiji in Ukrajini je veliko številno pripadnikov državotvornega naroda, ki sploh ne govorijo maternega jezika ali pa ga vsaj ne uporabljajo v javni komunikaciji, v nasprotju s temi narodi se pri Es-

⁸ Leclerc, 2005d, tako kot drugi statistični podatki o Estoniji.

⁹ Leclerc, 2005a, tako kot drugi statistični podatki o Moldaviji.

toncih ujemata materni in uradni jezik. Tako se v estonskem primeru zaradi maloštevilnosti, izrazite direktivne politike in posebnega neindoevropskega jezika (ki sodi v uralsko jezikovno družino) skladata etnična in jezikovna vodilna skupina.

Medtem ko si Ukrajina z direktivno jezikovno politiko prizadeva za potrditev specifičnosti in različnosti svoje identitete v odnosu do bližnje Rusije, je cilj uveljavljanja estonskega jezika na prvem mestu političen – potrditev estonske suverenosti. Estonija je med sovjetskimi državami posebna tudi zaradi tega, ker je bila med letoma 1918 in 1940 samostojna država zunaj Sovjetske zveze, kar je vplivalo na močno nacionalno ozaveščenost po osamosvojitvi leta 1992.

V Moldaviji močna slovanska skupnost (ki je socialno in politično vplivnejša kot rusofonsko prebivalstvo v Estoniji) obstruira vsak predlog uveljavljanja državotvornega jezika, tako da je edino mogoča kompromisna in liberalna jezikovna politika. Moldavska ustava iz leta 1994 ne zahteva od državljanov, da bi znali in uporabljali uradni jezik. Edini državljan, od katerega zakoni zahtevajo znanje moldavskega jezika, je predsednik (po Zakonu o volitvah predsednika iz leta 2000).

Po estonski ustavi iz leta 1992 je uradni jezik države in vseh krajevnih skupnosti (kar je pravni izraz za manjšine) estonščina. Kljub temu, da je Estoncev samo 61,5 %, imajo vsi manjšinski jeziki status tujega jezika. Pripomnimo, da je v Moldaviji in Belorusiji ruski jezik formalno ohranil status iz sovjetskih časov – je jezik za komunikacijo med narodi.

Po osamosvojitvi so v Estoniji državljanstvo avtomatično pridobili samo tisti, katerih predniki so živeli pred letom 1940 v tej državi. Za vse druge je bil obvezen test iz estonskega jezika.

Realizacija tovrstne dosledne direktivne in asimilacijske politike zahteva finančna sredstva, ki si jih revnejše države, kot sta Moldavija in Belorusija, ne morejo privoščiti. Moldavija na formalni ravni na vseh področjih javne rabe jezika dovoljuje manjšinam optimalne pravice. To v praksi pomeni, da se zaradi kadrovskega in finančnega pomanjkanja liberalna politika do manjšin reducira na rabo ruščine (jezika za medetnično komunikacijo) in moldavščine. Ruščina je tako podobno kot v Belorusiji jezik, ki je v moldavskem parlamentu in na sodiščih pogostejši od uradnega državotvornega jezika. V osnovnem šolstvu naj bi bila vsakemu posamezniku zagotovljena pravica, da si izbere jezik učenja. Toda leta 2001 je bil kljub protestom prosvetnih delavcev sprejet zakon, da ruščina na vsem mol-

davskem ozemlju postane obvezni jezik. To vpliva na zmanjševanje poučevanja angleškega in francoskega jezika, kar potrjuje moldavsko povezanost z ruskim interesnim območjem in resignacijo nad dejstvom, da je država daleč od evropskih integracijskih procesov.

Drugače kot v Moldaviji poteka v Estoniji od leta 1992 projekt uveljavljanja državotvornega jezika, kar pomeni, da je jezik parlamenta, vojske, državne administracije in vseh institucij na državni ravni izključno estonščina. To vztrajanje je mogoče ponazoriti s primerom imena parlamenta Riigikogu, ki se po Zakonu o jeziku (1992) ne sme prevajati v druge jezike in se mora tudi v jezikih manjšin, ki uporabljajo cirilico, zapisovati v latinici.¹⁰

Estonija formalno dovoljuje manjšinam kulturno avtonomijo na ozemljih, kjer so strnjeno naseljene,¹¹ kar pomeni pravico do uporabe jezika v interni administraciji, v zasebnih podjetjih in pravico do organizacije medijev v tujih/manjšinskih jezikih. Komunikacija med manjšinskimi skupnostmi in državo mora vedno potekati v estonščini. Če se estonski delavec znajde v zasebnem podjetju, ki je last predstavnikov manjšin, mora komunikacija z njim potekati v uradnem jeziku.

Kar se tiče izobraževanja, je na osnovnošolski in srednješolski ravni mogoča raba jezika manjšin, pri čemer je estonščina vedno obvezni predmet. V zadnjem času več estonske mladine govori angleško kot rusko, kar je posledica spodbujanja učenja "evropskih" jezikov v osnovnem in srednjem šolstvu ter umikanja ruščine iz šolskih programov. Treba je vedeti, da je tako v Estoniji kot v drugih bivših sovjetskih državah bila ruščina jezik znanosti in visokega šolstva. To je eden od razlogov, da odločitev o umiku ruskega jezika iz univerzitetnega izobraževanja še ni uresničena (na tem mestu naj bi jo sčasoma zamenjala angleščina).

Pri predstavitvi estonske jezikovne politike omenimo, da se ta ne sklada s *Konvencijo o zaščiti narodnih manjšin*, ki jo je baltska država podpisala leta 1997 kot članica Sveta Evrope. Zato je pogosto slišati kritike na račun pomanjkanja pravice do svobodne rabe manjšinskih jezikov v javni rabi v Estoniji.

Estonija je za razliko od Ukrajine, Moldavije in Belorusije leta 2004 postala članica EU. Odprto ostaja, ali bo članstvo v evropskih in atlantskih zvezah zmanj-

¹⁰ Omeniti je treba, da sovjetske oblasti niso vsilile rabe cirilice v 30. letih samo baltskim narodom, Gruzincem in Armencem.

¹¹ Edini primer kompaktno naseljene manjšine je v Estoniji severovzhod, poseljen z rusko manjšino.

šalo občutek ogroženosti pred veliko rusko sosedo. V tem primeru bi bilo mogoče pričakovati, da se bo estonska asimilacijska politika spremenila v smeri integracije tudi tistih, ki ne pripadajo državotvorni etnični skupnosti. Zaradi gospodarske rasti in visokega standarda v primerjavi z drugimi bivšimi sovjetskimi republikami ter članstva v EU bi namreč oblikovanje širše estonsko-ruske identitete in integracija bila tudi v interesu rusofonske skupnosti.

SKLEP

Ko razpadejo velike državne skupnosti, kot je Sovjetska zveza, ki so prej obsegale območje z enotno jezikovno politiko, se periferne države, nastale na tem območju, znajdejo v praznem prostoru. V novih nacionalnih državah se po samostojnosti jezikovna politika zveja na zoperstavljanje bivši politiki oziroma bivšemu dominantnemu jeziku. Tako tukaj prihaja do konstruiranja jezikovne in narodne identitete po negativnem principu – z zanikanjem preteklega (sovjetskega in ruskega) in z razglasitvijo novega (državotvorni jezik – uradni jezik). To je izhodiščna točka pri vseh obravnavanih državah.

Toda od trenutka, ko je treba definirati pozitivno politiko do rabe jezika v javni rabi in odnos do manjšinskih skupnosti, se rešitve omenjenih držav zaradi različnih političnih kontekstov in možnosti razlikujejo. Estonija izvaja direktivno jezikovno politiko uveljavljanja jezika v javni komunikaciji, kar Moldaviji zaradi političnih in finančnih problemov ne uspeva. Popolnoma drugačen primer je Belorusija, kjer se je vladajoča družbena skupina odpovedala, da bi v javnem prostoru dala prednost beloruščini. Kljub temu se zdi, da je tako opuščanje uveljavljanja nacionalnega jezika zgolj začasno. Težko si je namreč predstavljati, da se nacionalna država odreče jeziku, ki ima pomembno simbolno funkcijo. V trenutku nastanka nacionalnih držav je eden ključnih trenutkov vzpostavljanja narodne identitete (Ukrajina) ali politične suverenosti (Estonija) ravno uveljavljanje nacionalnega jezika. Toda ali o usodi jezika in jezikovni politiki res odločajo sami narodi?

Odločitve o urejanju prostora javne komunikacije so bile v 90. letih pogosto bolj odvisne od družbenih skupin, ki so v tistem trenutku imele politično in gospodarsko moč. Tako te največkrat odločajo o tem, kateri bo uradni jezik (Moldavija, Belorusija, Ukrajina), v kateri pisavi bo zapisan (Pridnestrška republika) in kakšen bo odnos do drugih manjšinskih jezikov (Estonija). Iz tega je razvidno, da je vprašanje jezikov v rabi bolj politična odločitev kot volja naroda ali plod razmišljanja jezikoslovcev.

BIBLIOGRAFIJA

- Calvet, L.-J. (1999): *La guerre des langues et les politiques linguistiques*, Hachette Littératures, Paris.
- Dilger, J. B. (2001): "Ukrajinski jezik v Ukrajini po desetih letih odvisnosti", *Slavistična revija* 4, 315–325.
- Goujon, A (2004): "Bilinguisme et populisme en Biélorussie", v: Sériot et Tabouret-Keller, *Le discours sur la langue sous les régimes autoritaires*, Cahiers de l'Institut de linguistique et des sciences du langage, Lausanne, 45–62.
- Leclerc, J. (2005a): "Moldavie", v: *L'aménagement linguistique dans le monde*, Québec, TLFQ, Université Laval, <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/europe/moldavie.html>.
- Leclerc, J. (2005b): "Ukraine", v: *L'aménagement linguistique dans le monde*, Québec, TLFQ, Université Laval, <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/europe/ukraine.html>.
- Leclerc, J. (2005c): "Biélorussie", v: *L'aménagement linguistique dans le monde*, Québec, TLFQ, Université Laval, <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/europe/bielorussie.html>.
- Leclerc, J. (2005d): "Estonie", v: *L'aménagement linguistique dans le monde*, Québec, TLFQ, Université Laval, <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/europe/estonie.html>.
- Sériot, P (1982): "Pourquoi la grande langue russe est-elle grande?", *Essais sur le discours soviétique* 4, 57–92.
- Simonato-Kokochkina, E. (1982): "Alphabet chauvin ou alphabet nationaliste?", v: Sériot, Tabouret-Keller, *Le discours sur la langue sous les régimes autoritaires*, Cahiers de l'Institut de linguistique et des sciences du langage, Lausanne, 261–275.
- Zhurzhenko, T (2002): "Language Politics in Contemporary Ukraine: Nationalism and Identity Formation", *IWM Junior Visiting Fellows Conferences XII/2*.

MLADEN UHLIK¹

Razvoj postsovjetskega političnega diskurza od perestrojke do Putina

Izvleček: V članku predstavljamo nekatere značilnosti odnosa med političnim diskurzom in političnim kontekstom v Ruski federaciji v zadnjem desetletju. V prvem delu obravnavamo obdobje 90. let. Opisujemo idealne reprezentacije tega obdobja, kot so glasnost, tj. svoboda govora, aktivni dialog med politiki in državljani ter pluralizem političnih izbir. V drugem delu govorimo o spremembah po prihodu na oblast Vladimirja Putina. Njegova politika pomeni zoženje političnega prostora. Populistične strategije njegovega diskurza pogosto izhajajo iz rušenja kooperativnega principa, kar ima močne perlokucijske učinke.

Ključne besede: politični diskurz, diskurzivne strategije, populizem, žalitveni govor, politični akterji.

UDK 323(470):81'27

The Development of Post-Soviet Political Discourse: From Perestroika to Putin

Abstract: The study presents some general aspects of the relation between the political discourse and the political situation in the Russian Federation of the last decade. The first part tackles the period of "democratisation" in the nineties, outlining some ideal representations of this period, such as *glasnost*, freedom of speech, active dialogue between politicians and their addressees, and the pluralism of political choices. The second part treats the changes in the political situation and discourse after the ascendance of Vladimir Putin, whose policy has resulted in a reduction of the political arena. The study analyses his political discourse. His populist discursive strategies are often based on the breaking of cooperative principles, which produces a strong perlocutionary effect.

Key words: political discourse, discursive strategies, populism, invective, political agents

¹ Mladen Uhlík je podiplomski študent na Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani, smer lingvistika govora in teorija družbene komunikacije. E-naslov: uhlik@volja.net.

Študija analizira odnos med spremembami družbenega konteksta in političnim diskurzom, saj politična komunikacija oblikuje, zaznamuje in odseva politični kontekst. Brez uporabe govorne dejavnosti si težko predstavljamo kakršno koli družbeno dejavnost, zato jezik predstavlja pomembno orodje pri oblikovanju politične realnosti.

Študija je zastavljena kot jezikovna in kulturološka analiza spreminjanja političnega diskurza na območju Ruske federacije v zadnjem desetletju. V prvem delu se osredotočamo na postgorbačovsko ali Jelcinovo obdobje (1991–1999). Za prehod z enostrankarskega na večstrankarski demokratični politični sistem je značilna izredna politiziranost družbe, ki se izraža v poskusu, da bi čim večji del javnosti aktivno sodeloval v političnem življenju in hkrati oblikoval politični diskurz. Tako v začetnem obdobju pride do polifonije političnih glasov, ki lahko v javnosti zastopajo različne politične ideje in oblikujejo različna stališča o sedanjosti in preteklosti. V prvem delu bomo predstavili nekatere jezikovne, pragmatične in kulturološke aspekte različnih političnih opcij.

V nadaljevanju se lotevamo obravnave ruskega političnega konteksta in diskurza po prihodu Vladimirja Putina na mesto predsednika Ruske federacije. V tem obdobju (2000–2005) je mogoče opaziti spremembe. Medtem ko je zaradi demokratizacije in razvoja sodobnih tehnologij v prejšnjih letih medijski prostor razvil, tako da ni več odseval zgolj enosmernih političnih opredelitev, se je v drugem obdobju situacija spremenila. Vodilna stranka si je prilastila večino tiskanih in elektronskih medijev, ki so bili prej v rokah različnih mogotcev (oligarhov). Rezultat je zoženje medijskega prostora, število vplivnih nastopajočih političnih subjektov pa se je zvedlo na predsednika in elito, ki ga obdaja. Glede na to, da gre v tem primeru za svojevrstno redukcijo nosilcev političnega diskurza, se bomo v tem delu osredotočili na dominantni predsednikov diskurz in opozorili na nekatere njegove poteze.

POSTSOVJETSKA POLITIČNA KOMUNIKACIJA

Da bi opisali politično komunikacijo v prvem obdobju, moramo predstaviti nekatere socialne in jezikovne spremembe na področju politične komunikacije na začetku 90. let. Razpad Sovjetske zveze (v nadaljevanju SZ) in konec političnega sistema je povzročil spremembo konceptualne politične paradigme, kar je vplivalo na oblikovanje novih vrednostnih dominant. Osnovna postsovjetska politična koncepta sta demokracija (vladavina ljudstva) in "glasnost" (svoboda govora).

Zato se je v tem obdobju z udeležbo na protestih in pri vsakdanjih pogovorih o politiki veliko ljudi vključevalo v politično komunikacijo. To je hkrati izražalo njihovo željo, da bi lahko vplivali na družbene in politične procese. Na vseprisotnost politike v postsovjetskem vsakdanjiku 90. opozarja personifikacija vsakdanjih predmetov, ki dobijo imena politikov npr: Gajdarjeve žemlje (po začasnem predsedniku vlade Gajdarju), Gorbačovov davek.²

V političnem diskurzu tega obdobja so najpogosteje nastopali opozicijski pari, tvorjeni po shemi: označevalec starega v nasprotju z novo besedno zvezo npr. Sovjetska zveza : Rusija, bratska družina ljudstev SZ : bližnja tujina (novi pojem za nekdanje republike SZ), socialistični ideali : človekove pravice, kolektivizem : individualizem itd. Spremembe so zajele različne socialne sfere in formirale nove komunikacijske modele vedenja: volitve, volilna kampanja, protestniške akcije, mitingi, stavke. V novih razmerah političnega diskurza je prišlo do razvoja novih žanrov političnega govora: nastopi na protestnih shodih, tiskovne konference, politične debate, predvolilna kampanja, nagovori ljudstva in podobni žanri ustnega govora. Pri večini teh novih žanrov je očitno, da gre za nove strategije prepričevanja, ki se direktno obračajo na naslovljenca, kar naj bi mu dalo občutek vključenosti v komunikacijskem procesu.

Z razširjanjem kroga udeležencev v komunikacijskem procesu je povezan tudi družbeni postsovjetski mit, da je vertikalni model komunikacije med oblastjo in ljudstvom (ki se izraziteje kaže v totalitarnih družbah) mogoče zamenjati s horizontalnim komunikacijskim modelom, ki bi vključeval več enakopravnejših udeležencev. Če si jezikovno od blizu pogledamo sovjetsko politično komunikacijo, lahko ugotovimo, da so dominantne skupine, ki so nastopale v javnem diskurzu, največkrat uporabljale zaimek "mi", medtem ko so podrejene skupine sovjetsko politično situacijo komentirale z opozicijo "oni : oblast" proti "mi : ljudstvo". Kakor bo razvidno iz nadaljnjih primerov, se v postsovjetskem diskurzu 90. pojavijo strategije uveljavljanja osebnega individualističnega principa. Nekateri politiki v 90. uporabljajo zaimek jaz – s čemer poudarjajo tako posebnost svojega glasu v množici drugih političnih opcij kakor tudi to, da zastopajo "novi" nekolektivistični princip.

Ena od značilnih potez političnega in javnega diskurza pred perestrojko je ritualiziranost. Pri ritualu je bolj od same vsebine pomembno, kje, pri kom in kako

² Kitajgorodskaja, Rozanova, 2003, 153.

se govori.³ Zato pri postsovjetskem političnem govoru (ki si prizadeva, da bi bil drugačen od sovjetskega diskurza) ponovno pride do izraza komunikativna funkcija: namesto politika, ki bere govor, se pojavi govorec, ki se, ustvarjajoč govorno masko spontanosti, dinamično obrača na naslovljence. Tako dobimo cel niz diskurzivnih strategij, ki izhajajo iz zanikanja sovjetskih strategij: performativnost nastopanja, (pogosto navidezna) spontanost, princip poudarjanja osebnosti, obračanje na konkretnega naslovljenca.

Na splošno bi lahko rekli, da je za krizna in prelomna obdobja, kot so revolucije, prevrati ali predvolilne kampanje, značilno poudarjanje vloge naslovljenca. Zato pisna propaganda v tem času pogosto uporablja dialoške oblike in je usmerjena na konkretnega naslovljenca (v primeru predvolilne kampanje na specifični del volilnega telesa). Toda če mislimo, da se s tem poveča moč naslovljenca v komunikacijskem procesu, je to pogosto daleč od resnice. Vzemimo primer post-sovjetskega političnega propagandnega diskurza.

Volilna propaganda pogosto ponuja sistem vrednot, s katerim se posamezna politična opcija želi približati ciljni skupini svojih volivcev. Toda v trenutku, ko se vrednote pojavijo v političnem diskurzu, je jasno, da je odpošiljatelj tisti, ki jih vzpostavlja. Ta je namreč tisti, ki ocenjuje, katere vrednote so družbeno bolj zaželeno in sprejemljive. Tako hkrati oblikuje vrednostno sliko sveta svojega potencialnega volivca. Vzemimo na primer letake iz volitev za moskovskega župana leta 1996. Gre za material, ki promovira današnjega župana Jurija Mihajloviča Lužkova in bivšega predsednika Borisa Nikolajeviča Jelcina, ki sta skupaj nastopila proti Komunistični partiji. Bodimo torej pozorni na neposredno nagovarjanje in diskurz o vrednotah, ki se skriva v neizrečenem: "Mile ženske! Ob podpori Borisa Jelcina vam in vašim otrokom namenja moskovska oblast posebno pozornost. Danes je v Moskvi mogoče kupiti vse, kar si vam duša zaželi, in sam pojem čakanja v vrsti je izginil iz rabe. Moskva je obdržala sistem vrtcev in svetovalnic za ženske /.../ Jurij Mihailovič (Lužkov, op. M. U.) ima štiri otroke, medtem ko ima Boris Nikolajevič (Jelcin, op. M. U.) že štiri vnuke. Jurij Lužkov in Boris Jelcin sta prava moška in prava politika."⁴

Čeprav letak nagovarja ženske in čeprav gre za politično stranko zmerne opcije (nekomunistično in ne izrazito nacionalistično), je v letaku zaznati seksisti-

³ Konradova, 2004.

⁴ Tomskaja, 2003. Prevedel M. U.; če drugače ni navedeno, so vsi nadaljnji prevodi moji.

čen politični diskurz, ki predstavo o ženski reducira na podobo matere in "nakupovalke". To posebej prihaja do izraza v zadnjem stavku, kjer sta v propagandi politikov sopostavljena pojma "prava politika" in "prava moška". Iz besedila je implicitno, da je pravi moški tisti, ki ima otroke, in da letak poziva žensko, naj glasuje za tistega, ki ima veliko otrok (za pravega moškega). Ženske interese naj bi predstavljal "plodni" politik, ki ji bo omogočil nakup tistega, kar si zaželi. V letaku se implicitno skriva sistem vrednot, v katerem politična aktivnost pripada "pravi moškimi", medtem ko je ženska tista, ki rojeva, kupuje in glasuje za prave politike. Letak sodi v postsovjetsko obdobje, ker očitno propagira potrošniško družbo. Vrednota potrošniške družbe pa je, da si človek kupi tisto, kar si zaželi, brez čakanja v vrsti, značilnega za sovjetsko obdobje.

Iz diskurzivne analize danega letaka lahko vidimo, da perestrojka in politični kontekst 90. pomenita predrugačenje diskurzivnih strategij (letak ne nagovarja sovjetskega naroda, temveč "mile ženske"). Kljub temu gre za podajanje sistema vrednot (tako kot v sovjetskem obdobju), ki je "zapakiran" v drugih diskurzivnih strategijah.

V sodobni politični komunikaciji prihaja do spremembe odnosa med jezikom oblasti in jezikom opozicije. Za sovjetski sistem je bil značilen sistem politične diglosije. Medtem ko je v javnosti prevladoval uradni politični totalitarni jezik (nabor diskurzivnih struktur: gesel, parol, imen političnih instanc), je temu "nasprotoval" neuradni pogovorni jezik. Ta je z ironijo, šalami in kletvicami parodiral uradni jezik in tako ščitil posameznika pred strukturami, ki mu jih je vsiljevala oblast. V nasprotju z diglosijo, ki je značilna za totalitarne sisteme, se je v 90. v Rusiji razvila politična polifonija, ki ponuja različne politične diskurze.

PRIMERI POLITIČNEGA DISKURZA DEVETDESETIH

Na začetku 90. je s perestrojko nastala težnja po formiranju novega političnega besednjaka. Ob "uvoženih" pojmi, ki naj bi označevali začetek nove dobe (kot so pluralizem, novo mišljenje), se je v političnem jeziku pojavila metafora perestrojke, ki je obudila celo metaforično polje pojmov, označujoče proces vzpostavljanja novega sistema (npr. besedna zveza "arhitekt perestrojke").

Leta 1991 se je zgodil neuspeli poskus vojaškega udara političnih krogov, ki so poskušali preprečiti razpad SZ. S tem sta bila potrjena konec sovjetskega imperija in začetek novega obdobja v ruski zgodovini. Ena od posledic je bila, da je post-sovjetska birokracija prevzela besednjak demokratične opozicije. Pojmi demo-

kracija, človekove pravice, tržišče, ki jih je prej v boju zoper režim uporabljala disidentska in demokratična opozicija, so zaradi vsakdanje uporabe postala "izpraznjena" gesla, ki niso vedno povezana s socialno-gospodarsko realnostjo. Tovrstni diskurz je uporabljala tudi Jelcinova stranka *Naš dom – Rusija*, ki je predstavljala interese vladajoče birokratske elite. Stranka ni imela izdelanega doslednega diskurza, ki bi jo razlikoval od drugih. Do večjih sprememb je prišlo leta 2000, ko je predsedniško mesto prevzel do tedaj neznani bivši obveščevalec Vladimir Putin, ki je za kratek čas opravljal funkcijo premiera. Preden se posvetimo analizi Putinovega diskurza, se bomo ustavili pri diskurzu dveh močnih političnih sil opozicije: komunistične partije in demokratov.

DISKURZ DEMOKRATOV IN KOMUNISTOV

Čeprav gre za dve opciji, ki sta izražali nasprotni politični identiteti volivcev (v vsakdanji komunikaciji je bilo pogosto vprašanje: Ali si komunist ali demokrat?,⁵ je v diskurzu obeh opredelitev moč opaziti skupne lastnosti). Še danes sta komunistična in "demokratična" opozicija edini sili, ki stojita nasproti elite na oblasti. Zato je lahko predpostaviti, da bosta obe uporabili diskurzivne strategije kritiziranja dominantne politike in diskurza.

Demokratični blok opozicije zajema različna gibanja, stranke in organizacije, ki jih je težko opisati kot enotno opozicijsko stranko. Gre za različne politične orientacije od sredinsko levičarskih do desno liberalnih, ki jih združujeta negativno ocenjevanje sovjetske preteklosti in imperativ boja za sistem vrednot, ki pomenijo idealno reprezentacijo demokracije. V diskurzu, ki danes kritizira vladajočo stranko, se pogosto pojavljajo isti koncepti, ki so bili značilni za demokratično opozicijo pred razpadom sovjetskega sistema in ob njem. Gre za značilne pojme kot so svoboda, človeške pravice, svoboda govora, liberalna ekonomija, ipd. Vzemimo npr. govor poslanke Irine Hakamade na protestu proti državnemu lastninjenju vplivne televizije NTV: "Mislili smo, da se za svobodo ni treba boriti, da je naše naravno okolje, a se je pokazalo, da se je za svobodo treba boriti /.../ Nimamo orožja, nimamo pravice, da bi (televizijskim, op. M. U.) programom dovolili oddajanje, a imamo svoj glas, zato gremo danes na ulico in spet začnemo govoriti o svobodi."⁶

⁵ Kitajgorodskaja, Rozanova, 2003, 170.

⁶ Norkin, 2001.

Zanimivo je, da se poslanka obrača na poslušalce v prvi osebi množine in tako z diskurzom ustvarja skupnost svojih privrženecv – borcev za svobodo. Vodilna motiva sta svoboda in glas, ki spominjata na prvo obdobje glasnosti. Perlokucijske učinke poveča uporaba deiktičnega prislova “danes” (gremo na ulico). Opozorimo na diskurzivno strategijo poslanke: uporablja masko naivnega, nemočnega, ki se kljub svoji nemoči na ulici bojuje za najvišjo vrednoto: svobodo. Geslo “naše edino orožje je glas na ulici” je značilna strategija politika, ki računa na deprivilegirano ciljno publiko.

V primerjavi z drugimi govori je relativna kvaliteta tovrstnega političnega govora,⁷ da ne izhaja iz sovraštva do nasprotnika, ki omejuje svobodo. Prisotnost nasprotnika je implicitna, označena s prikrajšanimi pravicami. Če skupina Hakamadove nima orožja in pravic, da bi programom omogočila delovanje, je implicitni nasprotnik zavračanje tega: gre za oblast, ki krati svobodo, ima orožje in deluje kot instanca, ki prepoveduje programe. Nasprotnik predstavlja nesvobodo in nedemokracijo, torej se v optiki “demokracije” opozicije enači s totalitarnostjo sovjetske oblasti.

Demokracija opozicija v političnem diskurzu ustvarja idealizirano reprezentacijo zgodovine: s svetlimi obdobji (pred revolucijo in prva leta perestrojke) in temnim obdobjem komunizma (časom nesvobode in totalitarizma). Današnja prokomunistična opozicija postavlja enačaj med predrevolucijskim in sovjetskim obdobjem. V nasprotju s sovjetskim diskurzom dedič komunistične partije stranka KPRF pozitivno ocenjuje predrevolucijsko obdobje. Gre za pragmatično reinterpretacijo zgodovine. Oglejmo si diskurz politika Gorjačeva, v katerem povezuje “tisočletno” zgodovino in narod: “Tisoče in tisoče let živimo skupaj, ista zemlja nas je hranila. Ni bilo sile, ki bi nas zlomila in nas naredila šibke. Rusije ni bilo moč zavzeti, a narod je bil nepremagljiv.”⁸

Zanimivo je, da se v političnem diskurzu KPRF spreminja odnos do tradicije. Koncept tradicije, ki ga označujeta pridevnika “tisočleten” in “stoleten”, se vsebinsko združi s konceptom usode naroda. V prejšnjem sovjetskem govoru se je (z izjemo 2. svetovne vojne) poudarjal internacionalizem in obsojal reakcionarni tradicionalizem, sodobni diskurz te stranke pa ima patriotsko nacionalistični od-

⁷To seveda ne pomeni, da se v istem političnem bloku ne bodo znašli politiki, ki uporabljajo neposrednejši žalitveni diskurz, saj v istem bloku najdemo politike z različnimi jezikovnimi kompetencami.

⁸ Kitajgorodskaja, Rozanova, 2003, 175.

tenek. Nacionalistični diskurz se danes bolj ali manj neposredno pojavlja v politični retoriki tako komunistov kot današnjega predsednika Putina. Pri opisu tega govora je mogoče uporabiti van Dijkov pojem "diskurz enakosti",⁹ za katerega sta značilni dve strategiji. Na eni strani gre za pozitivno reprezentacijo lastne skupine, na drugi pa za negativno reprezentacijo drugega. Pri tem je treba upoštevati, da ena strategija največkrat implicira drugo. Zaradi politične korektnosti se nacionalistični diskurz najpogosteje pojavlja v obliki pozitivne avtoreprezentacije. V našem primeru gre za klasično vzpostavljanje imaginarne skupnosti na osnovi imaginarnih pojmov, kot sta tradicija in teritorialna pripadnost, ki jo v našem primeru označuje metafora zemlje, ki že stoletja hrani ljudstvo.

Medtem ko je sovjetska propaganda povzdigovala sovjetski narod (imaginarno stopitev različnih ljudstev), sta se danes patriotizem in nacionalistični diskurz KP skrčila na pojem ruskega. V diskurzu politikov partije je tako pogosto mogoče naleteti na kalke formul iz sovjetskih časov – jezikovni princip tvorjenja političnih gesel se ne spremeni, zamenja se vsebina politične propagande: "veliki sovjetski narod" zamenja geslo "pravoslavni ruski narod".

Kot primer, kako se diskurz nekdanje edine politične stranke prilagaja času, nam govori izjava Genadija Zjuganova, voditelja te politične stranke: "Lenina so pokopali naši očetje in dedi v skladu z rusko zgodovinsko tradicijo. Svete očete so pokopavali v jamah in samostanih. Sam sem bil v kijevisko-pečerskem samostanu in videl, kako so pokopani tisti, ki so se jim klanjali naši številni državljani."¹⁰ V diskurzu predsednika KP prihaja do implicitnega sopostavljanja Lenina in pravoslavnih svetnikov, kar bi si bilo težko predstavljati pri sovjetskih komunistih. Vodja komunistične partije se prav nasprotno hvali s tem, da je obiskoval samostan, pri tem pa ohrani pojem "državljan" (rus. *graždanin*) – oznako, ki ima lahko konotacijo levičarske tradicije in revolucije.

Vidimo, da je za diskurz sodobnih ruskih komunistov značilno sprejemanje elementov diskurza drugih ideoloških opcij (nacionalističnega ali kvazireligioznega), pri čemer prihaja do zbliževanj nekoč izključujočih se pojmov. V tem primeru, kjer se v političnem diskurzu različni koncepti združujejo z namenom, da bi zapeljali volivca, bi lahko govorili o postmodernističnih strategijah. Bolj kot za ideologijo gre za ugajanje volivcem.

⁹ van Dijk, 2003, 266–269.

¹⁰ Zjuganov, 1992.

Iz naslednjega govora istega politika bo razvidno, da se ruski komunisti niso veliko oddaljili od diskurza hladne vojne: "In tako je po načrtih in scenarijih čez-oceanskih strokovnjakov pri nas organiziran razkol na idejno-nacionalni osnovi /.../ Toda nasprotnik ni, kot si pomislil, sovražnik, ki pripada tej nacionalnosti. Politično izhodišče tega razkola je nevideno izdajstvo našega predsednika. To je naša sramota /.../ Našo veliko državo so hoteli sežgati na ognju permanentne revolucije. Danes so jo pa poskušali požgati v imenu svetovne demokracije. To nobenemu ne bo uspelo! /.../ Naša gesla so vsem razumljiva in blizka. To so pravičnost, narodnost, patriotizem. Pravičnost, narodnost, patriotizem. Proletarci, združite se! Naj živi ljudska in pravična državnost ter patriotizem!"¹¹ Van Dijk definira diskurz neenakosti, ki ob pozitivni avtoreprezentaciji pogosto uporablja negativno reprezentacijo drugega. Ta strategija je v našem primeru dominantna. Gre za primer diskurza sovraštva, o čemer priča uporaba besed, kot so sovražnik, nasprotnik in izdajstvo. Za narodni razkol so odgovorni drugi: v prvem primeru čezoceanski strokovnjaki (ironična oznaka za ameriško politiko), v drugem izdajalec (predsednik). V prvem delu citata je podoba drugega razdeljena na zunanje in notranjega sovražnika, v nadaljevanju pa se označi z zamikom v 3. os. mn. (hotel so sežgati, poskušali so požgati). Tako se vzpostavi značilni nacionalistični diskurz, ki temelji na razlikovanju "našega" (naša velika država) in "njihovega" (ki grozi našemu in ne more z njim soobstajati).

Zanimivo je, da se zveze, kot so "permanentna revolucija" in "v imenu svetovne demokracije", pojavijo kot označevalci negativnega. Obe sintagmi je namreč mogoče povezati s sovjetsko klišejsko formulo *V imenu svetovne revolucije*. Tako se kljub prizadevanjem ruskih komunistov, da bi ponudili nove politične vsebine in nove interpretacije zgodovine, njihov diskurz gradi iz jezikovnega materiala prejšnjih klišejev. Navezanost na sovjetski diskurz potrjuje eksklamacijski diskurz na koncu citata – naštevanje in ponavljanje gesel vrednot, ki se konča s predrugačeno formulo: namesto *Proletarci vseh držav, združite se!* Zjuganov uporabi *Patrioti, združite se*. Ugotovimo lahko, da so za diskurz prokomunistične opozicije značilni patriotski patos (tu pogosto prehaja v diskurz sovraštva), kritika oblasti (maska protestnika) in poskus ponujanja nove interpretacije zgodovine, pri čemer bi izbrisali odgovornost bivše KP. Kljub temu se diskurz komunistov po svoji strukturiranosti močno opira na bivši sovjetski diskurz. To potrjuje, da pe-

¹¹ Kitajgorodskaja, Rozanova, 2003, 176.

restrojka in politične spremembe niso pomenile popolnega brisanja sovjetske miselnosti in dediščine: kljub odpiranju Rusije na koncu prejšnjega sistema so novi kulturni teksti nastali na podlagi starega neuničenega sovjetskega ogrodja.

PUTINOVA RETORIKA

Konec 90. je bil v Ruski federaciji vse očitnejši neuspeh politike Borisa Jelcina: politični kaos (za oblast se borijo naftni in medijski mogotci ter elita, ki je obdajala Jelcina), inflacija rublja in gospodarska odvisnost od zahoda. Istočasno se je začel vzpon nove stranke *Edinaja Rus – Medved* (*Enotna Rusija – Medved*), ki je zagovarjala novo centralizacijo, ogroženo od interesov regionalnih elit. Leta 1999 je vršilec dolžnosti premiera Ruske federacije postal predstavnik omenjene stranke – Vladimir Vladimirovič Putin.

Po dveh zaporednih eksplozijah v Moskvi in Volgdansku jeseni istega leta je Putin dal izjavo, s katero je postalo jasno, da ne gre za enega v nizu hitro odstavljenih premierov: "Povsod bomo sledili teroristom. Tudi če jih dobimo na sekretu, jih bomo na mestu razbili."¹² Tovrstna direktnost, okrutnost in raba slenga (rus. *sortir*, slengovski izraz za stranišče) ter vojaškega argoja (rus. *zamočit'*, *fentati*, *razbiti*) prej ni bila značilna za najvišje predstavnike ruske politike. Tako se je že pred 11. septembrom 2001 začel boj s "teroristi" z značilnim političnim žalitvenim diskurzom, čemur so sledili politični posegi. Putin je leta 1999 začel drugo vojno v Čečeniji, da bi " uvedel red" in premagal "teroriste". Prepričevanje, da bo uvedel red, vrnil Rusiji izgubljeni ugled svetovne sile in združil državo, ki so si jo razdelili oligarhi, je omogočilo njegovo prvo zmago na predsedniških volitvah leta 2000. Takrat se je začelo obdobje, ki je na spletnih straneh njegove stranke označeno kot "liberalni konservativizem".¹³ Putin je vodil politiko centralizacije: ukinil je funkcijo krajevnih guvernerjev in izgnal vodilne medijske mogotce iz Rusije ter nacionaliziral njihovo premoženje.

Takšna politika se kaže v izjavi, ki se na spletni strani njegove stranke pojavlja kot geslo: Skupaj moramo narediti enotno, močno in spoštovanja vredno Rusijo. Drugače kot Gorbačov in Jelcin, Putin v svojih izjavah skoraj vedno uporablja prvo osebo množine: tako izraža imaginarno idejo, da predsednik govori v imenu vse nacije. Kot predsednik v državi z avtokratsko carsko tradicijo v svojem diskurzu postavlja enačaj med svojo funkcijo vladarja ter družbo in državo.

¹² Gamov, 2004.

¹³ Margelov, 2005.

Ideja enotnosti, kohezivnosti (v vsakoletnih predsedniških nastopih ponavlja besedo "konsolidacija") in moči države so stalnice v njegovem diskurzu. To označuje tudi ime njegove stranke *Enotna Rusija – Medved*. Vzemimo njegov govor pred prvimi predsedniškimi volitvami leta 2000: "Ti trije meseci so pokazali, da se je ne glede na vse težave, ki so se pojavile zaradi dogodkov na severnem Kavkazu, družba v srečanju s splošno nevarnostjo konsolidirala, postali smo močnejši. A medtem ko so naši vojaki prelivali kri na severnem Kavkazu, so se po državi in za mejami širile laži."¹⁴ Očitno gre za poskus upravičevanja vojne v Čečeniji in zavračanje kritik. Putin je v predvolilnem obračanju iskal podporo z že omejenim besednjakom "kohezivnost družbe", "moč", "naši vojaki, ki prelivajo kri". Pri tem nikoli ni govoril o vojni in svojo odgovornost prekrival z evfemizmi ("dogodki na severnem Kavkazu"). V nasprotno polje postavi impliciranega sovražnika: tistega, ki v državi in v tujini kritizira njegov poseg. Pri tem je več kot očitno, da gre za kritiko opozicijskih in tujih medijev.

Putinov diskurz lahko primerjamo z nacionalističnim diskurzom, ki smo ga opisali s primerom ruskih komunistov. Oba izhajata iz razlikovanja med ideološko in nacionalno bližnjo imaginarno skupnostjo (ki jo označujeta zaimsek "mi" in pridevnik "naši") in oddaljenim – sovražnim drugim (zaimsek oni), pri čemer ni mesta za soobstoj. Toda v nasprotju s klasičnim nacionalističnim diskurzom (pri komunistih ali pri Vladimirju Žirinovskem, ki ga v članku ne obravnavamo) je Putinov diskurz bolj izdelan. Medtem ko je v 90. letih veljal mit o politiku, ki se spontano obrača k ljudstvu, ni znano, da Putinove govore sestavlja ekipa strokovnjakov z različnih področij. Zato je med drugim njegov diskurz mešanica pojmov, prevzetih iz sodobnega političnoliberalnega žargona (zakoni tržišča, reforme, novejša tehnologije), iz besednjaka stalinizma (izdajalci, diktatura zakona), iz političnega slovarja slovanofilov iz 19. stoletja (sovražniki Rusije) in iz pogovornega jezika.

Na tem nepričakovanem mešanju različnih registrov temelji populistična stran njegovega diskurza. Ob popolni uradnosti, ki vsebuje elemente ritualiziranosti, se predsednik od časa do časa "spozabi" in izbruhne v napad. Tako je Putin po srečanju s predstavniki EU v Bruslju odgovoril novinarju francoskega *Le Monda* na vprašanje, ali je res, da ruska vojska v Čečeniji obračunava z neoboroženim ljudstvom: "Če pa si že želite postati islamski fundamentalist in se obre-

¹⁴ Leibin, 2004.

zati, vas povabim k sebi v Moskvo. Imamo multikonfesionalno državo in tudi strokovnjake za to vprašanje. Osebnost bom predlagal, da vam naredijo operacijo, po kateri vam ne bo nič več zraslo.”¹⁵

Če analiziramo naslednjo izjavo, ki jo lahko umestimo v žalitveni diskurz, je jasno, da je ta implicitno usmerjena na ruskega bralca ali gledalca in to bolj kakor na francoskega novinarja. Namesto da bi odgovoril na novinarjevo vprašanje (o kršenju maksim), je postavil implicitni enačaj med tistim, ki kritizira rusko vojsko, in islamskim fundamentalistom.

Perlokucijska sila izjave v tem primeru sestoji iz dveh strategij. Na eni strani predsednik uporabi masko spontanosti – kljub ritualu tiskovne konference je on tisti, ki lahko postavlja in ruši konvencije: sredi uradnega vzdušja tiskovne konference zamenja register. Na drugi strani se s svojo izjavo obrača k zahodnim kritikom svoje politike in jih “verbalno” kastrira. To potrjuje odziv ruskih medijev, ki so po tiskovni konferenci pisali o tem, da je Putin obrezal Evropo.

O uspešnosti in populistični naravi njegovega diskurza priča dejstvo, da metafore in slengovski besednjak, ki ga Putin uporablja, ponarodijo. Oglejmo si primer neologizma, ki postane krilatica. Pred negotovim prihodom predsednikov baltskih držav v Moskvo na praznovanje šestdesetletnice zmage nad fašizmom so ruski novinarji vprašali predsednika, kaj meni o latvijskih pretenzijah na sporni Pitalovski okraj in kdaj bo podpisan sporazum o mejah. Putin je odgovoril: “Prej bodo dobili ušesa mrtvega osla.”¹⁶ Tako kot pri primeru odgovora francoskemu novinarju Putin krši vse konverzacijske maksime.¹⁷ Ne govori resnice – krši maksimo kvalitete. Njegov odgovor ni informativen, ne pove ničesar o sporazumu in je zato irelevanten v odnosu do cilja komunikacije – krši maksimo kvantitete in maksimo relevantnosti. Frazem, ki ga uporablja, ni ustaljen in ni razumljiv. “Oslovska ušesa” v ruskem jeziku označujejo napake, ki jih ni mogoče skriti.¹⁸ Tako krši tudi maksimo načina (njegov odgovor ni popolnoma jasen, čeprav naslovljenec lahko zasluti, da gre za norčevanje). Povejmo še, da neologizem “ušesa mrtvega osla”, ki je najbrž produkt piscev govora, danes postaja ustaljena fraza v ruskem jeziku, ki bi jo lahko v slovenščini prevedli s frazomom “figa v žepu”. Tako s pravico kršenja vseh konverzacijskih maksim in oblikovanjem novih besednih

¹⁵ Gamov, 2004.

¹⁶ Bubnov, 2005.

¹⁷ Gricevo terminologijo povzemamo po Crystal, 1998.

¹⁸ Ožegov, Švedova, 1999, 462.

zvez ("ušesa mrtvega osla", "fentati, razbiti na sekretu") Putin potrjuje svojo simbolno moč nad jezikom.

SKLEP

Poskušali smo predstaviti nekatere značilnosti ruskega političnega diskurza v zadnjem desetletju. Naš cilj je bil prikazati evolucijo konteksta in diskurza od Jelcina do Putina. V prvem obdobju so strankarski vodje neprenehoma predstavljali svoje pozicije v javnosti. Zato je množica glasov, ki jo v pričujoči študiji predstavljamo prek dveh značilnih diskurzov (demokratov in komunistov), bila medijsko bolj pokrita od samega predsednika.

V drugem obdobju se medijski prostor skrči: politični subjekt, ki največkrat nastopa v sferi javne politike, je predsednik. Ta se največ kaže na televiziji, medtem ko se glasovi opozicije pojavljajo v manj agresivnih medijih, kot so tisk in internet.

Anatolij Baranov, ruski strokovnjak za politično retoriko,¹⁹ opozarja na ritualiziranost Putinovega diskurza: razen izjemnih situacij sta najpomembnejša politična dogodka v Ruski federaciji predsednikov nagovor ob novem letu in letno poročilo o stanju federacije. Ritualnost predsednika lahko kaže stabilizacijo politične situacije, saj je vsak politični diskurz v stabilnem družbenem sistemu tako ali drugače ritualiziran. Toda sovjetska ritualiziranost političnega diskurza je bila odraz odsotnosti javne politike realnih političnih subjektov; podobno je danes. Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da so bile ideje o glasnosti zgolj idealne reprezentacije z namenom, da bi se v 90. odtrgali od sovjetske kontinuitete. Tako razmišljanje nam narekuje Putinova Rusija, ko na spletni strani njegove stranke izvemo, da konec "naivnega liberalizma pomeni začetek liberalnega konservatizma".²⁰ Toda tudi to je del manipulacije, ki se nam vsiljuje z medijskim političnim diskurzom.

BIBLIOGRAFIJA

- Bonet, P. (2002): "Rossijskij prezident i obrezanie 'nachinajushego' islamista", *El Pais*, dostopno na <http://www.inosmi.ru/stories/02/10/25/3193/163924.html>.
Bubnov, V. (2005): "Estonija poluchila ushi mertvogo osla", *Pravda*, dostopno na http://www.pravda.ru/world/2005/5/73/210/20148_dogovor.html.

¹⁹ Konradova, 2004.

²⁰ Margelov, 2005.

- Chilton, A. P., Ilyin, M. V., Mey, J. L. (1997): *Political Discourse in Transition in Europe 1989–1991*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Co.
- Crystal, D. (1998): *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd, Nolit.
- Gamov, A. (2004): *Esli mozgi utekajut, znachit, oni est*”, *Komsomol'skaja pravda*, dostopno na <http://www.kp.ru/daily/23263/28345/>.
- Kitajgorodskaja M. V., Rozanova N. N. (2003): “Sovremennaja političeskaja komunikacija”, v: Krysin idr., 2003, 151–233.
- Konradova N. (2004): “Dolzhan li Putin obratit'sja nacii?”, Intervju s Anatolijem Baranovym, dostopno na <http://www.polit.ru/analytics/2004/09/03/baran.html>.
- Krysin idr. (2003): *Sovremennyy russkij jazyk: social'naja i funkcional'naja differenciacija*, Moskva, Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- Leibin, V. (2004): *Dusha naselenija: Tolkovanie temnyh mest vystuplenij Putina*, dostopno na <http://www.polit.ru/country/2004/05/27/soul.html>.
- Margelov, M. (2005): “Oficial'noj ideologii Rossii stal liberal'nyj konservatizm”, dostopno na <http://www.edinros.ru/news.html?rid=149&id=107622>.
- Norkin, A. (2001): “V Moskve proshla akcija v podderzhku telekompaniji NTV – Televizionnye peredachi o mitinge v podderzhku NTV”, dostopno na http://www.yabloko.ru/Publ/2001/2001_4/010409_ntv_miting_msk.html.
- Ožegov, S. I., Švedova, N. J. U. (1972): *Slovar' russkogo jazyka*, Moskva, Russkij jazyk.
- Suhockij, K. (2004): “Putinizmi – ‘produmannyy lichnij epatazh’?”, dostopno na http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/hi/russian/russia/newsid_3535000/3535811.html.
- Tomskaja, M. V. (2003): “Gendernyj aspekt reklamy (na materiale social'nyh reklamnyh tekstov)”, dostopno na <http://www.gender-cent.ryazan.ru:8101/school/tomskaya.html>.
- van Dijk, T. A. (1993): “Principles of critical discourse analyses”, *Discourse & Society* 4/2, 249–283.
- Zjuganov, G. (1999): “Russkie tradicii v ponimanii komunistov”, dostopno na http://www.sotnia.ru/ch_sotnia/t2000/t8109.html.
- Whilson, J., (1990): *Politically speaking*, Oxford, Basil Blackwell.
- <http://www.edinros.ru>
- <http://www.electionworld.org/russia.htm>.

MANJŠINE IN MEDIJI

KARMEN MEDICA¹

Perspektive medijev etničnih skupin/manjšin z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji

Izvleček: Namen tega prispevka je spoznati kakšne so perspektive za nastanek medijev etničnih skupin/manjšin iz bivše Jugoslavije v Sloveniji in možnosti, da bi te ustavno neprizane manjšine dobile “svoj prostor” v osrednjih slovenskih medijih. Izhajamo iz teze, da dobra integracija pripadnika manjšinske etnične skupnosti ali kateregakoli posameznika prispeva k družbeni stabilnosti in razvoju več kot prikrita, odkrita, direktna, indirektna, počasna, potuhnjena ali kakršnakoli druga asimilacija.

Ključne besede: integracija, asimilacija, večkulturnost, manjšinske politike

UDK 323.1:316.77

The Prospects for the Media Representation of the Ethnic Groups/Minorities from Former Yugoslavia Living in Slovenia

Abstract: The purpose of the present research is to assess the prospect of the (officially unrecognised) ethnic groups/minorities from former Yugoslavia founding their own means of mass communication and taking “their place” within the mainstream Slovene media.

The paper is founded on the thesis that social stability and development are promoted more successfully by the integration of minority members – or, in fact, of any individual within a given society – than by assimilation, be it overt, covert, direct, indirect, slow, or disguised.

Key words: integration, assimilation, multiculturalism, minority policies

¹Dr. Karmen Medica je docentka in raziskovalka na Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani. E-naslov: karmen.medica@guest.arnes.si.

AMBIVALENTNA VLOGA MEDIJEV V SODOBNI DRUŽBI

Mediji vse bolj postajajo osrednja institucija v vsaki družbi, njihova vloga v vsakdanjem življenju slehernega posameznika je vse pomembnejša. Danes praktično ne obstaja medij, elektronski ali tiskani, ki bi bil samo enosmerno sredstvo javnega informiranja. Lahko bi rekli, da so mediji vse bolj sredstvo javnega komuniciranja, pa tudi širša oblika družbene komunikacije.

Nekateri raziskovalci množičnih medijev trdijo, da je na splošno vpliv dominantnih medijev za ohranjanje identifikacije in zavesti prebivalstva izredno negativen. Po njihovem mnenju so to sredstva jezikovne represije in asimilacije, homogenizacije in standardizacije. Ambivalentna vloga medijev je tudi v tem, da čeprav razširjajo komunikacijske meje, lahko delujejo tudi tako, da fragmentirajo posamezen nacionalni prostor. Po drugi strani je omembe vredna predvsem integrativna funkcija množičnih medijev, posebno kadar gre za opozarjanje na pravice marginalnih družbenih skupin, etničnih oz. narodnostnih manjšin ipd.² Posamezni avtorji navajajo, da so mediji funkcionalni pri stabiliziranju in razvijanju obstoječih stališč in načinov razmišljanja, na nasprotna stališča pa nimajo bistvenega vpliva. Obstajajo tudi nasprotujoče analize, ki navajajo, da so mediji tudi oblikovalci stališč, čeprav težje vplivajo na spreminjanje že ustaljenih obrazcev mišljenja.³

V večini posocialističnih držav, kjer se je začelo ustvarjati bolj pluralistično okolje, se večina časopisov identificira z različnimi strankami, zlasti tistimi na oblasti, tako da se nadaljuje tradicija "zagovorniškega tiska", ne uveljavlja pa se njegova nadzorna (*watch-dog*) funkcija.⁴ Različne vrste medijev niso enako funkcionalne pri prenašanju istih sporočil. Sporočila se razlikujejo po tem, ali so prebrana, slišana ali videna. Napisana in izgovorjena beseda sta dve skrajnosti, ki se ne razlikujeta po vsebini, ampak po moči. Časopis ni tako prepričljiv kot radio in televizija. Najmočnejše sredstvo v masovni komunikaciji je danes vsekakor televizija. Ravno zadnja desetletja so "zlato obdobje televizije", pravzaprav lahko govorimo o eri "mondovizije". Televizija pretvarja življenje v spektakel. Deluje dolgoročno, iz dneva v dan, iz meseca v mesec, iz leta v leto in permanentno strukturira realnost za svoje gledalce.

² Susič, Sedmak, 1983; Munda Hirnok, 1996; Medica, 1997.

³ Klapper, 1965.

⁴ Splichal, 1992.

Bistvena komponenta vsakega medija, tiskanega ali elektronskega (časopisa, radia ali televizije), je delovanje v daljšem časovnem obdobju in praktično nenehna prisotnost v vsakdanjem življenju.

Z vidika manjšinskih etničnih skupnosti se postavlja vprašanje, kako doseči nediskriminatorno vključevanje etničnih skupin/manjšin v celotno družbeno in življenjsko sfero večinskega okolja. V veliki meri je to odvisno prav od medijev. V slovenskem medijskem prostoru, je bila problematika etničnih skupin/manjšin z območja bivše Jugoslavije do nedavnega skorajda sistematično ignorirana. Brez medijske odmevnosti je ostal tudi predstavitveni članek v *Mladini* "Široki javnosti naše države – Republike Slovenije",⁵ ki slovensko javno seznanja z tem, da že eno leto v Ljubljani deluje Koordinacija Zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti, razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji.

Tako etična kakor tudi etnična dilema glede tega še traja, a smo se raziskovalci vedno bolj pripravljeni soočati tudi s tovrstnimi izzivi. Ne le detabuiziranje in destigmatiziranje neke problematike, ampak tudi konfrontiranje z medijskimi blokadami je postalo sestavni del raziskovalnega procesa. Neizogibne spremembe v obravnavanju manjšinske problematike, na katere opozarjamo in jih pričakujemo, naj bi se začele dogajati tudi v medijih, predvsem v politiki in navsezadnje v vsakdanjem življenju.

SLOVENSKI MODEL INTEGRACIJE IN VEČKULTURNOSTI

Namen tega prispevka je spoznati, kakšne so perspektive za nastanek medijev etničnih skupin/manjšin z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji oziroma kakšne so možnosti, da bi te etnične skupine dobile "svoj prostor" v osrednjih slovenskih medijih. Gre za etnične skupine oziroma manjšine, katerih pripadniki so v nasprotju z begunci, azilanti, tujci ipd. polnopravni državljani Slovenije,⁶ torej for-

⁵ Glej članek v *Mladini*: "Široki javnosti naše države – RS, dr. Ilija Dimitrijevski, v imenu Koordinacije zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v RS", 18. 10. 2004.

⁶ Priseljenske oziroma (imigrantske) skupnosti v Sloveniji sestavljajo v grobem dve oz. tri skupine z različnim statusom – prvo skupino predstavljajo tisti, ki imajo slovensko državljanstvo, drugo pa tisti, ki le-tega nimajo, pri čemer se ta skupina deli še na dve podskupini: na priseljence, ki imajo v Sloveniji stalno prebivališče, in priseljence, ki imajo samo začasno prebivališče. Tisti, ki imajo slovensko državljanstvo, so seveda v pravicah in dolžnostih popolnoma izenačeni z drugimi državljani RS. Več o tem: Bešter, 2003.

malnopravno enakopravni. Res je, da gre za zelo nehomogeno skupino ljudi različne etnične, narodnostne pripadnosti, kultur, verstev in socialnih miljejev. O njih pravzaprav vemo zelo malo, zelo malo o njih lahko izvemo tudi iz medijev. V Sloveniji je ta tema še vedno dokaj neprivlačna.

Tako stanje ima lahko prednosti in slabosti. "Ena prednost je, da dokler problema nočеш videti, ga pač ni. Druga prednost je, da se včasih mnoge stvari lažje rešujejo, ko niso v maksimalnem središču pozornosti javnosti in politike. Slabost je v tem, ko temo ohranjamo tiho, manjšamo našo občutljivost zanjo ter ne vidimo toliko potrebe po pridobivanju ustreznega znanja in razvijanju ustreznih dejavnosti."⁷ Vendarle je v zadnjem času znanstvenoraziskovalni interes za to temo v porastu, navsezadnje je Slovenija tudi uradno sprejela integracijski model zasnovan na multikulturalnosti, ki upošteva dejansko večkulturnost slovenske družbe.⁸ Slednji vsem priseljencem omogoča enakopravno vključitev v slovensko družbo ob hkratnem ohranjanju njihove kulturne identitete. Izbira pluralističnega modela se v tem trenutku zdi edina primerna, smiselna in možna, saj le ta upošteva dejansko večkulturnost slovenske družbe.⁹

Z vidika manjšinskih etničnih skupnosti je vsak medij v procesih družbene komunikacije pomemben povezovalac manjšinske in večinske populacije. Če spremenimo oblike in sredstva komuniciranja, se bodo spremenile tudi oblike združevanja ljudi, oblike socialne moči. Navedeno je tudi eden od bistvenih razlogov, zakaj se z aktualno in perečo problematiko etničnih skupin/manjšin z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji soočamo z medijskega zornega kota. Navsezadnje je eden od prostorov, kjer se oblikuje razmerje med na videz homogenim prebivalstvom na eni in na videz homogenimi imigranti na drugi strani poleg drugih javnih diskurzov medijski diskurz.¹⁰

Svojevrstno "izrezovanje resničnosti", na katero se osredotočamo v tem besedilu, postaja glavni okvir, v katerem nastaja splošni konsenz o odnosu "nas" do

⁷ Dekleva, 2002, 263.

⁸ Temelji za slovensko integracijsko politiko so bili postavljeni leta 1999, ko je Državni zbor RS sprejel Resolucijo o imigracijski politiki RS (*Uradni list RS*, št. 40/99). V tej resoluciji je integracijska politika opredeljena kot eden od treh elementov imigracijske politike in se nanaša na ukrepe države in družbe, ki zagotavljajo ugodne pogoje za kakovost življenja priseljenih, spodbujajo integracijo in omogočajo, da priseljenci postanejo odgovorni udeleženci družbenega razvoja Slovenije. Bešter, 2003.

⁹ Bešter, prav tam.

¹⁰ Jalušič 2001, 15, povzeto po Drolc, 2003, 152.

“drugih”. Odnos, ki utrjuje in homogenizira predstavo o lastni identiteti in lastni kulturi.

IZHODIŠČNE HIPOTEZE IN POMISLEKI

Raziskovanja smo se lotili z dveh zornih kotov, in sicer:

- identificirati, kateri mediji obstajajo znotraj posameznih manjšinskih skupnosti z območja bivše Jugoslavije v slovenskem prostoru in kakšen je odnos manjšin do ustvarjanja lastnih medijev,
- ugotoviti, ali so in kako te etnične skupine/manjšine prisotne v osrednjih slovenskih medijih.

Metoda dela v prispevku je bila dokumentalistična: identificiranje in analiza tovrstnih medijev v Sloveniji, ki smo jo kombinirali s strukturiranimi, polstrukturiranimi in poglobljenimi intervjuji, pogovori ter neposrednimi kontakti z manjšinskimi pripadniki. Kontaktne osebe so bili pripadniki albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske in srbske etnične skupine/manjšine, predstavniki in pripadniki kulturnih društev, pripadniki večinske populacije in tudi medijski predstavniki. Kvalitativna metoda vključuje naslednje pristope raziskovanja: opazovanje z udeležbo, polstrukturirani intervjuji, zbiranje življenjskih zgodb in individualnih izkušenj manjšinskih predstavnikov in večinskega prebivalstva. Terensko gradivo smo dopolnjevali s pisnimi viri in primerjavami v drugih državah, da bi problem širše opredelili, predstavili, pojasnili in približali javnosti.

Izhodišče problema je bilo na začetku podobno soočanju z nemogočim, problem je namreč bil neobstoječ, osrednja tema raziskave so bili neobstoječi mediji neobstojećih manjšin. Njihov status še vedno ni opredeljen, saj ni jasno, ali so to etnične skupine, potencialne etnične manjšine ali kaj tretjega. O imenu se v strokovnih krogih še polemizira, uporabljajo pa se različni nazivi, od katerih še nobeden ni sprejet kot ustrezen, ne v znanstvenih krogih, ne v javnosti.

TERMINOLOŠKA OPREDELITEV

Zakaj pravzaprav rabimo natančna poimenovanja, zakaj potrebujemo definicije? Steven Castels meni, da definicije lahko odigrajo ključno vlogo pri usmerjanju politik vladnih in mednarodnih služb do mobilne populacije. Definicije so odraz in hkrati sredstvo moči, kar velja tudi za opredelitev statusa beguncev, migrantov, etničnih in drugih marginaliziranih družbenih skupin. Ni namreč vseeno,

kako je nekdo, posameznik ali družbena skupina obravnavan, podajanje definicij v mnogih primerih lahko odloča o življenju in smrti.¹¹

Zaradi terminološke nedodelanosti, številnih nejasnosti in odprtih vprašanj glede terminološkega opredeljevanja te populacije smo se odločili, da bomo v tem kontekstu uporabljali naziv etnične skupine/etnične manjšine z območja bivše Jugoslavije. Pri tem gre za pripadnike albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske in srbske etnične skupnosti. V Sloveniji so tudi druge etnične skupnosti (Nemci, Judje) in regionalno opredeljene skupnosti (Sandžaci, Kočevarji, Istrani ipd). Raziskovalci, ki se ukvarjajo tudi s tovrstnim terminološkim opredeljevanjem manjšinske problematike na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, uporabljajo nazive, kot so "nove" ali "novodobne"¹² manjšine, kar je formulacija, ki jo zagovarja Miran Komac, manjšine "ABČHMS"¹³ (kar po abecednem vrstnem redu pomeni: Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi) je delovni predlog Vere Kržišnik-Bukić, v uporabi pa so tudi drugi nazivi, npr. "Neslovinci", "imigrantske manjšine", "manjšine v nastajanju", "ustavno nepriznane manjšine", "deprivilegirane manjšine" ipd. Gre za državljane Slovenije, ki so po poreklu iz bivše Jugoslavije. Njihov manjšinski status pravzaprav še ni opredeljen, s čimer naj bi bile povezane tudi manjšinske pravice. Sedanja terminološka poimenovanja so različna, nenatančna, v vsakdanjem življenju neredko tudi poniževalna (npr. čefurji, čapci, južnjaki, švedi, trenirke, prečke), vsekakor in med ostalim, zaradi te neopredeljenosti precej manipulativna.¹⁴ "Smejo se videti, ne smejo se slišati", kakor bi rekel Puhovski. Naj torej obstajajo, vendar zgolj kot kulturna bitja, od katerih se pričakuje, da bodo tiho, v svoji razlagi navajata Pajnik in Zavratnik. "Priča smo nekakšni folklorizaciji imigrantov, pri čemer se poudarjajo njihove kulinarične sposobnosti, ples in glasba, ne priznava pa njihovo delovanje v političnem prostoru."¹⁵

Ravno zaradi te zelo pogosto samo navidezne enakopravnosti v politični družbi, v kateri živimo in ki se od realnega življenja, predpisov in zakonov bistveno

¹¹ Mežnarić, 2003, 126.

¹² Komac, Medvešek, 2004, I–III.

¹³ Klopčič, Komac, Kržišnik-Bukić, 2003, 12–16.

¹⁴ Sploh je mladinska scena bogata v tovrstnem izrazoslovju. Tako se zmerjajo mladi priseljenci druge generacije kot čefurji, čapci v spopadih z "čistokrvnimi", ki se samoimenujejo skini, skejterji, panki. Več o tem v knjigi Dekleva, Razpotnik, 2002, 29.

¹⁵ Pajnik, Zavratnik, 2003, 9.

razlikuje, je njihov položaj toliko kompleksnejši. Statusno neopredeljene, terminološko neimenovane ostajajo nevidne družbene skupine.

MEDIJSKA REGULACIJA SKOZI PRIZMO ETNIČNIH SKUPNOSTI NA PRIMERU ZDA IN VELIKE BRITANIJE

Številna socialna gibanja v ZDA so izhajala iz tega, da ne morejo biti Latinoameričani ali Afroameričani prisotni samo na tržišču, v ekonomiji, ampak tudi v medijih. Tako je od leta 1960 začelo naraščati število oddaj, ki so vključevale (zaposlovale) to populacijo na TV, tudi v najbolj gledanih (*prime time*) oddajah. Čikanski aktivizem, ki se je v ZDA aktiviral s socialnimi reformami, je predvsem poudarjal medijsko vključevanje čikanskih prebivalcev v širšo družbo, in sicer z njihovo medijsko prisotnostjo, medijskim lastništvom in zaposlovanjem v medijih.¹⁶

Richard Rodriguez v avtobiografskem delu *Hunger of Memory* navaja variacije na ime etnične skupine, ki jo v ZDA opredeljujejo kot *Mexican-American* in *Hispanic*, in sicer: *Latinos*, *Hispanics*, *Mexicans*, *Mexican-Americans*, *Chicanos*. Knjiga Rodrigueza je izzvala številne medijske polemike, Čikani, ki jim sam pripada, so ga kritizirali, da se je obrnil proti vetru (*by the right wing*), sprejel prevladujoče vrednote angloameriškega sveta. Tudi ti so ga kritizirali, ker se je v času (80. leta prejšnjega stoletja), ko je nacionalizem in konzervativizem v ZDA bil v močnem vzponu, ravno tako je naraščala hibridnost (*increasing hybridity*) v večji meri "nebelega" prebivalstva, manifestiral najboljčutljivejšo družbeno problematiko.

V zadnjem času ameriški raziskovalci opozarjajo na večjo medijsko prisotnost "nebelega" prebivalstva v medijih, čedalje je več tudi priljubljenih medijskih zvezd, npr. Oprah Winfrey, nastaja že svojevrstna "Oprah" identiteta.¹⁷ Prisotnost "nebelega" prebivalstva na najvišjih družbenih in političnih položajih je ravno tako v porastu, npr. general Colin Powell, ameriška ministrica za zunanje zadeve Condoleezza Rice. Kljub poziciji, slavi, medijski priljubljenosti in prisotnosti "nebelega prebivalstva" ameriški avtorji (Gandy, Getinet) opozarjajo, da ga le spretno izkoriščajo kot dokaz, da je medijsko prisotna "črna elita" (*black elite*) oziroma da je razizem popolnoma stvar preteklosti.¹⁸

¹⁶ Ferguson, 1998.

¹⁷ Glej poglavje: "Winfrey in Crisis", Ferguson, 1998.

¹⁸ Mogoče bi pri nas lahko vzeli za primerjavo svojevrstni medijski fenomen Branka Đurića Đure. Čeprav je na vrhu lestvice uspešnih in medijsko prisotnih "Neslovencev", v glavnem ostaja znotraj stereotipnih likov "južnjakov" in bolj ali manj v mejah etnohumorja.

Mediji etničnih manjšin v ZDA niso alternativni mediji, saj niso substitut glavnih medijev, niso v nobenem direktnem tekmovalnem odnosu do prevladujočih medijev, razen morda v kakšnih reklamnih akcijah. Praviloma podajajo informacije, ki jih drugi mediji ne. Torej so bolj kot alternativa in pravzaprav predstavljajo *drugi svet* (*another world*), ki je neviden (*invisible*) v prevladujočih medijih.

Manjšinski mediji so se v Veliki Britaniji pojavili že v prvi polovici 80. let prejšnjega stoletja, v glavnem kot mediji t. i. "vidnih"¹⁹ manjšin. Prisotnost novinarjev in urednikov, pripadnikov teh manjšin, je v osrednjih britanskih medijih še vedno dokaj zanemarljiva.²⁰

Britanski raziskovalec Benjamin Ionie²¹ je analiziral zaposlovanje manjšinskih predstavnikov pri medijih v Angliji. Po njegovih podatkih med 63 uredniki glavnih časopisov ni niti enega "black British", ni jih niti med 75 uredniki nacionalnih tabloidov, le kakšnih 20 temnopoltih novinarjev med 4000 zaposlenimi v osrednjih medijih. Situacija je precej boljša v ZDA, saj obstajajo združenja, kot so *The Asian American Journalists Association*, *The National Association of Black Journalists*, *The National Association of Hispanic Journalists*, *The Native American Journalists Association*, vsi skupaj so se združili leta 1994, da bi razvijali strateške in vplivne medijske programe s kritičnostjo na eni in pohvalami, na drugi strani.²²

MEDIJSKA REGULACIJA V SLOVENIJI

Slovenska zakonodaja kot v času bivše skupne države pozna zaščito treh manjšin: Madžarov, Italijanov in Romov. Pravica do manjšinskega varstva je zapisana v ustavi in nekaterih zakonih, zaščita Romov pa je še vedno nepopolna. Italijani in Madžari imajo v Sloveniji zagotovljeno pravico do svojega šolstva, medijev, izdatno finančno podporo, dvojezično poslovanje občinskih uprav in pravosodja, pravico do dvojezičnih dokumentov, dvojezične napise, poslanca v parlamentu ipd., veliko številnejše etnične skupine/manjšine z območja bivše Jugoslavije pa nimajo nobenih posebnih manjšinskih pravic. Pripadniki teh manjšin, ki vedno bolj izstopajo iz svoje anonimnosti, pridobivajo samozavest ter opozarjajo na svojo

¹⁹ Z izrazom "vidne manjšine" – "*visible minorities*" se opredeljujejo pripadniki nebelih etničnih skupin v Veliki Britaniji.

²⁰ Hanif Kureishi – britanski pisatelj, režiser in scenarist indijskega rodu, je eden od redkih, ki je uspešno promoviran v širši publiki v Veliki Britaniji.

²¹ Ionie, 1995.

²² Ionie, 1995.

kulturno in jezikovno marginalizacijo. Najnovejši zakon o medijih v četrtem členu *Javni interes na področju medijev* pravi: "Republika Slovenija podpira medije pri razširjanju programskih vsebin, ki so pomembne za uresničevanje pravice državljanov oziroma državljanek Republike Slovenije, Slovencev po svetu, pripadnikov oziroma pripadnic slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in Madžarski, italijanske in madžarske narodne skupnosti v RS ter romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, in sicer na področju javnega obveščanja in obveščenosti:

- za ohranjanje slovenske nacionalne in kulturne identitete;
- za vzpodbujanje kulturne ustvarjalnosti na področju medijev;
- za kulturo javnega dialoga;
- za utrjevanje pravne in socialne države;
- za razvoj izobraževanja in znanosti."²³

Etnične skupine/manjšine z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji v zakonu o medijih sploh niso omenjene. V članku "Koliko medijev manjšinam" Brankica Petković opozarja, da je odsotnost jasne in dolgoročne politike na področju manjšin in medijev v Sloveniji izraz nezavedanja potreb, pomena in možnih posledic. Avtorica poudarja potrebo po dostopu Neslovencev do osrednjih medijev, do radijskih in televizijskih programov in ne le do nekaterih tiskanih medijev.²⁴

Raziskovalni novinar Igor Mekina poudarja, da Slovenija srbski, hrvaški in bošnjaški jezik getoizira, zapira v družine in potiska na raven neprimerne, manjvrednega jezika "čefurjev". Država od "neslovenskih" državljanov po eni strani zahteva, da sprejmejo "novo realnost", sama pa se ne želi soočiti z eno od posledic lastne državnosti, ki jo pomenijo "nove manjšine" na njenem območju.²⁵

Zoran Kanduč, raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, pravi: "Poleg ekonomskega in ideološkega nasilja velja omeniti še specifično – pravno in politično – nasilje do Neslovencev, ki bi ga lahko evfemistično poimenovali tudi 'sistematično kršenje človekovih pravic' ali nemara 'narodnostna nestrpnost'. Plačani ali volonterski patrioti so hipoma šokirani zaradi nezaslišane predrznosti, globoko užaloščeni, ker abstrakcija 'država' zgublja ug-

²³ Vir: Media Forum, center za javno komuniciranje, www.media-forum.si.

²⁴ Brankica Petković: "Mediji in manjšine – Koliko medijev manjšinam?", *Medijska preža*, julij 2002.

²⁵ Igor Mekina, *Mladina*, 26. 2. 2001, št. 8.

led v tujini oziroma v idealizirani Evropi (kot da bi bila ta imuna na etnične in druge nestrpnosti).²⁶

Visoki standardi, vsaj na formalnopravni plati pri zagotavljanju varstva jezikovnih in etničnih manjšin, postavljeni v skandinavskih državah, potrjujejo, da je poučevanje, izražanje in nastopanje v domačem (maternem ali prvem) jeziku namenjeno krepitvi samospoštovanja posameznika v družbi.²⁷ Kot pravi Hannah Arendt, ni nadomestka za materinščino. Lahko sicer nastane neki jezik, v katerem se pojavljajo klišeji drugega, ker je namreč onemogočena produktivnost lastnega jezika, ko se ta pozabi.²⁸

Povezava med nacionalno državo in nacionalno kulturo na eni in manjšinami na drugi strani se po mnenju nizozemskega antropologa Gerda Baumanna uresničuje na treh elementarnih stopnjah.²⁹ Avtor jih imenuje "three M": *the market, the media, the madrassa* (trg, mediji, šolstvo).³⁰ Potrebno je vsestransko vključevanje manjšinske populacije v širšo družbo, integracija naj bi se pokazala na trgu in pri zaposlovanju, v medijih in z vključevanjem v šolski sistem oziroma izobraževanje.

ZAKONSKA REGULACIJA V SLOVENIJI

Slovenija je med drugimi konvencijami Sveta Evrope ratificirala tudi okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin (leta 1998). Svet Evrope je oblikoval nadzorni mehanizem spremljanja njenega uresničevanja. Za spremljanje in nadzorovanje sta odgovorna odbor ministrov in svetovalni odbor. Slednji pripravi mnenje za posamezne države. Vlada RS je julija 2004 Svetu Evrope predložila že drugo poročilo o izvajanju konvencije, na njeno povabilo pa je Slovenijo obiskal (4.–8. april 2005) svetovalni odbor za izvajanje okvirne konvencije.³¹

²⁶ Zoran Kanduč, *Razgledi*, 23. 12. 1994, 12–13.

²⁷ Sedmak, 2002.

²⁸ Arendt, 1994.

²⁹ Baumann, 1999, 148.

³⁰ Madrassa je po Baumannu bolj simbolična izpeljava iz besede iz Korana in se v tem kontekstu nanaša na šolo, šolanje in izobraževanje.

³¹ Več o tem: <http://www.coe.int/ecri>: ECRI (European Commission against Racism and Intolerance) – Evropska komisija za boj proti rasizmu in nestrpnosti. Drugo poročilo o Sloveniji, sprejeto 13. decembra 2002, izdano v Strasbourgu, 8. julija 2003. Prvo poročilo je bilo opravljeno 7. 2. 1997, objavljeno je bilo marca 1998. <http://www.coe.int>: *Council of Europe, Minorities Human Rights*. Drugo poročilo, ki ga posreduje Slovenija na podlagi 1. odstavka 25. člena v Konvenciji za zaščito narodnih manjšin. Prejeto 6. julija 2004.

Svetovalni odbor meni, da bi morala Vlada RS nameniti več pozornosti prošnjam in zahtevam Neslovencev iz nekdanje Jugoslavije in pripadnikom nemško govoreče manjšine, ki zahtevajo podporo pri uvajanju poučevanja jezikov njihovih skupnosti v šolski sistem. Za pripadnike teh skupnosti je učenje lastnega jezika ključnega pomena pri ohranjanju identitete. S tega stališča je svetovalni odbor pozdravil obstoječe programe poučevanja makedonskega jezika na nekaterih šolah, vendar ugotavlja, da je podobnih programov za etnične skupine iz bivše skupne države razmeroma malo ali jih sploh ni.

Dopolnilni pouk v maternem jeziku otrok migrantov temelji na 8. členu zakona o osnovni šoli, na priporočilih Sveta Evrope, EU in na dolgoletnih izkušnjah dopolnilnega pouka slovenskega jezika v zahodnoevropskih deželah.

Na medijskem področju (zapisano v konvenciji³²) se Vlada RS trudi da bi bilo več narejeno za vspodbujanje duha strpnosti in medkulturnega dialoga. Zaradi omenjenega je ministrica za kulturo v svojem pismu RTV Ljubljana 15. 7. 2002 priporočila, naj se več medijske pozornosti nameni manjšinskim skupnostim in njihovi kvalitetni integraciji v prostor bivanja, kar bi omogočilo širšo seznanjenost prebivalstva Slovenije z njihovimi kulturnimi značilnostmi in razumevanje njihovih posebnosti. Slednje je pomembno za vzdušje strpnosti in miroljubnega sobivanja na območju Slovenije. Ministrstvo RS za kulturo že od leta 1992 ustvarja razmere tudi za kulturne dejavnosti drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev, ki jih v glavnem izvajajo v društvih pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije, ki živijo v Sloveniji.

Pripadniki narodov nekdanje skupne države Jugoslavije na ozemlju Slovenije imajo možnost spremljanja televizijskih programov v svojem jeziku po kabelskem TV-sistemu, ki ga ponujajo kabelski operaterji. Možen je sprejem naslednjih televizijskih programov: 1. in 2. program Hrvaške TV, RTV brata Karić (Srbija), TV Pink (Srbija), TV Črna gora, TV Makedonija in TV Kosovo.

Razkorak med zahtevami in finančnimi možnostmi je po navedbah Ministrstva RS za kulturo za program za leto 2004 takšen, da je zahtevkov štirikrat več, kot je na voljo finančnih sredstev. Še večji je razkorak v razporeditvi sredstev med italijansko, madžarsko in delno romsko manjšino na eni ter manjšinami s področja bivše Jugoslavije na drugi strani. Pravica do dostopa do informacij pa pripada vsem državljanom, po 4. in 6. členu zakona o medijih je tudi v javnem inte-

³² Vir: <http://www.coe.int>.

resu. Pri vseh medijih, o objavi ali ne posameznega prispevka, odločajo urednik, razen na RTV, kjer pravica do objave pripada vsem.

STATISTIČNI KAZALCI

Čeprav ravno mediji pogosto izkoriščajo “diktaturo statistike” bomo zaradi splošne orientacije podali statistično evidenco etničnih manjšin iz bivše Jugoslavije v Sloveniji po zadnjih dveh popisih prebivalstva.³³

Narodnost	Popis prebivalstva 1991	Popis prebivalstva 2002
Slovinci	1.718.318	1.631.363
Hrvati	53.688	35.642
Srbi	47.097	38.964
Muslimani	26.725	10.467
Madžari	8.499	6.243
Makedonci	4.412	3.972
Črnogorci	4.233	2.667
Albanci	3.558	6.186
Italijani	3.063	2.258
Romi	2.282	3.246
Bosanci	-	8.062
Jugoslovani	12.237	527

Heterogenost slovenske družbe ni vprašljiva, sploh kadar gre za italijansko in madžarsko manjšino kot “priznani” in “avtohtoni” manjšini, za kateri je Slovenija sprejela vse evropske standarde, v marsičem jih je celo presegla. Kaj se dogaja z drugimi manjšinami, jih država le delno priznava, ignorira ali prepušča asimilaciji? Do vsaj nekaterih odgovorov se bomo poskusili prebiti s pomočjo medijskega konteksta.

MEDIJI POSAMEZNIH KULTURNIH DRUŠTEV

Vsaka od prej naštetih etničnih skupin/manjšin izdaja občasno kakšne brošure, biltene ali časopise, v glavnem znotraj svojih kulturnih društev. Le-ti so samofinancirani znotraj posameznih društev, občasno jih sponzorirajo posamezniki,

³³ Podatki SURS, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.

večkrat sodeluje tudi Ministrstvo RS za kulturo. Medija, ki bi o teh manjšinah poročal v okviru večinskega ali državnega prostora, še ni. Nekaj časa je na Radiu Študent obstajala oddaja *Nisam ja odavde*, ki je bila zelo dobro sprejeta od manjšin in tudi od večinske populacije, vendar je ni več. Počasi ugaša tudi revija za kulturo *Balkanis*, ki je izhajala od l. 2001 in poročala o kulturnih dogodkih z območja bivše Jugoslavije ter omogočala predstavnikom etničnih skupin/manjšin v Sloveniji izražanje v lastnem jeziku. Pod naslovom *Sosed tvojega brega* se vsako leto organizira srečanje pesnikov in pisateljev, ki ne pišejo v slovenskem jeziku, živijo pa v Sloveniji. Praviloma je vsako srečanje popestrjeno z izidom večjezične revije *Paralele*. Program srečanja postavlja v ospredje tudi delovanje "neslovenskih" društev v Sloveniji in njihov preboj iz polilegalnosti.

Podatki Ministrstva RS za kulturo potrjujejo, da se vsako leto več sredstev nakazuje za kulturne in založniške dejavnosti etničnih manjšin iz bivše Jugoslavije. Vse več iniciativ in predlogov usmerjajo tudi v medije, predvsem nacionalno televizijo, kako bi tej problematiki namenili več pozornosti. Vendar so tovrstne spodbude parcialne in brez možnosti za stabilen in kontinuiran razvoj medijev manjšinskih skupnosti, vsekakor pa nezadostne za dejansko vključevanje njihove problematike v osrednje slovenske medije.

Če se neka problematika ne pojavlja v medijih, tako rekoč ne obstaja, zaradi česar je prisotnost etničnih skupin v medijih zelo pomembna. Zato ne preseneča, da se je po letu 1991 zgodila prava erupcija društev različnih etničnih skupin/manjšin iz bivše Jugoslavije. Praviloma so to kulturna društva, katerih namen, želja in cilj je ohranjati kulturo in jezik svoje matične skupnosti.

Po podatkih Ministrstva RS za notranje zadeve do začetka leta 2002 so v Sloveniji bila registrirana naslednja, praviloma kulturna in športna društva:³⁴

Albanska skupnost, ki svoje kulturne dejavnosti vse bolj predstavlja v javnosti, ima registrirana naslednja društva:

- *Društvo Skupnost Albancev v RS*, Ljubljana

³⁴ Predstavljena društva so evidentirana in registrirana na Ministrstvu RS za notranje zadeve do začetka leta 2002. Nova društva sproti nastajajo, druga prenehajo delovati, nekatere regionalne skupine znotraj posameznih skupnosti oblikujejo svoja lastna. Zato je verjetno, da bo marsikatera informacija spremenjena, kakšna pa tudi nehote izpuščena. Najpopolnejši pregled društev, evidentiranih do marca 2003, podaja Vera Kržišnik-Bukić v raziskavi: *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Sloveniji, Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*, 2003, 208–212.

- *Kulturno društvo Migjeni*, Ljubljana
- *Društvo Albancev Besa*, Kranj
- *Kulturno društvo Albancev Ilirija*, Izola
- *Kulturno društvo Albancev Skenderbeu*
- *Kulturno-izobraževalno društvo Bashkimi*, Maribor

Albanski predstavnik dr. Martin Berisha pravi, da sta novejši pridobitvi albanske skupnosti pouk albanščine za otroke in lektorat albanskega jezika na ljubljanski Filozofski fakulteti.

Bošnjaška skupnost ima trenutno največje število registriranih društev, čeprav njen predstavnik Fahir Gutić opozarja, da skupnost nima nikakršne infrastrukture za svoje delovanje, niti možnosti za učenje jezika. Na nacionalni TV ni mogoče videti oddaj v bosanskem jeziku, medtem ko v BiH obstajajo oddaje v slovenščini.³⁵

Obstoječa društva so pa naslednja:

- *Kulturno športno društvo Bosna*, Ljubljana
- *Muslimansko dobrodelno društvo Merhamet*, Ljubljana
- *Dobrodelno, kulturno in športno društvo Domovinska skupnost dolin Sanice in Sane*, Ljubljana
- *Društvo bosansko-hercegovskega in slovenskega prijateljstva Ljiljan*, Ljubljana
- *Klub Muslimanov BiH*, Ljubljana
- *Društvo Muslimanov Vrhnika*, Vrhnika
- *Kulturno društvo Liria*, Postojna
- *Društvo Ljiljan – bosansko-hercegovskega in slovenskega prijateljstva*, Ajdovščina
- *Bosna klub*, Nova Gorica
- *Kulturno društvo Muslimanov Biser*, Jesenice
- *Kulturno-športno društvo Bosna in Hercegovina*, Trbovlje
- *Društvo Behar*, Zagorje ob Savi
- *Društvo Metulj*, Ravne na Koroškem
- *Kulturno-umetniško društvo Bratstvo*

³⁵ Kot sodelavka pri projektu Inštituta za narodnostna vprašanja "Slovenci na območju nekdanje Jugoslavije, izven Slovenije – Slovenci v Bosni in Hercegovini", nosilke dr. Vere Kržišnik-Bukić spremljam podobno problematiko, s poudarkom na Slovencih v medijih Bosne in Hercegovine.

- *Islamsko dobrodelno društvo Merhamet Rdeči polmesec*, Maribor
- *Društvo rojakov Plava in Gusinja*
- *Bošnjaška kulturna zveza Slovenije*

Razmerje pripadnikov hrvaške skupnosti v Sloveniji je po mnenju predsednika Hrvaškega kulturnega društva iz Maribora dr. Šimeta Ivanjka takšno: približno ena tretjina je že asimilirana, ena tretjina je pasivna, ena tretjina pa dobro integrirana. Kljub temu pa bi si Hrvati bolj želeli dobro integracijo v družbo kakor popolno asimilacijo, pravi Ivanjko.

Registrirana so naslednja društva:

- *Društvo hrvaški kulturni dom*, Ljubljana
- *Društvo slovensko-hrvaškega prijateljstva*, Ljubljana
- *Hrvaško društvo Ljubljana*, Ljubljana
- *Hrvaški klub Komušina*, Škofja Loka
- *Hrvaško izseljensko društvo Drijenča*, Jesenice
- *Društvo Hrvaška izseljenska skupnost Zovik in Boče*, Jesenice
- *Hrvaško kulturno združenje – Hrvatska kulturna udruga*, Novo mesto
- *Hrvatsko kulturno društvo v Mariboru*, Maribor

Makedonsko skupnost v Sloveniji predstavlja dr. Ilija Dimitrievski. Za Dimitrievskega pravijo, da je gibalna sila kulturnega društva sv. Cirila in Metoda, ki druží Makedonce v Sloveniji, ohranja kulturne vrednote in jih uspešno predstavlja slovenskim sodržavljanom. Je tudi predsednik *Koordinacijske skupine zveze in društev nekdanje SFRJ*. Poleg lastnega kulturnega izročila, ki jih makedonska društva posredujejo večinskemu prebivalstvu, ves čas negujejo kulturne stike s podobnimi društvi pripadnikov drugih etničnih skupnosti v Sloveniji.

Od makedonskih društev se registrirana naslednja:

- *Makedonsko kulturno društvo Makedonija*, Ljubljana
- *Zveza makednoskih kulturnih društev Slovenije*, Ljubljana
- *Makedonsko kulturno društvo Vardar*, Železniki, Škofja Loka
- *Makedonsko kulturno društvo Ilinden*, Jesenice
- *Makedonsko kulturno društvo Biljana*, Maribor
- *Folklorno makedonsko društvo Vardarka*, Maribor
- *Makedonsko kulturno društvo sv. Ciril in Metod*

Predsednik Zveze srbskih društev v Sloveniji je Ilija Janković. Pri zvezi se zavzemajo za opredelitev statusa in neko obliko formalnopravnega priznanja. Izpostavljajo potrebo po usposabljanju voditeljev in kulturnih animatorjev za organizacijo kulturnega življenja, artikulacijo interesov in stališč, ohranjanje narodnostne, jezikovne, kulturne in duhovne identitete, zavračajo asimilacijo in kakršnokoli stigmatizacijo.

Znotraj srbske skupnosti so registrirana naslednja društva:

- *Kulturno-umetniško in prosvetno društvo Sava*, Ljubljana
- *Klub prijateljev NK Partizan* v Ljubljani
- *Kulturno-umetniško in športno društvo Nikola Tesla*, Postojna
- *Srbsko kulturno društvo Sloga*, Nova Gorica
- *Kulturno-prosvetno in športno društvo Vuk Karadžić*, Radovljica
- *Kulturno-umetniško prosvetno društvo Vuk Stefanović Karadžić*, Celje
- *Društvo srbska skupnost*, Ljubljana
- *Zveza srbskih društev v Sloveniji*, Ljubljana
- *Društvo domovinsko združenje Mir*, Ljubljana
- *Društvo Fondacija Pupin*
- *Srbsko kulturno prosvetno društvo Sveti Sava*, Kranj
- *Kulturno-umetniško društvo Petar Kočić*
- *Kulturno društvo Brdo*, Kranj
- *Društvo Sava*, Hrastnik
- *Srbsko kulturno humanitarno društvo Desanka Maksimović*, Celje
- *Srbsko kulturno društvo Maribor*, Maribor

Črnogorska društva so šele v nastajanju.³⁶ Za zdaj obstajajo:

Črnogorsko kulturno umjetničko i sportsko društvo Morača, Kranj, registrirano l. 1997 v Kranju, ki je po besedah predsednika Čeda Đukanovića edino etnično črnogorsko društvo v Sloveniji. Od leta 2004 obstaja še *Društvo slovensko-črnogorskega prijateljstva*. To najmlajše društvo šteje 40 članov ima še veliko več simpatizerjev. Predsednik Velimir Bijelić se zavzema za objavljane aktivnosti društva v medijih. Vsa tri društva se nameravajo povezati v *Zvezo črnogorskih društev v Sloveniji*.

³⁶ Podatke o črnogorskih kulturnih društvih in njihovih perspektivah v prihodnje sta mi posredovala Čedo Đukanović, predsednik *Črnogorskega društva Morača*, in Velimir Bijelić, predsednik *Društva slovensko-črnogorskega prijateljstva*.

Posebna zanimivost je *Zavičajno društvo Plava i Gusinja*, katerega člani se izrekajo za Bošnjake. Člani društva namreč prihajajo iz Plav in Gusinje, ob izviru reke Lim v Črni Gori, z območja ki je bilo v preteklosti del bosanskega vilajeta.³⁷

V vsakem društvu občasno izhaja kakšen časopis, bilten ali revija. *Bošnjaška kulturna zveza Slovenije* izdaja glasilo društva *Bošnjak* (6 števil na leto), potem *Bošnjaški portal* v slovenskem in bošnjaškem jeziku ter časopis *Bošnjak*. Društvo *Srbska skupnost* iz Ljubljane izdaja časopis za kulturo *Beseda*. Društvo želi delovati v javnem interesu. *Srbsko kulturno humanitarno društvo Desanka Maksimović* iz Celja izdaja mesečni časopis *Naša reč*. *Hrvaško kulturno združenje Novo mesto* izdaja interni bilten *Hrvatski vjesnik*, *Hrvatsko kulturno društvo v Mariboru* izdaja interni časopis *Glasilo* (4 številke v hrvaškem in slovenskem jeziku), predstavlja se tudi na spletni strani.

Kulturno društvo Albancev Migjeni ob albanskem kulturnem prazniku izdaja interni časopis *Alternativa*.

Tabela 1:

Pregled revij in kulturnih dejavnosti, ki jih sofinancira Ministrstvo RS za kulturo v zadnjih dveh letih, nam podaja naslednjo sliko:

Društvo	Časopis
Bošnjaška kulturna zveza Slovenije	<i>Bošnjak, Bošnjaški portal</i>
Društvo Srbska skupnost Ljubljana	<i>Beseda</i>
Srbsko kulturno humanitarno društvo Desanka Maksimović, Celje	<i>Naša reč</i>
Hrvaško kulturno združenje Novo mesto	<i>Hrvatski vjesnik</i>
Hrvatsko kulturno društvo v Mariboru	<i>Glasilo</i>
Kulturno društvo Albancev Migjeni	<i>Alternativa</i>

Poleg navedenih časopisov obstajajo v krogih posameznih manjšin še naslednji časopisi, ki izhajajo občasno, ne distribuirajo se v javnosti, v glavnem so dostopni članom posameznih manjšin in njihovih društev, financirajo pa se sami, znotraj svojih skupnosti. Albanska skupnost izdaja poleg že omenjenega časopisa *Alternativa* še *Republiko* in *Avtentično demokracijo*. Znotraj hrvaške manjšine so poleg publikacij mariborskega in novomeškega društva, ki jih sofinancira Mini-

³⁷ Kržišnik-Bukić, 2003, 226.

strstvo RS za kulturo, pojavljajo občasno še drugi časopisi, kot npr. *Prišlek – Listek kulturnega društva Međimurje* iz Ljubljane, potem *Naših pet let: 1997–2002* kulturnega društva Međimurje iz Velenja itd. Srbsko kulturno društvo iz Maribora objavlja svoj informativni list *Prelo* in revijo *Kontakt*. Približno štirikrat na leto izhaja *Izvor – Kulturno informativni list zavičajnog društva Plava i Gusinja*, časopis bošnjaške manjšine s sedežem v Kranju. Tovrstna glasila so interna, imajo svojo sporočilno vrednost znotraj posameznih manjšinskih skupnosti, za medsebojno informiranje njihovih članov.

Tabela 2:

Okviren pregled časopisov ali biltenov, ki izhajajo občasno, ne distribuirajo se v javnosti, v glavnem so dostopni članom posameznih manjšin in njihovih društev:

Društvo	Časopis
Kulturno društvo Albancev	<i>Republika, Avtentična demokracija</i>
Kulturno društvo Međimurje, Velenje	<i>Naših pet let: 1997–2002</i>
Kulturno društvo Međimurje, Ljubljana	<i>Prišlek – Listek kulturnog društva Međimurje</i>
Srbsko kulturno društvo, Maribor	<i>List Prelo in revija Kontakt</i>
Zavičajno društvo Plava i Gusinja, Kranj	<i>Izvor, časopis bošnjaške manjšine</i>
Crnogorsko kulturno umjetničko i sportsko društvo Morača, Kranj	<i>interni bilteni</i>

Obstoj in delovanje etničnih skupin/manjšin z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji je mogoče zaslediti še v njihovi kulturni dejavnosti, ki se občasno manifestira tudi v širši javni oziroma družbeni sferi.

Bošnjaška kulturna zveza Slovenije je v letu 2002 organizirala naslednje aktivnosti: promocijo knjig književnika Hadžema Hajdarevića, glasbeno-pesniški večer pesnika Nedžada Ibrišimovića, okroglo mizo na temo “Islamska kultura” ob predstavitvi knjige Mustafe Spahića *Povijest Islama*, nastope etnoglasbenikov, predavanja “Bosanski dialogi”, nastope pevskih zborov, okroglo mizo ob predstavitvi knjige slovenskega sociologa dr. Mitje Velikonje *Bosanski religijski mozaik* in predstavitev knjige Alenke Auersperger *Potni Kronogrami*. Društvo bosansko-hercegovskega in slovenskega prijateljstva Ljiljan občasno organizira predavanja

na temo *Bosanski jezik in književnost* in natečaje za mlade literarne ustvarjalce, založniške in izdajateljske dejavnosti (več prireditev je bilo pripravljenih ob 10. obletnici društva).

Makedonsko folklorno društvo Vardarka iz Maribora organizira literarne večere v sodelovanju s slovenskimi literarnimi sekcijami in predstavitve makedonskih običajev širši slovenski javnosti. Zveza makedonskih kulturnih društev Slovenije organizira glasbene šole etničnih instrumentov, predstavitve makedonske ljudske glasbe v Sloveniji, dvojezične glasbeno-scenske in likovno-razstavne prireditve (lansko leto 4. festival *etnofolk Kranj* in 10. dnevi sv. Cirila in Metoda v Kranju). Makedonska skupnost se najmočneje potrjuje s folklornimi, glasbenimi in scenskimi aktivnostmi.

Črnogorci so bili skorajda anonimni, vsaj do nedavnega. Črnogorska manjšinska skupnost se je namreč pogosto združevala s srbsko skupnostjo, sploh pa v založniških dejavnostih. V zadnjem času so tudi oni stopili iz anonimnosti, na obzorju so njihova kulturna društva, osnovano je društvo črnogorsko-slovenskega prijateljstva, izdajajo se bilteni znotraj njihove skupnosti ipd. Vse je bolj manifesten interes za promocijo črnogorske kulture v širši javnosti.

Društvo srbska skupnost Ljubljana je aktivno na področju gledališke dejavnosti.³⁸ Srbska kulturna društva priložnostno organizirajo predstavitve srbske folklore, koncerte mladih umetnikov, založništvo in izdajateljske dejavnosti. Od novjših knjižnih izdaj naj omenimo knjigo Marka Jovanovića *Beneško polje*, Olivera Baćević Dolinšek *Brušenje diamanta – pot učenja*, knjigo psihofoto grafik Branka Baćevića "Trans-formation" ter knjigo pesmi Miloša Đonovića *Poezija 2*.

Hrvaški klub Komušina Škofja Loka organizira folklorno-dramske sekcije. Hrvaško kulturno društvo v Mariboru razvija založniško in izdajateljsko dejavnost, predavanja in seminarje, razstave likovnih del, prireditve ob dnevih državnosti Slovenije in Hrvaške, dvojezične glasbeno-scenske recitale v hrvaškem in slovenskem jeziku. Aktivnosti hrvaškega kulturnega združenja iz Novega mesta zajemajo svojevrstno interakcijo oziroma vključevanje tudi večinskega prebivalstva, npr. založniške in izdajateljske dejavnosti v slovenskem in hrvaškem jeziku, potem

³⁸ Aprila (2005) je bila premierno izvedena predstava *Naslednik* v režiji Marka Jovanovića. Avtor je bil prepričljiv v poudarjanju tipičnega in univerzalnega problema druge generacije, ki ne čuti pripadnosti prejšnjemu okolju, ne pripada pa povsem niti okolju, v katerem je.

predavanja članov društva slovensko-hrvaškega prijateljstva; omeniti moramo razstave s spremnimi katalogi v obeh jezikih.

Kulturno društvo Albancev Migjeni organizira kulturne prireditve ob slovenskem in ob albanskem kulturnem prazniku. Leta 2002 je bil organiziran odmeven literarni večer s pisateljem in akademikom dr. Ismailom Kadarejem.

S tem še zdaleč nismo izčrpali širokega in pestrega kulturnega programa in aktivnosti etničnih skupin/manjšin, s katerimi se v tem besedilu ukvarjamo. Lahko bi našteali še niz dejavnosti, objavljenih knjig, srečanj in druženj, bolj pa nas je zanimalo, kakšen je njihov odmev v širši javnosti in koliko je v to vključena oziroma o tem informirana tudi širša družba.

NEKAJ MNENJ O MEDIJSKIH TEMAH Z DRUGE STRANI MANJŠINSKE REALNOSTI

Predstavniki manjšin opozarjajo, da ob posameznih priložnostih (kulturne prireditve, prazniki) pošiljajo informacije tudi v osrednje slovenske dnevne časopise, vendar jih ti redko ali nikoli ne objavijo, češ da ni interesa za te dogodke v širši družbi. V osrednjih slovenskih medijih se te manjšine praviloma omenjajo na straneh črne kronike (npr. v incidentnih situacijah). Svojih oddaj na nacionalni TV ali radiu nimajo, tudi oddaj o njih ni.

Programska direktorica RTV Mojca Menart nam je situacijo predstavila kot sorazmerno dobro. Po njenem mnenju se RTV Slovenija v različnih segmentih s svojim delom in poslanstvom dotika te problematike, pa naj gre za informiranje javnosti o imigrantski politiki, za vključevanje te problematike v svojo dokumentarno in igrano produkcijo ali vključevanje imigrantov v svoje ustvarjalno-izvedbene skupine. Drugačnega mnenja so Tonči Kuzmanić in predstavniki Mirovnega inštituta, ki opozarjajo na tipizacijo nekaterih skupin ljudi, kot je recimo Fata na nacionalni televiziji, kar pri ljudeh utrjuje in legitimizira stereotipe.³⁹ Domače prebivalstvo je nanje gledalo kot na južne sosedje s posebnimi manirami, ki so v Sloveniji zato, da opravljajo slabše plačana ter neugledna dela – taka, ki jih Slovenci raje ne bi opravljali (čistilke, komunalni delavci, gradbeni in drugih vrst težki fizični delavci, kuharice v menzah ipd.). Čeprav tako stanje nikoli ni zajelo vse resnice, pa se je opisana slika o priseljencih postopoma utrdila. Njene usedline so v javnosti zasidrane še danes, huje pa je, da se selijo tudi v medije, pravi

³⁹ Vir: Omizje na Radiu Študent, 20. 12. 2001; povzeto po Dekleva, Razpotnik, 2002, 23.

Špela Razpotnik.⁴⁰ Mediji so tudi v zadnjih desetih letih kar spodbujali stereotipe, morda niti ne sistematično in brezpogojno, vendar implicitno, samoumevno, kar je zato toliko težje prepoznati in reflektirati.

Na tovrstne pojave so ameriški raziskovalci opozarjali v 40. in 50. letih prejšnjega stoletja v ZDA.⁴¹ O "nebelih" prebivalcih se je npr. pisalo samo in izključno v črni kroniki. Primerjave z medijsko prisotnostjo pripadnikov narodov in narodnosti bivše Jugoslavije v slovenskih medijih so neizogibne.

Vera Kržišnik-Bukić, ki na Inštitutu za narodnostna vprašanja multidisciplinarno raziskuje problematiko teh etničnih manjšin, poudarja naslednje: "Ta populacija je v Sloveniji diskriminirana. Če primerjamo s situacijo Slovencev na območju bivše Jugoslavije, lahko rečemo, da imajo slovenske manjšine/etnične skupine na območju bivše Jugoslavije bistveno več pravic kot pripadniki etničnih skupin iz bivše Jugoslavije v Sloveniji na vseh področjih, tudi na medijskem. Pravno-bilateralni odnosi so bolj dorečeni v Bosni in Hercegovini, na Hrvaškem, Srbiji in Črni gori, kot v Sloveniji. Na temelju strokovnih priporočil in raziskav lahko rečemo, da bo prišlo do korenitih sprememb. Na političnem področju se ne sme več zavlačevati z reševanjem teh zadev. Vprašanje, ki ne more viseti v zraku, je odvisno od splošnega političnega ozračja. V osrednjih medijskih hišah v Sloveniji se bo začela ta problematika senzibilizirati takrat, ko se bodo začele spremembe na politični ravni. Po drugi strani se v tem trenutku zastavlja vprašanje zakaj mediji, ki vseskozi poudarjajo svojo neodvisnost in nedotakljivost poročanja, sami niso učinkovitejši, bolj življenjski. Mediji po eni strani hočejo delovati samostojno, pišejo pa senzacionalno ali pragmatično, širše in življenjsko, mogoče niso zmožni, sposobni ali preprosto niso zadosti pogumni. Vsekakor je prisoten podcenjevalen odnos medijev do te problematike, kar je skrb zbujajoče, glede na to, da živi v glavnem mestu Slovenije več kot 15% prebivalcev teh manjšin. Na nacionalni televiziji so oddaje o tej problematiki še vedno tabu. Nacionalna TV- hiša deluje kot zrcalo in servis vlade, parlamenta in vladajoče politične klime

⁴⁰ Dekleva, Razpotnik, 2002.

⁴¹ Še vedno je aktualna knjiga Gunnara Myrdala *An American Dilemma*, prvič natisnjena l. 1944, ki opisuje medijsko prisotnost črnega prebivalstva v medijih v ZDA na naslednji način: "The press, with remarkable exceptions, ignores the Negroes, except for their crimes. There was an earlier unwritten rule that a picture of a Negro should never appear in print, and even now it is remarkably rare. The public affairs of community and state are ordinarily discussed as if Negroes were not part of the population." Myrdal, 1964, 37.

v Sloveniji. Živimo v času političnih razmerij, kar pomeni da so napisana pravila eno, realnost pa je drugačna. Vseeno lahko rečemo, da so trendi pozitivni, tudi pod vplivom EU. Razvoj ni linearen, so koraki naprej in nazaj, vseeno pa je razvojna linija v vzponu”, meni Vera Kržišnik-Bukić, nosilka projekta *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*.⁴²

Največ medijskih polemik je povzročil embargo Urada RS za narodnosti na navedeno raziskavo Vere Kržišnik-Bukić. Po enoinpolletni prepovedi je raziskava objavljena na spletni strani, zaenkrat še brez možnosti natisa.⁴³ Mediji so naposled le reagirali, najprej regionalni (*Večer, Primorske novice*) potem *Dnevnik, Delo*, na koncu še nacionalna televizija. Ravno mediji so, kot četrta veja oblasti ključno problematiko položaja in statusa etničnih skupin/manjšin iz bivše Jugoslavije vendarle postavili v ospredje poročanja, čeprav jih je morda bolj kot problematika samih manjšin pritegnila prepoved objave omenjene raziskave.

PERCEPCIJA MEDIJSKE PRISOTNOSTI S STRANI MANJŠINSKE POPULACIJE
Kljub akumuliranju raznovrstnih informacij, ki smo jih pridobivali, je bilo najdragocenejše spremljati razmišljanja samih “manjšincev”. Danes praktično vse informacije dobimo na internetu, tovrstnih mnenj pa ne. Željo anketirancev po anonimnosti smo spoštovali, ne glede na razloge.

Kako sami “manjšinci” vidijo perspektivo razvoja svojih medijev v Sloveniji in predstavljanje svoje problematike v osrednjih slovenskih medijih smo poskusili ugotoviti s pogovori; za izhodišče smo vzeli njihove izjave. Navajamo le nekatera mnenja, ki zadosti kritično in obenem konstruktivno kažejo, kako dojemajo problematiko tisti, ki jih neposredno zadeva.

– I. –

“Ker je Slovenija še država z nedodelano medijsko strategijo, je za pričakovati, da se bo tudi problem zastopanosti manjšin v osrednjih medijih razvil postopoma v naslednjih letih. Pogoj je kot pri vseh drugih zadevah, predvsem ustrezna politična pobuda. Pri tem lahko nastane problem v zvezi s političnimi in šele potem programskimi usmeritvami znotraj medijev. Glavni način rešitve ustrezne zastopanosti manjšin v medijih je neposredno povezan s politično ideologijo v

⁴² Klopčič, Komac, Kržišnik-Bukić, 2003.

⁴³ <http://sigov.si>.

bližnji prihodnosti. Manjšinskih problemov v bivši državi skorajda ni bilo ali pa jih je politična ideologija takrat lucidno razvrednotila. V novonastalih državah je potem to postal novi problem brez prave rešitve, ki se še vedno zelo previdno išče. Značilnega premika v zadnjih letih ni bilo, ta problem je v drugem planu in bo šele prišel na vrsto. Problematika 'izbrisanih' se npr. šele zdaj ureja in je veliki madež v slovenski desetletni novi zgodovini. Nekaj podobnega se bo zgodilo tudi s problemom manjšin; dokler ne bo posebne in močne iniciative ali velikih, zelo opaznih posledic, ta problem ne bo izpostavljen. Za medije je to trenutno relativno nezanimiva tema. Slovenska javnost in uradna politika verjetno ne pričakujeta oblikovanja nekakšnih manjšin znotraj države, ki bi lahko bile v svoji organiziranosti in zastopanosti v osrednjih medijih potencialna nevarnost za morebiten razvoj civilne družbe in države. Kvečjemu pričakujejo postopno asimilacijo, akulturacijo in vse druge sociološke procese prilagajanja manjšin domačemu okolju. Nikoli ne bosta zagovarjali izpostavljenosti posameznih skupin ali manjšin znotraj družbe, čeprav bo uradno treba zagovarjati družbeno enakopravnost. Osrednji domači mediji bi lahko prispevali k integracijski politiki s premišljeno in načrtno vključitvijo manjšin in njihovih interesov v normalen potek razvoja družbe. Najboljši filter za takšen razvoj in enakopravnost manjšin na domačem prostoru in v medijih je zagotovo kultura. Kultura je lahko nad morebitnimi političnimi deformacijami kot način, na katerega lahko pripadniki manjšine pridobijo občutek enakopravnosti v družbi. V tem primeru so lahko mediji podpora, ki posredno pospešuje tudi procese politične evropske integracije. Prvi pogoj pa sta politična pobuda in lucidna kulturna politika, ki lahko posredno ali neposredno usmerjata medije k pozitivnemu odnosu in zastopanosti manjšin v medijih, in to v pravi obliki in na pravi način, poudarek naj bo na kulturi, različnosti kultur" (pričevanje pripadnika ene od manjšin s področja nekdanje Jugoslavije).

– II. –

"Celovitega pregleda nad mediji vsaj znotraj naše etnične skupnosti ni. Verjetno je podobna situacija tudi pri drugih skupnostih. Enostaven razlog za to je, da ne obstaja nobena taka ustanova, ki bi se ukvarjala z zbiranjem tovrstnih podatkov. Za obstoj medijev kake etnične skupnosti je vsekakor ključnega pomena opredeljen družbeni in formalnopravni status teh skupnosti. Kot vemo, te skupnosti formalnopravno ne obstajajo, zaradi česar je zelo težko govoriti o njihovih medijih, ampak le o medijih posameznih društev. Sicer pa se lahko brez večjega

tveganja ugotovi, da posamična društva izdajajo nekatere publikacije, ki jih lahko poiščemo v spektru tiskanih publikacij od občasnih informativnih biltenov do periodičnih publikacij (mesečniki, nekajkrat letno, enkrat letno) s kulturno-izobraževalno-informativno vsebino. Značilno za večino je, da ne zmorejo izhajati redno v daljšem časovnem obdobju, predvsem zaradi neobstoja institucionalnih predpostavk (finančni viri, kadri, znanje, zunanja podpora itn.). Potreba po manjšinskih medijih je sicer zelo velika, saj pripadniki manjšinskih (nepriznanih, novodobnih) skupnosti nimajo na razpolago drugih ustreznih komunikacijskih in socializacijskih kanalov za komuniciranje znotraj skupnosti in za komunikacijo s širšo javnostjo oz. ustanovami večinske skupnosti.

Kljub temu da je prišlo in še vedno prihaja do nastanka večjega števila društev manjšinskih skupnosti in celo do nekaterih bolj ali manj (ne)uspešnih poskusov v medijskem prostoru, lahko ugotovimo, da se možnosti v tem segmentu zožujejo, saj niso zakonsko zagotovljene.

Vpliva aktualnih političnih sprememb na medije manjšin ne poznamo dovolj dobro. Pred spremembami razmer integralnega jugoslovanstva in še v skupni državi ni bilo potrebe niti možnosti za ustanavljanje posebnih medijev. Potencialna možnost manjšinskih medijev in predstavljanja manjšin v medijih je po našem mnenju za dobro integracijo izredno velika. Vse pa je odvisno od politične volje mnenjskih in strankarskopoličnih voditeljev večinske skupnosti in tega, ali bodo tem procesom dali podporo” (pričevanje pripadnika ene od manjšin s področja nekdanje Jugoslavije).

– III. –

“Država vendarle ne more povsem prikriti obstoja neslovenskih skupnosti, kar je posredno priznala na različne načine (Ministrstvo RS za kulturo, Ministrstvo RS za notranje zadeve, znanstveno-raziskovalne ustanove, popis prebivalstva, mediji, politične stranke in nekatere javne osebnosti). Koordinacija narodnih zvez in društev nepriznanih skupnosti je že večkrat in na različne načine podala pobudo za opredelitev statusa oz. priznanje manjšinskega statusa. Država se na to ni odzvala, do pobude se ne želi opredeliti, ker ji ni treba. Evropske organe in ustanove to vprašanje očitno ne zanima. V javnosti se z različnimi ksenofobičnimi nastopi posameznih politikov izvaja pritisk na Neslovence, pri večinskem prebivalstvu pa se ustvarja občutek ogroženosti in spodbuja nestrpnost. Manjšinske skupnosti so izpostavljene različnim oblikam asimilacije, segregacije in margina-

lizacije. Na obzorju ni videti sprejemljive rešitve in kot kaže, perspektive obstoja, nadaljnega razvoja in kulturnega napredka manjšinskih skupnosti niso prav rožnate. S tem je država pokazala, da ne namerava spoštovati demokratičnih načel in pravic, zapisanih v ustavi, mednarodnih dokumentih, v skladu z načeli sodobne evropske ureditve” (pričevanje pripadnika ene od manjšin s področja nekdanje Jugoslavije).

– IV. –

Parcialno izražena mnenja posameznih predstavnikov manjšinske populacije so bila osredotočena na naslednje: “Slovenija je imela očitke (v bivši skupni državi), da se njen glas ne sliši dovolj dobro. Sedaj pa izvaja podobno politiko (recimo blage ignorance) do manjšin. Verjetno je logično, da bolj ko se počutiš (subjektivno ali pa objektivno) marginaliziran, večjo potrebo imaš po samopotrditvi. Vsak posameznik čuti potrebo po izražanju svoje izvirnosti, identitete, svojih misli, idej, občutkov, želja itd. Ravno tako si vsaka etnična skupina želi čim boljšo integracijo in čim manjšo asimilacijo. Toda brez pravega razumevanja okolja bo to težko zaživelo” (pričevanje pripadnika ene od manjšin s področja nekdanje Jugoslavije).

– V. –

“Mislim, da mora obstajati nekakšno informiranje, obveščanje manjšin, da se jezik ne pozabi, pa tudi kakšni javni dogodki, predvsem kulturni naj se večkrat organizirajo. Zato ne bi bilo slabo, če bi se javnost o tem informirala. Tudi ti ljudje se srečujejo ob takšnih priložnostih, izmenjujejo mnenje, se družijo in spoznajo med sabo. Mogoče je to tudi način, da se stabilizirajo v družbi, v kateri živijo. Na medijski način bi se lahko izpolnjevala nekakšna praznina, mediji bi jim lahko bili kot ventil za izražanje. Tako bi akumulirali energijo za boljše življenje tukaj” (pričevanje osebe iz narodnostno mešanega zakona).

– VI. –

“Ne morem govoriti iz sebe in svoje manjšine, ker sem ‘mešanec’. Lahko pač govorim kot nekdo, ki občuti to situacijo, in v tem je bistvo vsega. In še vprašanje za večinsko prebivalstvo, medijske in vladne predstavnike: Zakaj nas skrivate, namesto da bi nas spoznali v vsej naši različnosti ...” (pričevanje osebe iz narodnostno mešanega zakona).

Predstavljenih mnenj, sugestij in informacij nisem podala v obliki sistematiziranih odprtih vprašanj, ker menim, da se v skorajda neokrnjeni obliki nazorneje približujejo obravnavani problematiki. Opravljeni so bili le manjši popravki, ki so večinoma pomenili slovnične korekcije, po katerih je posamezno mnenje postalo razumljivejše. Izpostavila sem le nekatera od pridobljenih in zbranih mnenj, ki jih lahko razumemo kot dobrodošlo informacijo o tem, ker je za predstavnike teh etničnih skupin/manjšin in večinskega prebivalstva najresnejše, oziroma kar najbolj bremeni njihovo vsakdanje življenje.

Lahko rečemo, da sta pri manjšinskem prebivalstvu prevladujoče mnenje in želja, da dobi svoj prostor v osrednjih medijih. Med intervjuji s pripadniki manjšin so nekateri izrazili mnenje, da tega ne potrebujejo, da se morajo čim prej in čim popolneje stopiti z večinskim prebivalstvom. Svoje potrebe po materinščini in kulturnih dobrinah matičnega naroda naj bi dobivali v družinskih krogih in na obiskih "doma". Pri večinskem prebivalstvu je prevladovala zadržanost glede prisotnosti teh manjšin v osrednjih slovenskih medijih, sploh pa glede organiziranja lastnih medijev. Mogoče bi to lahko razumeli tudi kot posledico medsebojnega nepoznavanja, iz česar izhaja svojevrsten občutek ogroženosti.

Ali bi lahko manjšinska problematika dobila svoj prostor v osrednjih medijih in kako je še odprto vprašanje. Nesporno pa je, da spreminjanje medijev in odnosov do medijev pomeni tudi spreminjanje družbe. Slednje postaja ena od osrednjih tem tako raziskovalnih projektov kakor tudi bodočih strategij razvoja in upamo tudi informiranja.

MEDIJSKE PERSPEKTIVE – ETNIČNIH SKUPIN/MANJŠIN IZ BIVŠE JUGOSLAVIJE V SLOVENIJI

Namen prispevka je ugotoviti kakšne so perspektive za nastanek medijev etničnih skupin/manjšin iz bivše Jugoslavije v Sloveniji oziroma kakšne so možnosti, da bi te etnične skupine dobile svoj prostor v osrednjih slovenskih medijih. Mediji so navsezadnje eden od odločujočih dejavnikov, ki prispevajo k ohranjanju, pa tudi neposrednemu oblikovanju identitete etničnih manjšin.

Kakšna so bila pričakovanja ob spremljanju omenjene problematike? Izhajali smo iz teze, da dobra integracija manjšinskih skupnosti prispeva k družbeni stabilnosti in razvoju več kot prikrita, odkrita, direktna, indirektna, počasna, potuhnjena ali kakršnakoli asimilacija.

Če pogledamo razvite evropske države npr. Nizozemsko, Švedsko, tudi Nemčijo, hitro ugotovimo, da je kljub avantgardnim manjšinskim politikam *etnični babilonski stolp* ostal na periferiji družbe, prekrit z ideološkimi in stereotipnimi predstavami, saj so predvsem kulturne aktivnosti ostale namenjene posebnim kategorijam ljudi (etničnim manjšinam, imigrantom), kar je vse dobilo podcenjujoč pomen ali dobrodelno naravo.

Dejstvo je, da je integracija (oziroma bi morala biti) vedno dvostranski proces, ki zahteva prilagajanje tako manjšin kot večinskega prebivalstva. Zato morajo biti tako državni ukrepi kot tudi kulturne aktivnosti usmerjene k obema stranema, da bi bilo mogoče z njimi doseči zastavljene cilje. Družbena enakost se najprej kaže pri ravnanju, nato pri možnostih in na koncu pri rezultatih. Danes smo priče nove manjšinske zgodovine. Ne moremo še specificirati, kakšne so nove spremembe v raziskovalnih metodah v primerjavi s starimi, gotovo pa je, da se opušta klasična dihotomija med avtohtonimi in alohtonimi, tradicionalnimi in sodobnimi, starimi in novimi manjšinskimi skupnostmi.

Spoznanje raziskave je spoznanje, da se v širši družbi prizna potreba po dostopu obravnavanih etničnih skupin/manjšin do osrednjih medijev, predvsem RTV in ne samo do nekaterih tiskanih medijev (vsaj z manjšinskega zornega kota je bilo to prevladujoče mnenje). Manjši interes posameznega medija, posamezne časopisne hiše, nikakor ne pomeni zmanjšanega interesa bralne publike in javnosti za neko tematiko. Kadar govorimo o državljanih ali nedržavljanih, migrantih, manjšinah, vernikih ali nevernikih, se med drugim vprašamo, katere so te manjšine brez večin oziroma kaj so nevidne večinske pravice skozi optiko manjšin. Ključno vprašanje ne more biti, ali ste dovolj nacionalni, dovolj etnični, dovolj religiozni, da bi bili enakopravni. Vsa prizadevanja za skupne cilje naj bi bila navsezadnje praktična. Naloga medijev je, da se ta potencial ustrezno predstavi in ovrednoti ter s tem prispeva k oblikovanju in ustvarjanju kulturnega dialoga med manjšinsko in večinsko populacijo. To bi lahko prispevalo tudi k reševanju za zdaj še neurejenega statusa teh etničnih skupin/manjšin v Sloveniji. Sploh pa, ker bo v prihodnje prihajalo do močnejših imigracij, do mednarodnih migracijskih premikov, ki bodo segali neposredno v slovenski nacionalni prostor. Ob tem razvijanje kulturne in etnične različnosti kot sociokulturnega in socioekonomskega kapitala postaja sestavni del večine projektov nove ekonomije (Unescovi programi, Svet Evrope, EU, Svetovna banka ipd.). Slednje je treba analizirati tudi v optiki dinamičnih družbenih sprememb, katerih okvir so tako regionalni dogodki kakor

tudi sinhronizacija sveta v smeri ekonomske, informacijske in kulturne globalizacije.

V tem kontekstu in v nadaljnjih preučevanjih tovrstne problematike bi kazalo raziskovati tudi možnosti ustvarjanja komunikacijske informacijske mreže, ki bi vključevala različne etnične skupine in večinsko populacijo. Večja prisotnost, razširjenost in razvitost manjšinskih medijev naj bi prispevala k boljšemu položaju posamezne države tudi v evropskih integracijskih procesih.

BIBLIOGRAFIJA

- Arendt, H. (1994): "What Remains? The Language Remains: A conversation with Gunter Gaus", v: Arendt, H., *Essays in Understanding*, Haurcort Brace & Company, New York, San Diego, London, 11–25.
- Bašić Hrvatinić, S., Kučić, L. J., Petković, B. (2004): *Medijsko lastništvo: vpliv lastništva na neodvisnost in pluralizem medijev v Sloveniji in drugih postsocialističnih evropskih državah*, Mirovni inštitut, Ljubljana.
- Baumann, G. (1999): *The Multicultural Riddle: rethinking National, Ethnic and Religious Identities*. Routledge, New York, London.
- Bešter, R. (2003): "Politike vključevanja priseljencev v večinsko družbo, Med globalnim lokalnim v sodobnih migracijah", v: Pajnik, M., Zavrtnik Zimic, S., ur., *Migracije – globalizacija – Evropska unija*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 83–123.
- Browne, D. R. (1996): *Electronic Media and Indigenous Peoples: A Voice of Our Own?*, Iowa State University Press, Ames, Iowa.
- Castels, S. (2000): *Ethnicity and Globalisation: From Migrant Worker to Transnational Citizen*, Sage Publications, London.
- Castells, M. (1997): *The Power of Identity*, Blackwell, Oxford.
- Cottle, S., (ur.) (2000): *Ethnic Minorities and the Media*, Open University Press, Buckingham – Philadelphia.
- Croteau, D., Hoynes, W. (2003): *Media Society: Industries, Images and Audiences*, Pine Forge Press, London.
- Dekleva, B., Razpotnik, Š. (2002): *Čefurji so bili rojeni tu: življenje mladih priseljencev druge generacije v Ljubljani*, Pedagoška fakulteta, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana.

- Drolc, A. (2003): "Imigranti med evropsko migracijsko politiko in posebnostmi prostora", v: Pajnik, M., Zavratnik Zimic, S., ur., *Migracije – globalizacija – Evropska unija*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 147–167.
- Ferguson, R. (1998): *Representing "Race": Ideology, Identity and the Media*, Arnold, London.
- Gandy, O. H. (1998): *Communication and Race: A Structural Perspective*, Arnold, London.
- Ionie, B. (1995): *The Black Press in Britain*, Trentham Books, Staffordshire.
- Klapper, J. T. (1965): *The Effects of Mass Communication*, The Free Press, New York.
- Klopčič, V., Komac, M., Kržišnik-Bukić, V. (2003): *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Sloveniji: položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*, INV, Ljubljana (raziskava, tipkopis).
- Komac, M., Medvešek, M., ur. (2004): *Percepcije slovenske integracijske politike*, INV, Ljubljana.
- Medica, K. (1997): "Vloga časopisov, ki jih izdaja založba EDIT med italijansko manjšino v slovenskem delu Istre", *Razprave in gradivo* 32, 149–165.
- Mežnarić, S. (2003): "Prisilne migracije v letu 2002: zapuščina devetdesetih", v: Pajnik, M., Zavratnik Zimic, S., ur., *Migracije – globalizacija – Evropska unija*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 125–146.
- Munda Hirnok, K. (1996): "Medčasovna analiza spremljanja medijev slovenske narodne manjšine v Monoštru", *Razprave in gradivo* 31, 79–87.
- Pajnik, M., Zavratnik Zimic, S. (2003): "Med globalnim in lokalnim v sodobnih migracijah: predgovor", v: Pajnik, M., Zavratnik Zimic, S., ur., *Migracije – globalizacija – Evropska Unija*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 5–14.
- Rodriguez, R. (1983): *Hunger of Memory*, Bantam Books, 1983.
- Sedmak, M. (2002): *Kri in kultura: etnično mešane zakonske zveze v Slovenski Istri*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno raziskovalno središče RS, Koper.
- Spichal, S. (1992): *Izgubljene utopije? Paradoksi množičnih medijev in civilne družbe v postsocializmu*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Susič, E., Sedmak, D. (1983): *Tiha asimilacija: psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja*, ZTT, Trst.

Viri na spletnih straneh:

<http://www.sigov.si>

<http://www.media-forum.si>

<http://www.coe.int/ecri>

<http://www.coe.int>

INES MARKOVČIČ¹

“Oni”. Analiza medijskega diskurza: *Mladina* in spletni forumi

Izveček: V prispevku bomo predstavili kritično in lingvistično analizo nekaterih pomembnih struktur diskurza, s katerimi se v slovenskih medijih vzpostavlja negativen, nestrpen in izključujoč odnos do etničnih manjšin z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji, pri čemer smo si za študijo primera izbrali tednik *Mladina* in njegove spletne forume. Opirajoč se na lingvistične reprezentacije v revijalnem in spletnem diskurzu, skušamo pokazati, da so vsi pomeni v medijih družbeno skonstruirani ter da so vsi diskurzi družbena praksa, s katero se (lahko) reproducirajo ideološke in nestrpne reprezentacije o etničnosti, zaradi česar se bo treba v prihodnosti še večkrat pogovarjati o etiki novinarskega diskurza.

Ključne besede: nestrpnost, sovražni govor, novinarski diskurz, spletni forumi

UDK 323.1:316.77

“Them”. An Analysis of Media Discourse: *Mladina* and On-Line Forums

Abstract: The paper presents a critical and linguistic analysis of certain major discourse structures used by the Slovene media to establish a negative, intolerant, and exclusive attitude to the ethnic minorities from the former Yugoslav republics. The presentation is based on our study of *Mladina*, a Slovene political weekly, and its on-line discussion groups. Drawing upon linguistic representations in print and on-line discourse, we attempt to show that all meanings expressed by mass communication texts are social constructs and that every kind of discourse is a social practice, through which ideological and intolerant representations of ethnicity are reproduced. Obviously, the ethics of journalistic discourse will have to be addressed in the future more than once.

Key words: intolerance, hate speech, journalistic discourse, on-line discussion groups

¹Ines Markovčič je podiplomska študentka na Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani, smer medijski študiji. E-naslov: ines.markovcic@mladina.si.

V vsakdanjem slovenskem javnem in medijskem diskurzu o etničnih skupinah z območja bivše Jugoslavije se je poleg stereotipov razbohotil tudi t. i. sovražni govor, katerega besede povzročajo ne le negativnega, temveč tudi žaljiv, zaničljiv, ponižujoč odnos do manjšin. Vlasta Jalušič pravi, besede pogosto presegajo svojo (navidezno) umeščenost v simbolno. In prav to je ena od najbolj problematičnih razsežnosti sovražnega govora, ki sicer najprej oblikuje negativne podobe drugih in drugačnih, nato simbolno zanika njihovo človeško existenco in – na koncu – teži k samemu izničenju “drugega”.²

Uporaba sovražnosti kot retoričnega stratagama namreč omogoča, da se dosežejo štirje specifični cilji: (1) prizadeti čustva, (2) očrniti podobo, (3) prizadeti trajno in nepopravljivo zlo in v zadnji instanci (4) osvojiti.³ Ključ za razumevanje sovražnega govora sta torej dve skupini: na eni strani so žrtve (manjšine, ki ustvarjajo identiteto na podlagi svojih karakteristik), na drugi strani pa retoriki (dominantne skupine, ki uporabljajo sovražni govor z namenom, da uničijo veljavnost teh karakteristik, uveljavijo svoje sebične cilje, krivijo druge za probleme in legitimizirajo dominantnost njihove moči). Skratka, sovražni govor se ne uporablja kot del načrtovane politične propagande, temveč zato, da se v družbi oblikujejo takšne zunanje in notranje skupine, ki utrujejo in upravičujejo ideološko polarizacijo (pozitivni) “mi” – (negativni) “oni”.

V prispevku bomo z analizo medijskega diskurza skušali prikazati, kako diskurz nekaterih slovenskih medijev utruje in upravičuje ideološko polarizacijo pozitivnih Slovencev (“mi”) in negativnih pripadnikov etničnih manjšin z območja bivše Jugoslavije, ki živijo v Sloveniji (“oni”). Za analizo središčne vloge medijev pri reprodukciji etnične nestrpnosti bomo obravnavali 25 Mladininih prispevkov na temo etnične skupine/manjšine z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji, objavljenih v obdobju 2001–2005. Raziskovalni problem študije je bil ne le, kako novinarji pišejo o pripadnikih etničnih manjšin, temveč tudi, kako bralci percipirajo te prispevke ter kako govorijo z drugimi in o drugih članih iste ali drugih etničnih skupin (znotraj- in medskupinski diskurz spletnih forumov). Tako smo študijo primera razširili tudi na analizo diskurza spletnih forumov, s katero smo ugotavljali (ne)strpne odzive bralcev na analizirane prispevke. Raziskava je pokazala, da jezik diskurza (tako Mladininih prispevkov kot tudi splet-

² Jalušič, 2001, 15.

³ Whilllock, 1995, 35–36.

nih forumov) ni nevtralen, temveč izrazito stereotipen, pristranski (bodisi se je to kazalo neposredno, manifestno, eksplicitno bodisi posredno, latentno, prikrito), jezik se je tako rekoč izkazal kot zelo konstruktiven mediator⁴ pri reprodukciji etnične nestrpnosti. V nadaljevanju prispevka opozarjamo na nekatere najpogostejše in najostrejše primere in opise diskurzivnih struktur, s katerimi se je v Mladininih prispevkih in na spletnih forumih⁵ udeležal princip ideološkega kvadrata,⁶ tj. pozitivna samoreprezentacija in negativna reprezentacija drugih.

TOPIKE

Prevladujoča topika vpliva na agendo o tem, kaj javnost misli in govori,⁷ ter v določeni meri določa, kako bralci razumejo in se odzivajo na posamezne novinarske prispevke. V medijih je ponavadi izražena in vidna že v naslovih in podnaslovih.

Iz naslovov in podnaslovov analiziranih Mladininih prispevkov in forumov smo ugotovili, da topike, ki govorijo o etničnih manjšinah z območja bivše Jugoslavije, niso raznolike; ponavadi je šlo za eno in isto listo prednostnih tem: priseljevanje, kriminal, nestrpnost (predvsem verska), zaposlenost in izobraženost manjšin, narodnostne in jezikovne razlike, jezik poučevanja (npr. pouk v srbsčini), neenakopravnost in družbenoekonomski problemi. Zlasti v naslovih forumov so bile etnične manjšine z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji redkokdaj pozitivno prezentirane, saj so udeleženci spletnih forumov nanje pogosto gledali kot na večji problem, ki se ga je treba znebiti: “Ven z vsem tujim!”⁸ ali “cefurji rauus”,⁹ medtem ko so jih v Mladininih prispevkih bolj izpostavljali kot vprašljiv in skrb vzbujajoč družbeni problem: “Neenakopravne manjšine” (nadaslov),

⁴ Fowler, 1991, 1.

⁵ Citati, ki jih v naslednjih poglavjih povzemamo iz Mladininih prispevkov in forumov, so dobesedno pretipkani, brez vmesnih popravkov ali prilagajanj slovenskemu knjižnemu jeziku, zato se ponekod pojavljajo tudi zelo grde, neknjižne, nedostojne, neprimerne in žaljive besede. Zaradi predstavitve problema smo menili, da je bolje, če jih obdržimo v izvorni obliki oziroma jih ne “prezremo”.

⁶ van Dijk, 1997, 33.

⁷ van Dijk, 1997, 168.

⁸ Udeleženec spletnega foruma z imenom “David”, Šuljić, T., 2003, “Pouk srbsčine v Mariboru”, http://www.mladina.si/tehdnik/200344/clanek/uvo-manipulator--tomica_suljic/.

⁹ Udeleženec on-line foruma z imenom “Peter”, Jud, A., 2001, “Družba nas zaničuje, zakaj bi se ji prilagajali”, <http://www.mladina.si/tehdnik/200108/clanek/slovenscina2/>.

“Zakaj Neslovenci nimajo pravice do pouka v materinščini?”¹⁰ (naslov), brez negativnih vrednostnih konotacij, kvečjemu so bili negativno predstavljeni Slovenci: “Nestrpnost med Slovenci” (nadnaslov), “Zakaj morajo Bosanci sami dokazovati, da niso krivi?”¹¹ (naslov), pri čemer so se Mladinini novinarji oprli tudi na kakšne statistične podatke: “Nacionalistični učenci in dijaki” (nadnaslov), “Slovenski učenci in dijaki so v Evropi na prvem mestu glede nestrpnosti do svojih vrstnikov druge narodnosti ali veroizpovedi”¹² (naslov). Sporočali pa so tudi o rešitvah teh problemov, na primer: “Ustanovljen je bil odbor za strpnejšo Slovenijo”¹³ (naslov), pri katerem so v nadnaslovu obvezno omenili tudi krivca (“Rasizem po slovensko”), zaradi katerega je bilo treba ustanoviti odbor za strpnejšo Slovenijo.

Tako smo ugotovili, da so bili Mladinini novinarji vse prej kot “prizanesljivi”, ko so poročali in komentirali o nestrpnosti Slovencev v odnosu do etničnih manjšin z območja bivše Jugoslavije, če pa so že poročali o slovenski nestrpnosti, Slovencev pri tem niso opravičevali (“Slovenski rasizem”),¹⁴ drugače kot udeleženci spletnih forumov, ki so etnične manjšine večinoma izpostavljali kot glavne krivce vseh problemov v družbi (“iz današnje Dnevnikove Črne kronike”).¹⁵

Nekateri udeleženci so tudi diskutirali o samem načinu novinarskega poročanja, češ da Mladinini novinarji z izstopajočimi in skrb zbujajočimi naslovi in vsebino svojih prispevkov skušajo namerno le še bolj razvneti slabo voljo in nestrpno diskusijo na forumih (“Spet en Mladininih člankov na temo provociranja in je škoda vsakega komentarja”).¹⁶ Drugi udeleženci spletnih forumov pa so celo apelirali na medijsko naklonjenost etničnim manjšinam z območja bivše Jugosla-

¹⁰ Mekina, I., 2001, <http://www.mladina.si/tehdnik/200108/clanek/nepriznane/>.

¹¹ Žerdin, A. H., 2003, http://www.mladina.si/tehdnik/200341/clanek/slo-tema-ali_h_zerdin/.

¹² Vidali, A., 2004, <http://www.mladina.si/dnevnik/47511/>.

¹³ Ozmec, S., 2002, <http://www.mladina.si/dnevnik/17017/>.

¹⁴ Pirc, V., 2003, <http://www.mladina.si/tehdnik/200328/clanek/rasizem/>.

¹⁵ V tej izjavi eden izmed udeležencev s sklicevanjem na dogodek iz Dnevnikove črne kronike upravičuje svojo nestrpnost, češ da so za ves kriminal krivi pripadniki etničnih manjšin z območja bivše Jugoslavije. Udeleženec spletnega foruma z imenom “Neznanec”, Štefancič jr., M., 2004, “Zbrane misli velikega igralca”, http://www.mladina.si/tehdnik/200406/clanek/slo-tema-marcel_stefancic_jr/.

¹⁶ Udeleženec spletnega foruma z imenom “Biba”, Jud, A., 2001, “Družba nas zaničuje, zakaj bi se ji prilagajali”, <http://www.mladina.si/tehdnik/200108/clanek/slovenscina2/>.

vije, češ krivica, ki se zgodi Slovincu, pa v medijih ni vredna objave: “Sem prepričan, da o tem v nobenem mediju ne bo napisanega niti besede. N. se zvečer odpravi domov, ker prihaja iz Sodčka ji sledijo štirje neslovenci, katere na videz pozna, saj so vsi iz Fužin. Brez razloda jo eden udari, pade po tleh, izgubi zavest, kar še ni zadosti. Potrebne so bile še brce in rezultat je ta, da ima počeno loba-njo, modrice po obrazu in drugih delih telesa, pa vse zaradi negativne propagan-de v medijih. Še enkrat naj napišem, da se o tem v medijih ne bo pisalo, saj bi mo-goče kakšnemu zbudili naklonjenost.”¹⁷

Strinjamo se z zgornjim udeležencem, ker menimo, da bi morali mediji zade-ve vedno predstavljati večplastno, z več različnih zornih kotov (npr. prednosti za učenje tudi maternega jezika etničnih skupin z območja bivše Jugoslavije v slo-venskih šolah so ..., slabosti pa ...), ne pa s takojšnjim očitkom, češ da je Sloveni-ja neenakopravna (po možnosti je to izpostavljeno že v naslovu). S tem se bo le še bolj razvnela nestrpna diskusija na spletnih forumih. Tu ne mislimo le na slo-venske bralce prispevkov, temveč tudi na pripadnike etničnih manjšin z območ-ja bivše Jugoslavije, ki si že na samem začetku branja prispevkov na podlagi izsto-pajočih naslovov ustvarijo podobo o nestrpnosti Slovencev. Novinarji bi zato morali biti še posebej pozorni na to, s kakšnimi naslovi in podnaslovi začenjajo svo-je prispevke.

SEMANTIKA

Z analizo pomenov in izbire besed v posameznem diskurzu lahko ugotavljamo različne prijeme, ki konstruirajo pozitivne podobe “nas” in negativne podobe “njih” oziroma utrjujejo ideološko polarizacijo “mi” kot pozitivni in “oni” kot negativni.

Zelo znano in pogosto je t. i. navidezno zanikanje,¹⁸ ko zanikamo možnost, da bi imeli karkoli proti “njim” (npr. predsodke ali nestrpnost), medtem ko izražamo svoje – negativno – mnenje: “Nimam nič proti njim, sam me zanima, kaj bi se zgodilo, če bi Slovenci toliko jokali v Srbiji ali Črni G. Mislim, da bi jih takoj dobili po pički.”¹⁹ S takšnimi in podobnimi komentarji, ki primerjajo nasprotno,

¹⁷ Udeleženec spletnega foruma z imenom “Gebls”, Žerdin, A. H., 2001, “Zgodba o sprtih straneh”, <http://www.mladina.si/tehdnik/200128/clanek/belina-2/>.

¹⁸ van Dijk, 1997, 170.

¹⁹ Udeleženec spletnega foruma z imenom “Panter”, Petrovčič, P., 2002, “Srbi v Sloveni-ji zatirani?”, <http://www.mladina.si/tehdnik/200230/clanek/m-srbija/>.

se skušamo predstaviti kot pozitivni, saj se v nasprotni situaciji ne bi vedli tako negativno ("dobiti jih po pički"), kot bi se "oni". Obenem pa ne pozabimo poudariti, da sicer "nimamo nič proti njim", s čimer prikritimo tisto plat, ki bi nas utegnila predstaviti kot negativne.

Podobno lahko ugotovimo tudi pri t. i. navideznem priznanju,²⁰ pri katerem iščemo in utemeljujemo opravičila za svoj negativni odnos do "njih": "Je tako, da se je potrebno prilagoditi! Naši "južni bratje" govorijo, kako jih ponižujemo, ampak tudi oni ne kažejo spoštovanja (ne vsi seveda) do našega jezika. Če živiš v neki tuji državi, se moraš z domačini, načeloma pogovarjati v njihovem jeziku, tako pač je!!"²¹ Zgornja izjava udeleženca spletnega foruma kaže, kako lahko s sklicevanjem na kulturno in jezikovno neprilagodljivost ("ne kažejo spoštovanja do našega jezika") opravičujemo svoje negativno ravnanje v odnosu do "njih" ("jih ponižujemo").

Navidezno priznanje pa se v diskurzu ne kaže le z opravičevanjem lastnih negativnih dejanj, temveč tudi s sprevrčanjem dobronamernih dejanj, predlogov drugih (npr. predlog o dodatnem pouku maternega jezika v slovenskih šolah) v negativna, odvečna, kot nekaj povsem nepotrebne: "Hmmm ... sicer tudi sama otroke poučujem tuj jezik, vendar pa ne vidim smisla, zakaj bi se otroci učili srbskega jezika kot 'maternega jezika' – saj koliko sem obvescena, so zaenkrat uradni jeziki v sloveniji slovenscina, italjanscina in madzarscina (manjsine). Sicer pa koliko poznam zadeve, otroci srbskih družin ze tako ali tako perfektno obvladajo ta jezik (ker doma tako ali tako ne govorijo slovensko!), tako da mislim, da ni potrebe za pouk le-tega na soli?"²² Avtorica te izjave je s sklicevanjem na "zaenkrat uradne jezike v Sloveniji" jasno izpostavila ločnico med manjšinami, katerih jezik je v Sloveniji uradno priznan, in manjšinami, katerih jezik v Sloveniji uradno ni priznan, zaradi česar je jezik prvih in njegova prisotnost v slovenskih šolah nekaj povsem normalnega, samoumevnega, upravičenega, jezik slednjih pa nekaj povsem nepotrebne. Kajti slednjega, kot v nadaljevanju argumentira, že tako ali tako "perfektno obvladajo doma, kjer ne govorijo slovensko" (del te izjave še posebej poudari z ločilom – klicajem). Zdi se, kot da pripadniki italijanske in ma-

²⁰ van Dijk, 1997, 170.

²¹ Udeleženec spletnega foruma z imenom "Primož", Jud, A., 2001, "Družba nas zaničuje, zakaj bi se ji prilagajali", <http://www.mladina.si/tehdnik/200108/clanek/slovenscina2/>.

²² Udeleženka on-line foruma z imenom "Putkica", Šuljić, T., 2003, "Pouk srbsčine v Mariboru", http://www.mladina.si/tehdnik/200344/clanek/uvo-manipulator--tomica_suljic/.

džarske (uradne) manjšine sploh ne govorijo doma v svojem maternem jeziku, temveč v slovenščini, in je zato potrebna skrb pri ohranjanju njihovega jezika s poučevanjem v slovenskih šolah. V tem se torej kaže njeno zgolj navidezno priznavanje manjšin in njihovega jezika glede na to, "koliko pozna zadeve".

Nič manj pogost v diskurzu pozitivne podobe "nas" in negativne podobe "njih" pa tudi ni t. i. prenos.²³ O njem govorimo takrat, ko lastna negativna mnenja/ravnanja zagovarjamo in upravičujemo s sklicevanjem na druge primere, probleme, ko nam je bila storjena krivica prav tako kot "njim", pa ni nihče ustrezno ukrepal. Tipični primer prenosa je denimo: "V poročilu o Avstriji pa ECRI naprimer slovenske manjšine na Koroškem in (nepriznane) na Štajerksem sploh ne omeni!! Čeprav so ji kršene z usravo zagotovljene pravice."²⁴ Ali pa: "Zakaj pa bi moral naš šolski sistem skrbet za identiteto nekih srbov?! Verouka se sistem otepa ko hudič križa, ko se gre za srbski jezik, književnost in zgodovino pa ni problema. Če je že potreben dodaten pouk naj bo to slovenska književnost, jezik in literatura. Konec koncev živimo v Sloveniji in ne srbiji."²⁵ V obeh primerih sta avtorja izjav podala svoje mnenje tako, da sta namesto fokusiranja na problem, ki je bil predmet debate na forumih (tj. poročilo ECRI o nestrpnosti Slovencev do manjšin in problem uvedbe srbskega jezika v slovenske šole), ta problem prenesla na drugega (tj. ker ECRI v svojem poročilu ne omenja nič o neenakopravnem statusu slovenskih manjšin na avstrijskem Koroškem in Štajerskem, naj tudi nestrpnost Slovencev ne bi bila sporna, in ker slovenski šolski sistem ne upošteva predloga po uvedbi verouka v slovenskih šolah, naj tudi ne bi bilo razloga za upoštevanje predloga po uvedbi srbskega jezika). Prav s prenosom problema pa nista zanikala (sicer z upravičevanjem in utemeljevanjem) nestrpnosti Slovencev do manjšin.

Z zgornjimi primeri semantične analize smo skušali prikazati, da se z besednimi zvezami lahko obdrži pozitivno in strpno samopodobo, s tem ko se pozornost preusmerja na razloge, ki upravičujejo negativna dejanja/ravnanja. Ne glede na vrsto semantičnega prijema je bila prezentacija vedno ista: "mi" mislimo dobro, "oni" pa slabo, "mi" smo pozitivni, "oni" pa negativni. Kot pravi van Dijk, ta princip lahko zasledimo v slehernem diskurzu, bodisi v bolj neformalnem, sub-

²³ van Dijk, 1997, 170.

²⁴ Udeleženelec spletnega foruma z imenom "karantanec", Pirc, V., 2003, "Slovenski rasizem", <http://www.mladina.si/tehdnik/200328/clanek/rasizem/>.

²⁵ Udeleženelec spletnega foruma z imenom "Neznanec", Šuljić, T., 2003, "Pouk srbščine v Mariboru", http://www.mladina.si/tehdnik/200344/clanek/uvo-manipulator-tomica_suljic/.

tilnem bodisi v bolj formalnem, uradnem.²⁶ V Mladininih prispevkih in spletnih forumih smo ga večkrat zasledili pri slednjih (torej v bolj neformalnem, subtilnem diskurzu), v katerih se je nestrpnost do etničnih manjšin z območja bivše Jugoslavije najpogosteje izražala s predlogi kot je “ampak” – v smislu ne da jim nasprotujemo, “ampak” ogrožajo slovenski narod, ali konkretnije: “Nikakor to ni učenje tujega jezika ampak pranje možganov z mitološko zgodovino srbskega naroda ...”²⁷ V Mladininih prispevkih pa se je nestrpnost do etničnih manjšin z območja bivše Jugoslavije bolj kot s predlogi izražala z različnimi pomeni besed in besednih zvez, odvisno od virov,²⁸ na katere so se sklicevali Mladinini novinarji: nekateri so bili bolj eksplisitni (“Preprečiti je treba spopad ‘sprtih strani’”²⁹), drugi bolj implicitni, da skoraj ni bilo več razvidno, ali je šlo za izražanje o nestrpnosti Slovencev (“v Sloveniji stopnja nestrpnosti je, ni pa tako visoka, da bi realno ogrožala demokracijo, strpnost in sožitje. Vseeno pa stopnja ni tako majhna, da bi jo morali imeti za zanemarljiv pojav. Moramo se mu bolj posvetiti, saj gre za negativen odnos do drugačnih, drugačni pa smo vsi.”)³⁰

BESEDIŠČE

Besedišče vsakega jezika je osnovni vir, s katerim se ohranja področje skupnih izkušenj ali delovanja, ki *se prenaša od osebe k osebi, iz generacije na generacijo*.³¹ Z besedami se izražajo klasifikacije odnosov med ljudmi v neki družbi, ki ustrezajo vrednotam vladajoče ideologije.

Tako denimo v okviru besedišča slovenskega jezika (bodisi formalnega bodisi neformalnega diskurza) obstaja več različnih klasifikacij odnosa Slovencev do etničnih skupin, ki živijo v Sloveniji, kar dokazujejo že sama različna poimenovanja za pripadnike etničnih skupin z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji. V Mla-

²⁶ van Dijk, 1997, 170.

²⁷ Udeleženec spletnega foruma z imenom “Karantanec”, Šuljić, T., 2003, “Pouk srbsčine v Mariboru”, http://www.mladina.si/tehdnik/200344/clanek/uvo-manipulator-tomica_suljic/.

²⁸ Med analiziranimi prispevki so bili naslednji najpogostejši viri: Janez Janša, Marjan Podobnik, Milan Kučan, ministrstvo za šolstvo, Janez Drnovšek, policija, pripadniki etničnih manjšin z območja bivše Jugoslavije ...

²⁹ Žerdin, A. H., 2001, “Zgodba o sprtih straneh”, <http://www.mladina.si/tehdnik/200128/clanek/belina-2/>.

³⁰ Pirc, V., 2003, “Slovenski razizem”, <http://www.mladina.si/tehdnik/200328/clanek/rasizem/>.

³¹ Fowler, 1991, 54.

dininih prispevkih so jih viri informacij največkrat imenovali z naslednjimi poimenovanji:³² Neslovenci, “novodobne” manjšine, Muslimani, Hrvati, Makedonci, Jugoslovani, Bosanci, Srbi, Črnogorci, priseljenci, ljudje, ki niso “čisti” Slovenci, srbski izseljenci, srbske narodnosti, “izmečki”, južnjaki, nekdanji bratje, čefurji ipd. Nemalokrat negativna in žaljiva poimenovanja pa so jim podeljevali udeleženci spletnih forumov: Srbendi, srbska manjšina, Neslovenci, južnjaki, Muslimani, bratski narodi, te “manjšine”, čefurji, čefurji, priseljenci, izseljenci, tujci, Balkanci, južni bratje, narodi “južno od Kolpe”, naši južni sosedi, “nečisti” Slovenci, jugoviči, južna brača, čapci, jugosi, prišleki ...

Zgornji primeri kažejo, da je način poimenovanja pomemben družbenolingvistični indikator, ki odpira vprašanja *moči*, *distanciranosti*,³³ (ne)sprejemljivosti ter občutkov bližine in oddaljenosti v odnosu do etničnih manjšin z območja bivše Jugoslavije, ki živijo v Sloveniji.

Strategija etničnega distanciranja s pomočjo besedišča vključuje, poleg poimenovanja, tudi rabo zaimkov.³⁴ Posameznik lahko pokaže distanco, nestrinjanje ali zavračanje drugih etničnih skupin s tem, ko s poudarjeno rabo zaimkov in svojilnih pridevnikov (“mi”, “naša” skupina ipd.) v svojem govorjenju (ali pisanju) povečuje skupino, ki ji pripada. Takšna vrsta pozajmljanja se lahko v primeru pretiranega poudarjanja večvrednosti lastne skupine in manjvrednosti drugih skupin razvije v obliko osebnega etnocentrizma. Pri analizi Mladininih prispevkov in spletnih forumov smo ugotovili, da je bila pri slednjih poudarjena raba zaimkov še posebej pogosta. Največkrat se je pojavljala skupaj s t. i. prenosom, češ “mi” smo že tako na slabšem, zakaj bi “njim” dajali prednost: “V posočju so NAŠI ljudje še vedno brez stabilne strehe nad glavo, polhno je NAŠIH brezposelnih in polhno je NAŠIH družin, ki jih je zarad takih in drugačnih dejavnikov prizadela revščina. Če ne drugače bi rajši dal NAŠIM kmetom ves denar, ki je namenjen imigrantom. Ne vem zakaj bi dajal moj denar nekemu tujcu, ki je dolgoročno prisiljen iti v kriminal in ki mi ga sploh ne paše gledat na zemlji. To da dovolimo, da se masovni imigranti zatekajo k nam in v Evropo je razvajanje tretjega sveta in hkrati njihovo nazadovanje. Vsak ki je pameten bo zapustil svojo domo-

³² Ker so se nekatera navedena poimenovanja ponavljala v več analiziranih prispevkih, ne navajamo naslovov posameznih prispevkov, kot to počnemo pri ostalih citiranih izjavah.

³³ Fowler, 1991, 99.

³⁴ van Dijk, 1997, 171.

vino v bedi po modernih kriterijih. Tam pa ostanejo sami gumbci, ki ne znajo niti kave skuhat, kaj šele pridelat (banalni primer).³⁵

Pripadnike etničnih manjšin z območja bivše Jugoslavije so novinarji in udeleženci spletnih forumov pogosto imenovali še z drugimi besedami, ki so poudarjale temeljno ločnico med "nami" in "njimi": "neuke snažilke", "natakarji"³⁶ ... (novinarji), "primitivci", "drogeraši", "dilerji", "izmečki", "tatovi koles", "vandalji", "pretepači", "srbijanske in bošnjaške skupine morilcev"³⁷ ... (udeleženci spletnih forumov). Takšni in podobni izrazi so se zlasti na spletnih forumih znova in znova ponavljali. Nenehno so se poudarjale ene in iste stereotipne predstave, in sicer da so pripadniki etničnih manjšin s področja bivše Jugoslavije (1) kriminalci in pretepači ("nas ropajo", "napadajo po cestah", "nam težijo z noži" ...),³⁸ (2) kulturno in jezikovno neprilagojeni ("neslovenski govorečo balkanarijo",³⁹ "nam nihče ne bo vsiljeval južnjaške kulture, ki mi je primitivna in nezrela za kakršnokoli asimilacijo"⁴⁰), (3) leni, kradljivci delovnih mest Slovencev ("Priseljenci so leni in odzirajo kruh domačinom. Če to ne bi bili, bi ostali doma"⁴¹) (4) imajo značilno zunanjo podobo ("južnjaki v trenirkah"⁴²) itd.

Sicer pa diskusije spletnih forumov niso bile vedno in izključno "napadalne" ali nestrpne do etničnih manjšin z območja bivše Jugoslavije. V njih so se pogosto koncentrirale tudi takšne besede, ki so napadale udeležence in njihov preveč žaljivi jezik: "Tisti, ki najbolj propagirate strpnost, ki ste najbolj človekoljubni ste največji nestrpneži. Sploh ne odgovarjate z argumenti ampak namesto argumen-

³⁵ Udeleženec spletnega foruma z imenom "Cedo", Ozmec, S., 2002, "Prebujena desnica", <http://www.mladina.si/tehdnik/200249/clanek/m-skini/>.

³⁶ Štefančič jr., M., 2004, "Zbrane misli velikega igralca", <http://www.mladina.si/tehdnik/200406/clanek/slo-tema-marcel-stefancic-jr/>.

³⁷ Udeleženec spletnega foruma z imenom "Gebbs", Žerdin, A. H., 2001, "Zgodba o sprtih straneh", <http://www.mladina.si/tehdnik/200128/clanek/belina-2/>.

³⁸ Udeleženec spletnega foruma z imenom "Urosh", Žerdin, A. H., 2001, "Zgodba o sprtih straneh", <http://www.mladina.si/tehdnik/200128/clanek/belina-2/>.

³⁹ Udeleženec spletnega foruma z imenom "Avblus", Pirc, V., 2003, "Slovenski rasizem", <http://www.mladina.si/tehdnik/200328/clanek/rasizem/>.

⁴⁰ Udeleženec spletnega foruma z imenom "Gebbs", Žerdin, A. H., 2001, "Zgodba o sprtih straneh", <http://www.mladina.si/tehdnik/200128/clanek/belina-2/>.

⁴¹ Udeleženec spletnega foruma z imenom "Gebbs", Žerdin, A. H., 2001, "Zgodba o sprtih straneh", <http://www.mladina.si/tehdnik/200128/clanek/belina-2/>.

⁴² Udeleženec spletnega foruma z imenom "Tadej", Žerdin, A. H., 2001, "Zgodba o sprtih straneh", <http://www.mladina.si/tehdnik/200128/clanek/belina-2/>.

tov mečete žaljivke v smislu “ti pa tega tako ne bi razumel, ker si prebutast”. To-rej ne argumentirate, ampak samo žalite. Nasprotna stran vam vsaj argumentira-no pove za kaj in kako se zavzema. Začenjam se spraševati kdo je res tu gor ne-strpnež.”⁴³

Nekateri udeleženci pa so na takšna opozorila soudeležencev, češ da so pre-več žaljivi, takoj cinično pristavili: “Se posebej slovinci smo taki, da bomo naj-prej poskrbeli za vse tujce (izbrisane), kot za nas same. HLAPCI!”⁴⁴ “Tudi izrazi, kot so ‘bečki konjušar’, ‘slovenelj’ in ‘alpski četnik’ so le ljubkovalni in jih Slo-venci naravnost obožujemo. Seveda če niso mišljeni žaljivo ali s kakšnim pejora-tivnim podpomenom narodnosti.”⁴⁵

Iz zgornjih primerov torej vidimo, kako je izbira in raba posameznih besed in-tegralni del reprodukcije ideologije v medijih, navsezadnje je lahko dokaz diskri-minatornega in nestrpnega odnosa. Strinjamo se zato z van Dijkom, ko pravi, da je imenovanje manjšin moralno in interakcijsko tvegano (še posebej med ljudmi, ki drug drugega ne poznajo), zato sta potrebna dodatna pozornost in nadzor.⁴⁶

ARGUMENTACIJA

Princip argumentacije pogosto uporabljamo takrat, ko želimo neko mnenje do-datno podkrepiti, podpreti in obrazložiti. Najdemo ga lahko v slehernem diskur-zu: v vsakdanjem pogovoru, parlamentarnih debatah, novinarskem diskurzu ...

Primer novinarjevega argumentiranega stila pisanja je denimo prispevek “Za-kaj Neslovinci nimajo pravice do pouka v materinščini”, ki ga je *Mladina* objavi-la 26. februarja 2001. Avtor začenja prispevek s sklicevanjem na poročevalca Sve-ta Evrope, ki hvali urejenost pravic manjšin v Sloveniji: “Način, na katerega Slo-venija varuje pravice manjšin, je model in primer za mnoge evropske države – tako na vzhodu kot na zahodu ...”. V nadaljevanju novinar izpodbija poročevalče-vo izjavo, češ da v Sloveniji živi veliko manjšin, ki so “zelo daleč od kakršnekoli ‘pozitivne diskriminacije’”. Izpodbijanja se loteva temeljito ter z ustrezno argu-

⁴³ Udeleženec spletnega foruma z imenom “nekdo”, Žerdin, A. H., 2001, “Zgodba o sprtih straneh”, <http://www.mladina.si/tehdnik/200128/clanek/belina-2/>.

⁴⁴ Udeleženec spletnega foruma z imenom “Avblus”, Pirc, V., 2003, “Slovenski rasizem”, <http://www.mladina.si/tehdnik/200328/clanek/rasizem/>

⁴⁵ Udeleženec spletnega foruma z imenom “Avblus”, Pirc, V., 2003, “Slovenski rasizem”, <http://www.mladina.si/tehdnik/200328/clanek/rasizem/>.

⁴⁶ van Dijk, 1997, 174.

mentacijo, in sicer najprej poda nekaj statističnih podatkov popisa iz leta 1991, iz katerih je razvidno, da je "poleg Slovencev živelo še 53.688 Hrvatov (2,74 %), 47.097 Srbov (2,4 %), 26.725 Muslimanov (1,36 %), 12.237 Jugoslovanov (0,62 %), 8499 Madžarov (0,43 %), 4233 Črnogorcev (0,22 %), 4412 Makedoncev (0,22 %), 3558 Albancev (0,18 %), 3063 Italijanov (0,16 %), 2282 Romov (0,12 %), 546 Nemcev (0,03 %), 322 Čehov (0,02 %) in manjše število nekaterih drugih narodov", nato pa še zgodovinski opis o nedvomni avtohtonosti nekaterih manjšin na slovenskem ozemlju – predvsem Srbov, Hrvatov in Nemcev. Tako avtor s sklicevanjem na številnost in avtohtonost podaja argumente o neupravičeno zanemarljivem položaju drugih manjšin, ki niso pod zaščito slovenske zakonodaje, s čimer namiguje na nižjo stopnjo tolerance Slovencev pri urejanju pravic manjšin v primerjavi z oceno poročevalca Sveta Evrope.

Van Dijk kot primer udejanjanja principa argumentacije navaja parlamentarne debate o imigracijah, manjšinah ali civilnih pravicah, ki se v zahodnih državah ponavadi začnejo z nacionalno samoglorifikacijo, zato da negativne konotacije, podane v nadaljevanju, ne izpadejo tako etnocentrične ali rasistične.⁴⁷ Podoben primer nacionalne samoglorifikacije je tudi naslednji začetek izjave udeleženca Mladininega spletnega foruma: "Slovenci smo res en dober srčen in gostoljuben narod", ki se nadaljuje z argumentom o domnevni strpnosti Slovencev: "Plačujemo šolanje v tujem jeziku, plačali bomo izbrisanim, ker se jim ni ljubilo obrisati po letu 1991 ... Samo naj še kdo reče, da nismo strpni. Smo, trapasti pa ravno toliko. Druge trepljamo, ko pljuvajo v našo skledo."⁴⁸ Z uvodom o dobrosrčnosti in gostoljubnosti Slovencev skuša udeleženec spletnega foruma "ublažiti" svoje negativno mnenje, češ da drugim samo plačujemo in zato živijo na naš račun.

Še en način argumentacije, ki skuša dejanja ali odločitve prikazati kot manj negativna, je ta, da jih prikaže kot koristna. Temu pravimo *navidezna empatija*.⁴⁹ V nasprotju s prikazovanjem imigracijskih restrikcij ali omejitev manjšinskih pravic kot koristnih za žrtve se s to argumentacijo okrivijo žrtve za negativne odločitve in nestrpen odnos do njih. Skratka, na ta način se skuša žrtve, imigrante, manjšine prikazati kot glavni vzrok za težave v neki državi. Tako na primer udeleženec spletnega foruma argumentira, zakaj so v bistvu pripadniki bivših repub-

⁴⁷ van Dijk, 1997, 172.

⁴⁸ Udeleženec spletnega foruma z imenom "Neznanec", Šuljić, T., 2003, "Pouk srbščine v Mariboru", http://www.mladina.si/tednik/200344/clanek/uvo-manipulator--tomica_suljic/.

⁴⁹ van Dijk, 1997, 172.

lik Jugoslavije eden glavnih vzrokov za slabo denarno stanje bivše države oziroma dober razlog za njen razpad: “Mar ni ’jug’ v slovenski šovinistični optiki vedno nastopal kot ta, ki molze Slovenijo?” Ta predsodek ima dodatno lastnost, da je resničen. 1/7 prebivalcev juge – Slovencev je nosila več kot pol izvoza v tujino za celo Jugoslavijo in te devize so se potem po principu bratske pomoči valile v bosno, srbijo, kosovo itd. Jest ne vidim nobenega šovinizma tule, ampak enega temeljnih razlogov, da smo prekinili z Jugoslavijo. Torej enega temeljev osamosvojitve, ki jo po moje avtor tule tudi napada.”⁵⁰

Zelo pogost princip argumentacije v tekstih ali govorih, kot navaja van Dijk, pa je tudi t. i. *preobrat*,⁵¹ češ ne “oni”, “mi” smo žrtve, ne “oni”, “mi” smo na slabšem. Tako denimo udeleženka naslednje izjave meni, da se bodo morali Slovenci maščevati, da ne bodo več na slabšem, saj jim “nihče ne bo vsiljeval južnjaške kulture”, ki je “primitivna in nezrela za kakršnokoli asimilacijo”. V nadaljevanju mneneje o slovenskem maščevanju argumentira z naslednjim: “Govorim o kulturi in ne o narodih oz. nacijah. Ko smo že pri njih, se naj navežem na zgodovino. V času turških vpadov so bili južnoslovanski narodi pod Turško oblastjo. Zato tudi nikoli niso imeli kapitalizma. Ampak ni o tem debata. Kmetje v Bosni niso bili le to, pač pa so se ob slabi letini podali na roparske napade. Imenovali so se akindžije. Iz Srbije pa so prihajali mortolozi. Sužnje, ki so jih pripeljali so prodali za janičarje ponavadi Dubrovniku. Enostavna formula, bi rekel. Ko nimaš, enostavno ukradeš. Tako blizu kot smo si s temi narodi, pa tako različna kultura. Da se vrnem na citat. Kako zelo so se komunisti trudili zmešati ti dve sosednji kulturi, pa so na koncu dobili desetletje dolgo vojno. Primeri iz zahodne Evrope dokazujejo, da se Slovenci brez problemov vključujejo med domačine, južni slovani pa ne. Enako Turki. Pa ne, da bi imel kaj proti tem narodom, nasprotno jih spoštujem, saj so se obdržali kljub jarmu Turkov. Tudi v Sloveniji so že desetletja, pa ne spoštujejo naše kulture, jezika, celo zaničujejo ga. Ne vsi, poznam posamezne pripadnike teh narodov, ki so se odlično ujeli med nami. Torej se da. Ne bi pa dopustil, da bi prihajali do nekakšnih kompromisov. Da bi uvajali dvojezičnost in podobno.”⁵²

⁵⁰ Udeleženec spletnega foruma z imenom “Neznanec”, Štefančič jr., M., 2004, “Zbrane misli velikega igralca”, http://www.mladina.si/tehdnik/200406/clanek/slo-tema--marcel_stefancic_jr/.

⁵¹ van Dijk, 1997, 172.

⁵² Udeleženec spletnega foruma z imenom “Gebls”, Žerdin, A. H., 2001, “Zgodba o sprtih straneh”, <http://www.mladina.si/tehdnik/200128/clanek/belina-2/>.

PRIPOVEDOVANJE ZGODB

Iz načina pripovedovanja zgodb v nekem diskurzu lahko prav tako sklepamo o prisotnosti stereotipov in predsodkov. Prispevek "Družba nas zaničuje, zakaj bi se ji prilagajali"⁵³ je eden izmed takih primerov, napisan na podlagi zgodbe. V njem skuša novinarka predstaviti problem etničnih manjšin v slovenski družbi z intervjujem dveh dijakov, ki ji pripovedujeta zgodbo o svojem življenju v Sloveniji kot pripadnika etničnih manjšin z območja bivše Jugoslavije. Prispevek večinoma povzema njune komentarje o tem, da je slovenski značaj "zelo nestrpen, zelo vase zaprt in zelo hinavski". Zdi se, da novinarka z njuno zgodbo in izkušnjami skuša sporočiti problem nestrpnosti Slovencev. A ne glede na njune povzete in citirane komentarje s svojimi vmesnimi pripombami in mnenji tudi sama sporoča svoje stereotipne poglede na etnične manjšine z območja bivše Jugoslavije, zaradi česar sporočilo prispevka deluje protislovno. Tako denimo hvali odlično slovenščino Marka P. in Eda M., češ "da se ju ne bi sramovala niti fonetična služba na nacionalni RTV". Obenem pa tudi trdi, da jo preseneča ("na moje presenečenje"), da govorita v tako "čisti slovenščini", s čimer bralcu prispevka razkrije svoje stereotipno prepričanje o etničnih manjšinah s področja bivše Jugoslavije – da so namreč jezikovno neprilagojeni. Takšna "sprenevedanja" (saj so jezikovno neprilagojeni, se pa najdeta dva, ki govorita v čisti slovenščini) so stalne prakse novinarskega poročanja. Kot pravi van Dijk, to so t. i. *pozitivne zgodbe, zgodbe uspeha*⁵⁴ o posameznih članih manjšinskih skupin, za katere je značilno, da izstopa posameznikova izjemnost, nadarjenost, kulturna prilagojenost ..., s čimer večina (oziroma pozitivni "mi") dosega dvojni učinek: (1) zanikanje lastne nestrpnosti, saj slavi, hvali posamezne člane manjšinskih skupin, ki jim očitno pri kulturnem in jezikovnem prilagajanju lahko uspe, (2) utrjevanje svojega dominantnega – večvrednega položaja v družbi s tem, ko poudarja, da pri prilagajanju lahko uspe le nekaterim, sicer izjemnim posameznikom neke manjšine, ne pa vsem. S pozitivnimi, uspešnimi zgodbami člani večine torej implicitno, latentno sporoča o svoji stereotipizaciji oziroma kategorizaciji lastnosti drugih na osnovi njihove skupinske pripadnosti.

⁵³ Jud, A., 2001, <http://www.mladina.si/tehdnik/200108/clanek/slovenscina2/>.

⁵⁴ van Dijk, 1997, 9.

ZAKLJUČEK

Z obravnavo Mladininih prispevkov in spletnih forumov smo skušali prikazati, kako se lahko s strukturami diskurza udejanja in širi sovražni govor, katerega besede prispevajo k reprodukciji nestrpnosti, zaničljivega, inferiornega in ponižujočega odnosa do etničnih manjšin z območja bivše Jugoslavije, ki živijo v Sloveniji. Zlasti besedišče spletnih forumov je bilo bolj ali manj alarmno, hiperbolično, žaljivo itd., ves čas je denotiralo negativne emocije, predsodke in stereotipe, okrog katerih so bili vpeti koncepti strahu, zmedenosti, ogroženosti, ksenofobije ipd. V novinarskih prispevkih je bilo to še posebej očitno takrat, kadar je bilo takšno izražanje subtilno in indirektno, kar je, kot pravi van Dijk pogost pojav “modernega” rasizma.⁵⁵ Na tej točki smo lahko zato še posebej zaskrbljeni nad samim področjem ideologije, prepričanj in vrednot, ki jih predstavljajo slovenski mediji, medtem ko pišejo o etničnih manjšinah z območja bivše Jugoslavije.

Po drugi strani pa ugotavljamo, da so novinarski prispevki tudi učinkovit medij za ugotavljanje javnomnenjske klime. Namreč spletni forumi, ki jih nekateri mediji omogočajo zato, da bralci izrazijo svoje mnenje o njihovih prispevkih, so idealen ventil za “sproščanje” lastnih, tudi negativnih mnenj, s tem pa tudi idealen medij za ugotavljanje javnega mnenja. Včasih celo bolj kot javnomnenjske raziskave, ker si udeleženci spletnih forumov zaradi same anonimnosti “upajo” povedati več. Velika pomanjkljivost nekaterih slovenskih medijev je po našem mnenju, da ne omogočajo bralčevega odziva na objavljene novinarske prispevke prek spletnih forumov na njihovih spletnih straneh, saj tako spregledujejo številne in različne komentarje, zaradi katerih bi lahko postale njihove vsebine bogatejše, bolj pluralne in manj pristranske.

BIBLIOGRAFIJA

- Erjavec, K. (1999): *Novinarska kakovost*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Erjavec, K. (1999): *Pojem novinarske kakovosti*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Fowler, R. (1991): *Language in the news*, Routledge, London.
- Hromadžić, H. (2003): “On-line forumi”, v: Trplan, T., Autor, S., Kuhar, R., ur., *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 03*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 98–111.

⁵⁵van Dijk, 1997, 175.

- Jalušič, V. (2001): "Ksenofobija ali samozaščita?", v: Petković, B., ur., *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 01*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 12–43.
- Košir, M. (1998): *Nastavki za teorijo seminarskih vrst*, Ljubljana, DZS.
- Kuhar, R. (2001): "Zgrabiti in izgnati", v: Petković, B., ur., *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 01*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 44–55.
- Kuzmanić, T. A. (2001): "Rasizem in ksenofobija, ki da ju v Sloveniji ni", v: Petković, B., ur., *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 01*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 56–77.
- Kuzmanić, T. A. (2002): "Ksenofobija v nekdanji SFR Jugoslaviji in v postsocialistični Sloveniji", v: Kuhar, R., Trplan T., ur., *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 02*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 14–33.
- Kuzmanić, T. A. (2003): "Kaj (ne)strpnost je in kako jo lahko kot koncept uporabljamo/zlorabljam?" v: Trplan, T., Kuhar, R., ur., *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 03*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 151–152.
- Poler, M. (1997): *Novinarska etika*, Magnolija, Ljubljana.
- Bajec, A., ur. (1994): *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, DZS Ljubljana.
- Terček, F. (2003): *Problemi informacijske (ne)dostopnosti*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- van Dijk, T. A. (1997): *Discourse as Social Interaction*, Sage Publications Ltd., London.
- Whillock, R. K. (1995): "The Use of Hate as a Stratagem for Achieving Political and Social Goals", v: Slayden, D., ur., *Hate Speech*, Sage Publications Ltd., London.

Elektronski viri:

- Bošnik, L. (2002): "Islam v zahodnih medijih", *Medijska preža*, <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/15/svet>.
- Janović, N. (2003): "Balkan v podobi", *Medijska preža*, <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/17/analiza/>.
- Kotnik, A. (2003): "Islam Bav bav Alah1", *Medijska preža*, <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/16/analiza>.
- Krašovec, P. (2004): "Mediji, propaganda, manipulacija, zarota", *Medijska preža*, <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/19/mjezik/>
<http://www.mladina.si>
- Pajnik, M. (2003): "Islam: Spektakularno o džamiji", *Medijska preža*, <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/16/analiza/>.

KARMEN MEDICA¹

Identitetna pojmovanja – med lokalnim in globalnim

Izveček: Implicitno razumevanje in tudi interpretiranje identitetne uganke vse bolj postaja svojevrstni stranski produkt sodobnih globalizacijskih procesov. Z različnimi interpretacijami slovenskih avtorjev ter novejšimi predstavitvami Bauman-a, Castellsa in Getineta so predstavljene sodobne percepcije tega fenomena. Tradicionalnemu pojmovanju identitete je dodana subjektivna komponenta. Za nacionalno identiteto pa je značilno, da postaja vse bolj hibridna in razpršena, kar pomeni, da terja nove in delno še nepoznane vzorce refleksije. Od subjektivnosti etničnih identitet do vseprisotne rutine nacionalne identitete se v sodobni družbi vse pogosteje pojavlja in vse bolj uveljavlja opcija neidentitete oziroma nepripadanja.

Ključne besede: etnična identiteta, nacionalna identiteta, neidentiteta, nacionalizem, nacionalna država

UDK 323.1:316.32

Perceptions of Identity – Between the Local and the Global

Abstract: An implicit understanding and interpretation of the identity riddle is an increasingly common by-product of the contemporary globalisation processes. The paper outlines the current perceptions of this phenomenon, reaching from diverse interpretations by Slovene authors, to the recent presentations by Baumann, Castells, or Getinet. The traditional notion of identity has acquired an additional subjective component. The national identity, on the other hand, grows hybrid and dispersed, thus requiring new and partly unfamiliar patterns of reflection. Modern society is increasingly characterised by the option of non-identity and non-belonging, from the subjectivity of ethnic identities to the ubiquitous routine of the national identity.

Key words: ethnic identity, national identity, non-identity, nationalism, national state

¹Dr. Karmen Medica je docentka in raziskovalka na Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani. E-naslov: karmen.medica@guest.arnes.si.

Pojem identitete je v zadnjih desetletjih prav gotovo eden od najbolj uporabljanih v vseh sferah družbenega življenja: v naslovih različnih tekstov, časopisov, v parlamentarnih debatah, manifestih političnih strank, retoriki vodij etničnih skupin, popularnih medijih, komercialnem marketingu, na znanstvenih konferencah in v študijskih programih. Implicitno razumevanje in tudi interpretiranje identitetne uganke vse bolj postaja svojevrstni *by-product* sodobnih globalizacijskih procesov.

Sama beseda identiteta s svojimi pojmovnimi konotacijami vzbuja pozornost in poraja vprašanja. Obravnavamo jo kot psihološki, sociološki, antropološki, etnološki, vsekakor tudi umetniški, predvsem pa literarni pojem. V družboslovni literaturi in leksikonih, slovarjih in enciklopedijah najdemo njen tako filozofsko-epistemološki kakor tudi sociološko-antropološki pomen.

Južnič razlaga identiteto kot "občutenje in sidrišče človekovega obstajanja, pripadanja, ukoreninjenosti".² Glede na pomensko razvejenost Južnič loči dve vrsti identitete: osebno (ki se nanaša na posameznika in je sestavljena iz avtoidentifikacije, torej tiste identitete, ki jo posameznik pripiše sam sebi, in identifikacije, ki jo posamezniku določa družba) in skupinsko (ta je lahko toliko heterogena, kolikor je heterogena pripadnost različnih članov neke družbe). Pri opredeljevanju identitete so pomembni tudi njeni pojavni vidiki: individualno-psihološki, antropološki, religiozni, ideološki, družbeni, kulturni, politični itd., iz katerih prav tako izhajajo različne identitete oziroma (po Južniču) pripadnosti. Pogoj za obstoj vseh nadaljnjih identitet človeka pa je njegova telesna identiteta oziroma poistovetenje z lastnim telesom. Zaradi večplastnosti človekovega identificiranja je identiteta neustaljena, mnogokrat se prekriva z drugimi vrstami skupinskih identitet. Ena izmed njih je tudi "premakljiva identiteta", do katere pride zaradi "splošne mobilnosti sodobne razvite družbe".³ V to gibanje je med drugim vključeno tudi spreminjanje položaja posameznika v procesih družbenih sprememb in v procesih njegove fizične mobilnosti, npr. emigriranja. Za emigrante pa je značilno, da ima njihova identiteta v novem okolju toliko opcij, kolikor je razlik (rasnih, etničnih, kulturnih itd.) med njimi in domačini. Tudi ti vidiki so sestavni del skupinske identitete. Družbeno-politične ovire, ki določajo neki prostor, določajo tudi identiteto. Ravno zaradi tega so v migracijskem kontekstu identi-

² Južnič, 1993, 5.

³ Prav tam.

tetne spremembe toliko občutljivejše. Oblikujejo in spreminjajo se s postavitvami meja, ki ločujejo “nas” od “njih”, kar niso “oni”, pa smo “mi”. Od “prehodne” identitete migranta, tujca se praviloma pričakuje ali čimprejšnja integracija ali vrnitev domov. Vedno večja mobilnost prebivalstva, restrikcije v naselitvah in soočanje različnih kulturnih vzorcev dinamizirajo oblikovanje sodobnih identitet tako posameznikov kakor tudi družbenih skupin. Ko se identiteta na neki stopnji izkristalizira, jo “družbena razmerja vzdržujejo, spreminjajo in celo preoblikujejo”.⁴ Velja tudi obratno, identiteta namreč v enakem vrstnem redu vpliva na družbo. Da jo lahko pravilno razumemo, jo je treba vedno umestiti v tisto družbeno realnost, v kateri je. V njej se posameznik poistoveti z družbenimi skupinami, ki jim pripada ali bi jim želel pripadati, sprejme njihove vrednote, svetovni nazor, vzorce obnašanja itd. Na ta način se v procesu socializacije, podružbljanja postopno identificira s svojo družino, lokalno skupnostjo, s širšimi skupnostmi (političnimi, kulturnimi, umetniškimi itd.) z etnijo, s celino (npr. z Evropo), s človeštvom ...

Identiteto lahko osvetli tudi socialna psihologija, ki pri njenem oblikovanju poudarja ravno proces socializacije, zlasti socialne interakcije posameznika z drugimi. Ti mu, kot pravi Nastran Uletova,⁵ držijo ogledalo, v katerem se opazuje. Ravno ta t. i. “efekt ogledalnega jaza”, v katerem posameznik prepozna sam sebe v upoštevanju ali zavračanju mnenj drugih o njem, vpliva na oblikovanje njegove identitete. Z ohranjanjem ravnotežja med osebno in socialno identiteto posameznik pridobi identiteto jaza. Ta se mora v vsakem novem interakcijskem procesu in v spremembah življenjske zgodovine posameznika na novo oblikovati. Ker to oblikovanje ni vedno uspešno, prihaja do “identitetne krize posameznika”, kar vse kaže na izrazito krhkost identitete.

RAZLIČNE KLASIFIKACIJE IDENTITETE

Pluralizacija življenjskih vlog, slogov, načinov življenja v moderni družbi pogosto vodi k fragmentaciji in izgubi identitet. Posameznik je vključen v življenje različnih družbenih skupin, ni pa popolnoma integriran v nobeno. Iz takšne situacije izhaja glavni paradoks identitete v sodobni družbi: možnosti izbire postajajo vse širše, hkrati pa položaj posameznika postaja vse bolj negotov, možnosti kulturne identifikacije vse šibkejše. Družbeni in identitetni multidimenzionalnosti se je

⁴ Berger, Luckmann, 1988, 160.

⁵ Nastran Ule, 2000.

teorija poskusila približati na različne načine. Eden je prav gotovo postavljanje različnih identitet v okvire in poskus njihovega klasificiranja.

Različne vidike identitete je Južnič razporedil na:

- individualno-psihološke (kako posameznik sebe identificira v smislu avto-identifikacije),
- antropološke v smislu čisto človeške opredelitve (pripadnost vrsti *Homo sapiens*),
- socialne (kako dojema svojo družbeno identiteto),
- pravne (glede svojih pravic in zagotovljene, z normami podprte zasidrano-sti v danem političnem redu ter še kake druge identitete).⁶

Z ameriškega zornega kota Belay meni, da se družbeno življenje reflektira v petih tipih identitet:

- sociološke identitete (*sociological identities*) – religija, družbeni položaj, socialni status, spol;
- profesionalne identitete (*occupational identities*) – služba, aktivnosti ipd.;
- geografske identitete (*geobasic, rather than racial identities*) – Azijci, Afričani, Latinskoameričani ... ;
- nacionalne identitete (*national identities*) – vključuje tudi večkulturne družbe, npr. ZDA;
- etnične identitete (*ethnic identities*).⁷

Poleg "klasičnega" razlikovanja socioloških in profesionalnih identitet je pri ameriških avtorjih nemalokrat poudarek na t. i. *geobasic* oziroma rasnih identitetah, v nasprotju z evropskimi, pri katerih prevladujejo preučevanja etničnih in nacionalnih, vse pogosteje tudi regionalnih identitet.

Castells v svoji knjigi *The Power of Identity* pravi, da je identiteta človekov vir pomenov in izkušenj, proces konstrukcije pomena na osnovi kulturnih atributov. Posameznik, tudi kot član skupine, ima lahko večplastno identiteto, kar pa je lahko vzrok stresa in nasprotij v samoprestavljanju in družbenih dejanjih. Identiteta se ločuje od družbenih vlog in vzorcev vedenja. Vloge so definirane z normami, oblikujejo jih institucije in družbene organizacije. Pomen in vpliv, ki ga ima-

⁶ Južnič, 1989.

⁷ Belay, 1996, 319–345.

jo na ljudi, je odvisen od pogajanj med posamezniki in institucijami/organizacijami. Identiteta pa je vir pomena za posameznika samega in je skonstruirana z individualizacijo. Identitete lahko izvirajo iz dominantne institucije in postanejo identitete le, če jih posameznik internalizira in jim da s tem pomen. Družbenim vlogam človek sam pripisuje vrednost in pomen. Celotna identiteta pa vsebuje pluralizem različnih hkratnih vlog. Vseeno je identiteta močnejši vir pomenov kot družbene vloge, saj vsebuje proces oblikovanja sebstva in individualizacije. Po Castellsu identitete organizirajo pomene, vloge pa funkcije. Pomen je simbolična identifikacija posameznika in je organiziran okoli primarne identitete, ki ima največji pomen, skozi čas in prostor se samoohranja.

Vse identitete so skonstruirane, vprašanje pa je kako, od česa, od koga in zakaj. Identitete so skonstruirane iz množice virov (zgodovina, religija, geografija ...), posamezniki, družbene skupine in družbe pa prevzamejo in preuredijo ta material na način, ki izvira iz družbenih omejitev, kulturnih projektov, ki so ukoreninjeni v družbeni strukturi in v njihovem specifičnem prostoru in času (v njihovem tukaj in zdaj).

Družbena konstrukcija identitete vedno poteka v kontekstu razmerij moči, na osnovi katere Castells izpostavlja naslednje oblike konstrukcije identitete.

Legitimizirana identiteta (*legitimizing identity*) – vpeljejo jo dominantne institucije družbe, da bi razširile in racionalizirale svoj vpliv. Legitimizirana identiteta ustvarja civilno družbo (organizacije in institucije družbe), pa tudi niz družbenih akterjev, ki racionalizirajo identiteto. Tak koncept civilne družbe je vpeljal Gramsci. Pravi, da je civilna družba sestavljena iz serij aparatov, kot so cerkev, združenja, politične stranke, skupnosti vseh vrst ipd., ki po eni strani spodbujajo dinamiko države, po drugi strani pa so globoko usidrane med ljudmi. Ta dvojnost civilne družbe omogoča politične spremembe brez neposrednega nasilja. Spremembe so izvedljive, ko večina prebivalstva sprejme legitimizirano identiteto.

Uporniška identiteta (*resistance identity*) – proizvedejo jo tisti posamezniki, ki izpadejo iz dominantnih okvirov (stigmatizirani, razveljavljeni posamezniki). V sodobni družbi je to najpomembnejši tip gradnje identitete. Konstruira oblike kolektivnega upora proti nevzdržnim pritiskom – ti temeljijo na ustaljenih identitetah. Uporniška identiteta temelji na izločenosti. Gradnja uporniške identitete v terminih dominantne ideologije oziroma institucije preobrne vrednotenje, s tem ko utrdi meje.

Projektna identiteta (*project identity*) – ko družbeni akterji zgradijo novo identiteto, ki redefinira njihov položaj v družbi, na ta način pa želijo transformi-

rati celotno družbeno strukturo. Emancipacija žensk je npr. pomenila spremembe v njihovi identiteti, kar je vplivalo na celotne družine, končno pa tudi na celotno družbo (npr. pojav feminizma). Projektna identiteta proizvaja subjekte, ki so aktivni družbeni akterji. Posamezniki so prisiljeni vsakodnevno izbirati med različnimi možnostmi. Refleksivni način življenja postane osrednji element strukturiranja identitete.

Uporniška in projektna identiteta nasprotujeta prevladujoči logiki sodobne družbe (*network society*) tako z defenzivnimi kakor tudi z ofenzivnimi prizadevanji. Ta so usmerjena v tri temeljne domene nove družbene strukture – prostor, čas in tehnologijo.

Castells poudarja tudi vlogo civilne družbe, ki se krči in spreminja, saj ni več kontinuitete med logiko ustvarjanja moči v globalni mreži ter logiko združb in reprezentacij specifične družbe in kulture. Iskanje smisla se pojavi v rekonstrukciji uporniške identitete okoli identitete skupnosti. Subjekti niso več zgrajeni okoli osnov civilne družbe, ki so v procesu dezintegracije, ampak so kot podaljšek družbenega upora. V modernosti je bila projektna identiteta konstruirana iz civilne družbe.

Nizozemski antropolog Baumann identiteto preučuje in ilustrativno ponazarja kot obliko družbenega trikotnika. Če identiteta v večkulturni družbi pomeni novo razumevanje (pojmovanje, percipiranje) kulture kot dialektičnega in diskurzivnega procesa, potem se tudi teorije razvijajo in predstavljajo v tej luči. Multikulturni družbeni trikotnik pa sestavljajo: človeške pravice (*human rights*), državljanske pravice (*civil rights*) in skupinske pravice (*community rights*).⁸

Tri glavne komponente multikulturnega trikotnika so:

- nacionalna država in njena nacionalna identiteta
- etničnost, etniciteta oziroma etnična identiteta
- religijsko delovanje oziroma verska identiteta.⁹

Baumann pravi, da bi bilo boljše, če bi na družbo gledali kot na elastično prepletanje multiplih identifikacij, kakor da si jo predstavljamo kot *patchwork*, krpanko, sestavljeno iz 5 ali 50 različnih kulturnih skupin.

Praprotnik, ki se ukvarja z identitetami v komunikacijskem prostoru interneta, poudarja, da je "kljub vsem ideološkim diskurzom in mistifikacijam /.../ na-

⁸ Baumann, 1999, 17–28.

⁹ Prav tam.

mreč identiteta ljudi negotova in nepojasnjena. To lahko prikažemo s primerom potepuhov, ki čakata na Godota, ki ga ni od nikoder. Podobno je z identitetami, saj je bistvenega pomena prav ugotovitev, da v vsakdanjem življenju ne živimo nekakšnih fiksnih identitet, ampak doživljamo, kar je tudi v skladu z logiko dinamičnega kontinuiranega življenja, identifikacijo.”¹⁰

Vsaka identiteta je navsezadnje identifikacija v kontekstu in v različnih situacijah fleksibilna, imaginarna in inovativna, celo takrat, ko to ne namerava biti. Nikoli ne bomo izvedeli, kaj je pravzaprav identiteta, če jo ne bomo poskusili razrešiti s situacijsko identifikacijo. Nikoli ne bomo razumeli, kaj je kultura, če je ne bomo spremljali v njeni dialektični naravi, logiki nadaljevanja. Ljudje si želimo tovrstne pojave konkretizirati, materializirati. Identiteto in večkulturnost pa je nemogoče razumeti z izključno filozofskim razmišljanjem in kabinetskim raziskovanjem. Sploh pa se vprašajmo, kadar govorimo o državljanih ali nedržavljanih, migrantih, manjšinah, vernikih ali nevernikih: Kdo so manjšine brez večini oziroma kaj so nevidne večinske pravice skozi optiko manjšin?

Avtorji, ki se problema identitete lotevajo z vidika delovanja kolektivnih identitet, kot so politične stranke, družbeni razredi, družbena gibanja, poudarjajo skupinski ali kolektivni karakter identitete v sodobni družbi. Mellucci¹¹ meni, da so individualne in kolektivne identitete samo različni nivoji istega problema. Po njegovem mnenju ni možno govoriti o identiteti enega subjekta brez sklicevanja na družbene korenine te identitete. Situacija splošne fragmentacije in funkcionalne diferenciacije je resnični družbeni kontekst, v katerem se pojavljajo različna družbena gibanja od 60. let do danes. V tem smislu lahko rečemo, da imajo prav tisti avtorji, ki pojav teh gibanj povezujejo s krizo individualnih in kolektivnih identitet.

SUBJEKTIVNOST ETNIČNE IDENTITETE

Tradicionalnemu pojmovanju identitete je dodana še subjektivna komponenta. Po Barthu etnična identiteta nima objektivnega značaja, ker lastnosti, ki jih je treba upoštevati, “niso seštevki objektivnih razlik, temveč tistih, ki jih akterji opredelijo kot pomembne”.¹²

¹⁰ Praprotnik, 2003, 53.

¹¹ Mellucci, 1982.

¹² Barth, 1969, 14.

Na splošno identiteta kot osrednji vidik zavesti o sebi, o lastni individualnosti in družbenosti igra vlogo posrednika med posameznikom in družbo.¹³ "Subjektivnost etničnosti" po Barthu je v nasprotju z do sedaj prevladujočim konceptom razlikovanja etnij in etničnih identitet po "objektivnih kulturnih značilnostih".¹⁴ Etnična identiteta nima objektivnega pomena, ker "značilnosti, ki jih je treba upoštevati, niso vsota razlik, temveč tiste, ki jih akterji dojemajo kot pomembne".¹⁵ Glede na to, da etnična identiteta predpostavlja obstoj "drugega" in kot takšna ni sama sebi namen, omogoča prilagajanje družbenih skupin v danem okolju.¹⁶ Identifikacija druge osebe kot člana etnične skupine vključuje skupen kriterij vrednotenj in presojanj. To predpostavlja, kot pravi Barth, da v osnovi "oba igrata isto igro".

Etnična identiteta ni sama sebi namen, ampak mora omogočati prilagajanje družbenih skupin v nekem okolju. Svojevrstno specifičnost etnične identitete vidimo ravno v obstoju "drugega", ki ni zunaj, ampak znotraj samega identitetnega polja. Po eni strani relativizira nacionalno pripadnost, po drugi strani je homogenizator na regionalni ravni. Drugo vprašanje je, kaj takšna identiteta pomeni v vsakdanjem življenju za prebivalce nekega območja. Ti so se nemalokrat zaradi vsiljene izbire "ali – ali" opredelili za tisto identiteto, ki so jo občutili kot primarno ali dominantno v dani situaciji.

Etnična identiteta je tudi pod vplivom etničnih meja, ki se spreminjajo, zato prihaja do odpovedi prejšnji, zamenjave ene identitete z drugo, pa tudi do vključevanja in povezovanja različnih identitet. Kot pravi Simmel: "Apriornost družbenega življenja izhaja iz dejstva, da življenje ni samo in izključno družabno. Posameznika ne določa samo njegova družbenost (članstvo v skupini), temveč tudi dejstvo, da se istočasno nahaja izven različnih družbenih skupin in interakcij. Vemo, da birokrat ni samo birokrat, poslovnež ni samo poslovnež, oficir ni izključno oficir."¹⁷

Osebnosti posameznika ne določa samo njegova skupinska pripadnost, ampak tudi njegove izvensocialne značilnosti: temperament, interesi, talenti, afinitete ipd. Simmel uvaja koncept "večstranske pripadnosti". Problem družbene

¹³ Strassoldo, Tessarin, 1992.

¹⁴ Barth, 1969.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Barth, 1969, 15.

¹⁷ Simmel, 1971.

pripadnosti vidi kot prepletene kroge, ki pomenijo pripadnost različnim družbenim skupinam. Čim večje je število skupin, ki jim posameznik pripada, tem večji je vpliv na njegovo osebnost. To ne pomeni brisanje njegove osebne identitete, ampak vsestranski razvoj osebnosti. Različni družbeni "krogi", ki jim pripadamo, niso nujno nasprotujoči si, ampak so lahko tudi komplementarni. S tem se odpirajo tudi možnosti za tekmovalnost, konkurenco, spopade ipd.

Na etnično mešanih in obmejnih območjih nastajajo posebne etnične identitete, ki vplivajo druga na drugo. Tudi možnost izbire med različnimi identitetami je neprimerno večja kot v etnično homogenih okoljih. Etnična identiteta je vedno družbeno oblikovana, kajti manifestira se v namernih akcijah in interpretacijah akcij znotraj družbenih odnosov; ni individualen produkt niti ne obstaja neodvisno od družbenega obnašanja ljudi. Vključitev posameznika pa poteka tako na psihološki kot tudi družbeni ravni.

Etnična identiteta vpliva na osebnost oziroma osebno identiteto posameznika. Postavlja ga v družbo in mu daje občutek pripadnosti. Oblikovanje identitete ni nikoli dokončan proces. Lahko rečemo, da je identiteta pravzaprav bolj "proces nastajanja kot stanje bivanja".¹⁸

Znotraj sodobnega sociološkega diskurza je sam pojem etnične identitete tako kot pojem etnosa ali etničnosti postal izredno priljubljen. Sploh pa v spontani in površni govorici (komunikaciji) pogosto prihaja do "preklapljanja"¹⁹ etnične in nacionalne identitete, ob tem se identiteta običajno pojmuje kot nekaj samoumevnega in stabilnega.

V modernih postindustrijskih družbah, v katerih se rušijo tradicionalne vloge posameznika, se podira tudi trdni, stabilni jaz. Človek postaja čedalje bolj individualizirano bitje, ki se v iskanju samega sebe izgublja v občutkih, da je vse mogoče, s čimer se odpirajo številne možnosti njegove identifikacije. Ravno zaradi te "izbire" postaja identiteta posameznika čedalje bolj nepopolna, delna, razpršena.

VSAKDANJA RUTINA NACIONALNE IDENTITETE

Nacionalna identiteta ravno tako kot etnična ni nekaj preteklega, bolj ali manj preseženega, temveč dokaj prilagodljiva konstrukcija, ki kljub drugačnim napovedim tudi v času globalizacije ni odmrla. Celo nasprotno, ostaja in postaja zelo

¹⁸ Vrcan, 1999, 26.

¹⁹ Več o tem: Knežević Hočevlar, 1999.

pomemben dejavnik v evropski in mednarodni skupnosti, njen vpliv se širi od nacionalne na nadnacionalno raven.²⁰ Nacionalne identitete si ni mogoče več zamisljati skupaj z zastarelimi vzorci, ki jo prikazujejo kot homogeno, poenoteno in s trdnim središčem. Nacionalna identiteta postaja vse bolj hibridna in razpršena, kar pomeni, da terja nove in delno še nepoznane vzorce refleksije.

Po Smithu so današnje nacionalne identitete dosti močnejše in prilagodljivejše. Vznik nacionalizmov v 90. letih pravzaprav ni obrambna reakcijska sila proti globalizaciji, ampak učinek in rezultat globalizacije, ne gre za ozek ekskluzivizem in anahronizem, temveč za pojav, ki je dobil novo funkcijo in osmiselitev.

Anderson pravi naslednje: "Realnost je povsem preprosta. Nacionalnost je postala najsplošneje priznana vrednota v političnem življenju naše dobe. Nacionalizmu je uspelo ustvariti trdoživ politični in kulturni imaginarij, ki zmore bolj kot katerakoli druga kolektivna identiteta vplivati na zavest, še zlasti pa na afektivno in impulzivno sfero ljudi, ne da bi se tega nujno zavedali; prva sproža in mobilizira čustva, druga sili k delovanju in akciji".²¹

Britanski sociolog Giddens opozarja na to, da so nacionalne države tudi same hitro spoznale, da se lahko z globalizacijo ne le podaljšajo, temveč tudi okrepijo, nacionalna država se je okrepila in danes posega tudi v sfere, o katerih ni še včeraj nihče sanjal.

Nacionalizem kot vir identitete ne more biti zreduciran na posamično zgodovinsko obdobje, pravi Castells. Če zreduciramo narode in nacionalizem na proces konstrukcije nacionalnih držav, ne moremo pojasniti hkratnega vzpona postmodernega nacionalizma in zatona moderne države.²² Multinacionalna podjetja, ki imajo glavni sedež v izbrani državi, so podvržena državnim regulacijskim mehanizmom. To velja tudi za transnacionalna podjetja, se pravi za podjetja, ki predstavljajo "nevezani kapital v čisti obliki". Po zlomu komunističnih režimov ob koncu 80. let prejšnjega stoletja, je postalo očitno, da je kapitalizem prevzel vlogo hegemonu v svetovnih ekonomskih razmerah.

Empirične raziskave potrjujejo, da so ljudje še vedno močno zavezani ideji nacije. Ameriški socialni psiholog Bilig pravi, da pomeni nacija kljub globalizaciji in evropeizaciji še naprej primarno pozitivno identifikacijsko možnost. Bilig poudarja, da se

²⁰ O nacionalni identiteti v času globalizacije glej: Jurič Pahor, 2003, 9–25.

²¹ Jurič Pahor, 2003, 10–12.

²² Castells, 1997, 31–31.

je nacionalizem iz prvotnega, večinoma nasilnega stanja prelevil v “vsakdanjo rutino”, ki omogoča, da lastnega nacionalizma sploh ne zaznamo več.²³ V moderni državi je nacionalna identiteta pridobila presenetljivo rutinski značaj, skorajda vsepovsod plapolajo nacionalne zastave, s TV-zaslonov pa pobliskavajo tudi siceršnji nacionalni simboli, med katerimi imajo nekateri jasno prepoznavne signalne funkcije. Libanonski pisatelj Maalouf, ki kot svoj knjižni jezik uporablja francoščino, pravi, da se konflikti porajajo tam, kjer ljudje čutijo, da je njihova identiteta ogrožena. In ker v svetu še vedno prevladuje plemensko pojmovanje identitete, je podpihovanje “sovražnosti” lahko nevarno, še posebej če identiteto posameznika enačimo le z njegovo nacionalno pripadnostjo, njegove interese pa le z nacionalnimi interesi.²⁴

SOCIALNA PRIPADNOST IN/ALI IDENTITETNA NEPRIPADNOST

Identiteta in socialna pripadnost sta si vsekakor zelo blizu, včasih se uporabljata tudi kot sinonima. Kot smo že povedali, identiteto lahko razumemo kot osrednji vidik zavesti o samem sebi. Če je identiteta razumljena kot zavest o lastni individualnosti in družbenosti, ta zavest vključuje tudi družbeno skupino, ki ji pripada posameznik. V vsakem primeru ima koncept identitete podobno kot koncept socialne pripadnosti vlogo posrednika med posameznikom in družbo. Zaradi tega identitete ne moremo dojemati izključno na individualni ravni kot subjektivno izkušnjo, temveč kot intersubjektivni element, ki povezuje člane neke družbene skupine. Tudi zaradi tega je pojmovanje identitete in procesov identifikacije nedvomno stičišče različnih disciplin.

Na identitetne vzorce močno vplivajo tudi selitve, tako dejanske kot tudi metaforične. Identiteta posameznika je lahko skupek dobesednih in metaforičnih premikov posameznika. Ko beremo, gledamo televizijo itd., v mislih tudi potujemo; na ta način si oblikujemo identiteto in doživljamo izkušnje o različnih krajih. Ljudem, ki se ne selijo, jezik omogoča potovanja. Diskurz migracijskih identitet se ne nanaša samo na tiste, ki se fizično premikajo, ampak tudi na tiste, ki potujejo z mislimi. Ravno tako predstave in izkušnje o drugih krajih vplivajo na identiteto skupnosti “tukaj in zdaj”.

Skupinska identiteta temelji na skupinsko razpoznavnih znakih, pa naj bodo ti dejanski ali namišljeni. Vedno gre za občutke pripadnosti, zavezanosti, lojalno-

²³ Bilig, 1999.

²⁴ Maalouf, 1999.

sti, ki nastanejo na osnovi skupnega elementa. Deloma gre za družbeno determiniranost, deloma za osebna nagnjenja. Ta sistem odnosov pa ni dan enkrat za vselej, temveč je premakljiv in spremenljiv.²⁵ Procesi konstrukcije in rekonstrukcije kolektivnih identitet so izrazito dinamični in v nobenem primeru niso enosmerni. Jenkins pravi: "Tudi najintimnejša identiteta je rezultat socializirane zavesti in družbene situacije, najbolj kolektivna identiteta pa živi v zavesti posameznikov."²⁶

Po drugi strani se vse pogostejše pojavlja tudi opcija "neidentitete" oziroma "nepripadanja". Po Andersonu je "pripadanje" iluzija in "pripadati" ni nujno.²⁷ Posameznik je vključen v življenje različnih družbenih skupin, ni pa popolnoma integriran v nobeno. Iz takšne situacije izhaja glavni paradoks identitete v sodobni družbi: možnosti izbire postajajo vse širše, položaj posameznika v družbi pa je vse bolj negotov.

Ugotovimo lahko, da je treba o tovrstnih družbenih pojavih in procesih nenehno premišljevati in iskati rešitve. Predvsem moramo navedene identitetne in identifikacijske značilnosti obravnavati tako na lokalni kot tudi na globalni ravni, v kontekstu, ki vključuje in *place* in *space*.

BIBLIOGRAFIJA

- Baumann, G. (1999): *The Multicultural Riddle. Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*. New York, Routledge, London.
- Barth, F. (1969): "Introduction", v: Barth, F., ur., *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference*, George Allen & Unwin, London, 9–38.
- Belay, G. (1996): *The (re)construction and negotiation of cultural identity. Information and Behavior V.*, NJ, Transaction, New Brunswick.
- Berger, P., Luckmann, T. (1988): *Družbena konstrukcija realnosti*, Razprave iz sociologije znanja, Ljubljana.
- Bilig, M. (1999): "Spomin na vsakdanji nacionalizem", v: Nastran Ule, M., ur., *Predsedki in diskriminacije. Izbrane socialno-psihološke študije*. Zbirka Alfa 1/99, Ljubljana, 157–186.
- Castells, M. (1997): *The Power of Identity*, Blackwell, Oxford.

²⁵ Knežević Hočevar, 1999.

²⁶ Jenkins, 1994, 218.

²⁷ Anderson, 1991.

- Jenkins, R. (1997): *Rethinking Ethnicity*, Arguments and Explorations, Sage, London.
- Jurič Pahor, M. (2003): "Nacionalna identiteta v času globalizacije", *Annales* 13/1, 9–28.
- Južnič, S. (1993): *Identiteta*, FDV, Knjižna zbirka Teorija in praksa, Ljubljana.
- Knežević Hočevar, D. (1999): *Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe: domačinska zamišljanja nacije in lokalitete*, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Mellucci, A. (1982): *L' invenzione del presente. Movimenti, identità, bisogni individuali*, Il Mulino, Bologna.
- Maalouf, A. (1999): *L' identità*, Bompiani, Milano.
- Nastran Ule, M. (2000): *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*, Znanstveno in publicistično središče (Sophia 6), Ljubljana.
- Praprotnik, T. (2003): *Skupnost, identiteta in komunikacija v virtualnih skupnostih*, ISH, Ljubljana.
- Simmel, G. (1971): *On Individuality and Social Forms*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Strassoldo, R., Tessarin, N. (1992): *Le radici del localismo*, Reverdito, Trento.
- Vrcan, S. (1999): "Znakovita zbrka oko etničnog", v: Čačić Kumpes, J., ur., *Kultura, etničnost, identitet*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 15–39.

OBVESTILO AVTORJEM

Prispevke in drugo korespondenco pošiljajte na naslov uredništva. Uredništvo ne sprejema prispevkov, ki so bili že objavljeni ali so istočasno poslani v objavo drugam. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

Izdajatelj revije se glede urejanja avtorskih razmerij ravna po veljavnem Zakonu o avtorskih in sorodnih pravicah. Za avtorsko delo, poslano za objavo v reviji, vse moralne avtorske pravice pripadajo avtorju, vse materialne avtorske pravice pa avtor za enkratno objavo brezplačno prenese na izdajatelja. Avtor dovoljuje objavo izvlečka/abstrakta svojega dela na spletni strani revije.

Prispevki naj bodo poslani v tiskopisu in na disketi, CD-ROM-u ali po e-pošti, pisani na IBM kompatibilnem računalniku v programu Microsoft Word. Besedilu naj bo priložen izvleček v slovenščini in angleščini (do 10 vrstic) in do 5 ključni besed (v slovenščini in angleščini).

Prispevki naj ne presegajo obsega ene in pol avtorske pole (45.000 znakov s presledki) vključno z vsemi opombami. Prispevki naj bodo razdeljeni na razdelke, ki so opremljeni z mednaslovi. V besedilu dosledno uporabljajte dvojne narekove pri navajanju naslovov člankov, citiranih besedah, tehničnih izrazih inp., razen pri citatih znotraj citatov. Naslove knjig, periodike in tuje besede (npr. *a priori*, *oikos*, *kairos* itn.) je treba pisati ležeče.

Opombe in reference se tiskajo kot opombe pod črto. V besedilu naj bodo opombe označene z dvignjenimi indeksi. V besedilu se sproti v opombi označuje samo avtor, letnica oziroma avtor, letnica, številka strani. Popoln, po abecednem redu urejen bibliografski opis citiranih virov mora biti priložen na koncu poslanega prispevka. Citiranje v bibliografiji naj sledi spodnjemu zgledu:

1. Praprotnik, T. (2003): *Skupnost, identiteta in komunikacija v virtualnih skupnostih*, Ljubljana, ISH.
2. Slapšak, S. (2004): "Težavna dediščina ali študij antike kot tekoče zrcalo", v: Sunčič, M., Senegačnik, B., ur., *Antika za tretje tisočletje*, Založba ZRC, Agora, Ljubljana, 19–31.
3. Faraone, C. A. (1990): "Aphrodite's Kestos and Apples for Atalanta: Aphrodisiacs in Early Greek Myth and Ritual", *Phoenix* 44, 219–243.

Vsi prispevki bodo poslani v kolegialno recenzijo. Avtorjem bomo poslali korekture, ki jih je treba pregledane vrniti v uredništvo v petih dneh.